

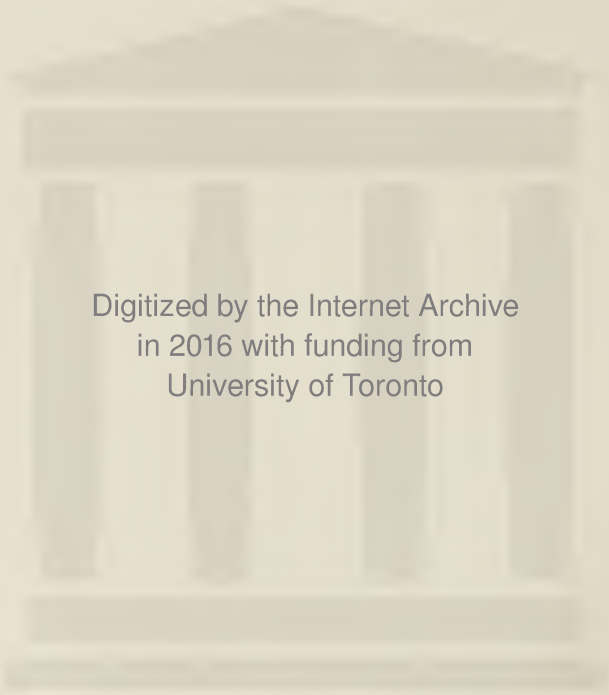
3 1761 09922848 8

PH
3351
.V25
Z73
1901

ROBARTS

Digitized by the Internet Archive
in 2016 with funding from
University of Toronto

9 781676100395

①

B57pb

VAJDA JÁNOS

ÉLETE ÉS MUNKÁI

VAJDA JÁNOS.

Utolsó arczképe.

VAJDA JÁNOS

ÉLETE ÉS MUNKÁI

— IRTA —

KEREKES GYÖRGY

— BUDAPEST —

AZ ORSZÁGOS IRODALMI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA

— 1901 —

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
George Bisztray

ELŐSZÓ.

Kora ifjúságom óta újabbi költőink közt legjobban kedveltem Vajda Jánost. Úgy a hazai, mint a külföldi írók között alig van egy-kettő, ki oly mélyen hatott volna reám érzelmeivel és gondolataival, mint ő. Az ő végtelenséggel küzdő eszméi ellenállhatatlan erővel nyomultak agyamba s férfias fájdalma szivemet legtitkosabb részében is átjárta. S a mi a mű belső értékének legbiztosabb jele, akárhányszor olvasom is költeményeit, a hatás nem csökken, sőt fokozódik. Csakis a világirodalom legtragikusabb, mélységes eszmékkal leginkább terhelt művei, Shakespeare néhány szomorújátéka, Goethe *Faustja*, Madách *Ember tragédiája*, Kemény Zsigmond egy-egy regénye hagyott oly mély nyomokat lelkemben, mint Vajda költészete.

A mint munkáival megismerkedtem, felébredt bennem az érdeklődés a költő személye iránt is.

E kérdés után való kutatásomnak : kicsoda az a Vajda? — eredménye e tanulmány.

Munkám nem kevés fáradsággal járt. Tudtam, tisztán műveinek szelleméből következtetve, meg voltam győződve róla, hogy ő hozzá magához hiába fordulok adatokért. Meg sem kíséreltem. Pár évvel ezelőtt végre kész volt egy kis munkám róla. A kiadásra vállalkozott író oda is adta a költőnek, ki úgy látszik, átolvasta, mert itt-ott igazított életrajzi részén (kéziratomban több helyén láthatók javításai). De végre is arra kérte, ne adja ki, mert nem akarja, hogy róla irjanak.

Én nem értvén teljesen a dolgot, felvilágosításért magához a költőhöz fordultam, ki ekkor az alábbi levelet küldte nekem, melyet kegyelettel őrzök :

Kivül :

Tek. Kerekes György tanár úrnak

Homonna helységben

(Zemplén m.)

Belül :

Igen tisztelt kedves tanár Úr!

Kérem vegye tekintetbe agg koromat, roppant elfoglaltságomat, s engedje meg, hogy szives levelére csak röviden, pár szóval válaszoljak. Mintegy évtized óta legjelesb íróink közül már többen felkérték, egyezzem bele, hogy életem történetét megírják ; mindegyiknek azt válaszoltam, a mit K. úrnak is, hogy törvény szerint nem akadályozhatom meg, de ha mindamelllett rólam életrírást adnának

ki, nyilatkozni fognék, tudtul adva a közönségnek, hogy az élet- és jellemrajz az én tudtom, óhajtasom nélkül, sőt akaratom ellenére jelent meg, annak daczára, hogy szerzőt esengve kértem az irat ki *nem* adására.

E kijelentés folytán K. úr a kiadástól elállott.

Zempléni úrról annyi való, hogy ő is óhajt irni efféjét, de neki sem szolgáltattam adalékokat, melyek nélkül e kérdéses munka helyes megírása teljes lehetetlenség, mert legbensőbb barátaimtól, irodalmunk elsőrendű tehetségeitől is megtagadtam e fölhívás teljesítését.

Üdvözlöm önt szeretettel, tisztelő hiva:

Vajda János. Kerepesi-út 10.

Kéziratom így visszakerült hozzám s azt a költő említett javítgatásai, törlései alapján kiigazitva, majdnem teljesen átdolgoztam s kibővitve, ime, közrebocsátom, hogy fejezze ki a nagy szellem iránti hódolatomat, hogy minél szélesebb körben irányítsa a költőre a közönség figyelmét, hogy mentse meg, foglalja össze a róla felmerült adatokat az utókor számára.

Mert a belső ösztönön kívül, mely ellenállhatatlanul hajtott a költő közelebbi megismerésére, egyedül csak ez volt czélom munkám megírásával. A könnyed, mulattató írókat bárki is megérti: a nagy szellemeket magyarázni kell. Nem szerette, nem művelte a reklámot: halála után az olvasóvilág figyelmébe ajánlani és irodalmi műveit méltatni nem reklám, hanem kötelesség. Legfőbb örömöm

és büszkeségem lenne, ha csak egy vésővágással is hozzájárulnék ahhoz az emlékoszlophoz, melyet az utókor az irodalom Pantheonjában állítani fog a nagy költőnek.

Egyik bizalmas fiatal barátja, Palágyi írja, hogy Vajda az utolsó időkben tollba akarta neki életét mondani, de ebben a halál megakadályozta. »Igy életének valóban jelentős adatait soha meg nem tudhatjuk. Maga a dicsőült mondotta gyakran, hogy rendkívüli és senki által soha meg nem irt események játszódtak le multjában.« (Palágyi: Vajda J. emlékezete.)

Különben pedig első sorban legfőbb forrásnak ő maga is műveit tartotta. Belső világa ezekben van meg, a többi csak külső élet. Mivel azonban ez magyarázza, világítja meg azt, ebből is igyekeztem adni, a mennyit adhattam. Első sorban azonban vezérfonalul költészete szolgált életviszonyainak feltüntetésénél és az adatok kritikai elbírálásánál is.

BEVEZETÉS.

Hozzám hasonló e világon nincsen,
Mindig magamban, egyedül vagyok.

Vajda.

A szabadságharcz leveretése után következő szomorú időkben a politikai, társadalmi és az irodalmi élet teljesen megbénult.

A mint az ország lesújtó fájdalmából némileg magához tért, legelőször az irodalom kezdte szárnyait emelgetni. Anyagot a nemrég lezajlott idők eseményei és hősei szolgáltattak.

Legtöbbit foglalkozott a közhangulat, különösen az irodalmi világ *Petőfivel*, kinek lángszelleme, tüntető életpályája mindenkiben a legnagyobb tiszteletet és csodálatot ébresztette. *Gyulai Pál* és *Salamon Ferencz* a legnagyobb elismerései szótartak róla, a magyar líra legkitűnőbb képviselőjének nyilvánították, a nép száján legendák jártak róla.

Az elnyomatás idején a nemzetek kétszeres erővel ragaszkodnak minden faji sajátosságukhoz. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy Petőfi a

nemzet bálványa legyen, mert hisz ő benne látta összpontosítva minden jellemvonását. Az akkor fel-feltünetező lírikusok őt választák eszményképül s mindenben őt akarták utánozni. Így keletkezett az úgynevezett Petőfi-iskola, mely azonban eszményképének csak hibáit tudta elsajátítani. E fogyatkozások a példányképnél alig voltak észrevehetőek, míg az utánczóknál túlságba vive nagyon is kirítottak s a költészetet teljesen kivetkőztették eszményiségéből. A szép gondolatok, nemesebb eszmék, őszinte érzelmek helyett lépten-nyomon póriasságra, üres szólamokra, pongyolaságra, népies sallangok hajhászására találunk.

Körülbelül tíz esztendeig tartott a *Petőfi-iskola* uralma. Hiába küzdött ellenök a kritika, ez irány magához ragadott minden fiatal költőt. *Lisznyai Kálmán*, *Szelestey László*, *Spetykó Gáspár*, *Székely József*, *Zalár József*, *Tóth Endre*, *Tóth Kálmán* voltak a nevezetesebb Petőfi-utánczók, közülök a legtöbb hivatottságot, a legigazabb tehetséget s a legnemesebb hangot Tóth Kálmán mutat.

Minden lírikus, a mellett, hogy az általános emberi érzelmeket fejezi ki, egyszersmind kifejezője saját belső világának és kora eszméinek és érzelmeinek. Petőfi fellépése idején a demokrata irány uralkodott s valóban az ő lantján a népies irány jut kifejezésre. Aranyban ez öntudatos művészivé tökéletesedvén, mintegy befejeződik. Olyan költőt, a ki ez irányt még magasabbra tudná fejleszteni, elképzelni sem tudunk, hiszen olyan sem akadt, a

ki irodalmunk három (Petőfi, Tompa, Arany) dicsőségét megközelíteni tudta volna. Pedig mindenik sok jeles tehetséget vont a maga körébe.

Éppen ez utánzó, a nagy szellemek e követői mutatják, hogy liránkon még most is a népies irány uralkodik. Pedig a nemzet érzelmi és eszmevilágában már nagy fordulat állott be. A népuralmi eszmék átalakítván, újjászülvén a politikai, társadalmi, anyagi és irodalmi életet, a nemzet léte biztosítva van s ma nem azért küzdünk már, hogy megéljünk, hanem hogy az újabb kor eszméinek megértése által a kor színvonalára, a vezérnépek közé emelkedjünk s környezetünk felett uralkodó helyzetet foglaljunk el.

Még a Petőfi-iskola idején lépett föl egy költő, a ki kezdettől fogva teljesen önálló úton haladt s a népieskedőkkel szemben éppen a mindenáron való népieskedést kerülte, a felszínes érzelmek éneklői között éppen igaz, mély érzelmével és tartalmaságával tűnt föl. Az általános pangás idején az egyedüli, a ki emelkedést mutat, a ki irodalmunkat továbbvitte. Nem tagadta meg a multat, nem szakított azzal, hanem felhasználva vívmányait, folytatta azt s a mellett, hogy erős nemzeti érzés hatja át, a legújabbkori élet hangjait, színeit, hangulatait, alakjait, küzdelmeit, érzelmeit, összhangzatát, ellenmondásait fejezte ki.

Ez a költő *Vajda János*.

SZÜLEI, IFJÚSÁGA.

Született 1827. évi május hó 5-én Pesten; de gyermekkorát Fehérmegye éjszaknyugoti részén, a Vaál folyó völgyében fekvő Vaálban töltötte. Atyja, Vajda Endre, uradalmi erdész volt Ürményi országbirónál, anyja Veleczky Lidia. A család — a szülők, három leány és két fiú — a község mellett lévő, az úgynevezett Vadász-völgyben fekvő magános vadászpületben lakott.

Atyja egyszerű szolgalegény sorsból küzdött fölmagát főerdésznek. Magas, szálas, szép ember volt. Önérzetes, nemes hajlamú, eszes, művelt ember lett belőle, ki különösen a becsületre adott sokat. Fizetése nem volt ugyan nagy, mindössze 100 váltóforint, de szép nagy lakóháza előtt egy hold gyümölcsös-, virágos-, mögötte két hold konyhakert volt, hol minden bőven megtermett. A kis fürge meztlábás János gyerek kosárszámra hordta a zöldséget, ugorkát, zöldbabot a konyhára.

Az erdőszélen szántóföldet is kapott az uraságtól. Rendesen három-négy tehenet tartott, malacza egy

ízben annyi volt, hogy külön kanászgyereket kellett fogadni melléjük. Különösen szerette a szép lovakat, sokszor öt-hat vásárt is bejárt, hogy összeillő párt találjon. Kerülőknek a legszálasabb embereket válogatta össze, magas, nyíltszívű, bátor embereket. Hajnalban, néha már éjfélkor begyültek és sorakoztak a tornáczon. Egy-két öregebbel kezet fogott s vagy együtt indultak az erdőbe, vagy átvették a parancsot. Orvvadászok, fatolvajok, éjjeli legeltetők ellen egész hadi terveket főztek ki néha. Mert az urasági erdőt szent helynek tartotta, hova idegennek még imádkozni sem szabad járni.

Hogy a családban mily meleg viszony uralkodott, mutatja a szüleiről irt ez a néhány sor :

Meglátogattam szülőimet,
Csupa szív volt mind a két öreg ;
Annyit elcsókoltak képemen,
Majd elállt belé lélekzetem.

A természet szépsége, az elszigetelt élet kitörülhetetlen nyomokat hagyott lelkében s a legnagyobb mértékben hatott érzelmi világának kialakulására. Innen magyarázható a természetért való rajongása s a zajos élettől való visszahúzódása.

Elemi iskolaitanulmányait szülővárosában végezte, gimnáziumba előbb Székesfehérvárott, majd Pesten járt, a hol be is fejezte. Ez időben, 1842-ben választották meg Vajda Pétert a pesti ág. ev. gimnázium ideiglenes tanárává. János két évig nála lakott s házigazdája szintén jelentékeny hatással volt rá.

Jó természetű, komoly gyermek volt, tanulni szeretett, anyját igen szerette és szavára mindig hallgatott. A szünidőkben vagy az erdőben bolyongott és vadászott, vagy a padláson a lim-lomok közül a régi könyveket kereste elő és azokat bújta. Atyja éppen ezért papnak szánta. De a fiúnak e terv nem tetszett, a csendes pálya helyett valami rendkívüliire vágyott. Benne is fölébredett az az ábrándos törekvés, a mi megszállotta Petőfit és Aranyt is.

A lelkében beállott fordulatot maga Vajda a következőképen mondja el: »Életemnek legboldogabb ideje gyermekkorom volt, erre mindenkor örömmel gondolok vissza. Otthon Vaálban, atyámnál oly bőségben éltem, hogy utóbb a jólétet meg is untam és megszöktem színésznek, hogy ne csak tejben-vajban fürödjem hát mindig, hanem próbáljak nyomorúságot és éhséget is. Látni, utazni, tapasztalni, koplalni vágytam. Azt gondoltam, hogy ne csak Székesfehérvárt és Pestet ismerjem, hanem hadd lássam az Alföldet és annak parasztnépét is, a Kunságot, melyet Petőfi oly fényesre aranyozott költészetével.«

1845-ben csapott fel színésznek s 15 hónapig tartott kóborlása. Bekalandozta az Alföldet, Bácskát, Kunságot, a felső megyéket, Mármarost és Erdélyt. Vágyott a nyomorúságra, most bőven volt benne része. De jókedvét nem vesztette el s ezért a fehérpiros képű Jánoska (így hívták) a színészek közt általános kedveltségnek örvendett. Különösen

egy vén színész szerette, kinek komor hangulatát gyakran felderítette.

Békésen történt meg először vele, hogy nem volt mit ennie. Lakásában a hársfapadon heverészett; délfelé járván az idő, éppen azon jártatta esztét, mit szólana most anyja-apja, hogyha tudná, hogy nincs mit ennie: mikor vén barátja belépett hozzá, nagymogorván panaszkodva, hogy egy krajczárja sincs és sehova sem hívták meg ebédre. A fiú jót nevetett az öreg dohogásán és siralmas ábrázatán s a nevetés nemsokára erre is átragadt.

Népies hajlamaihoz képest — az időben az ifjúságon általában uralkodtak ez érzelmek — mint színész a hetyke betyárt és parasztlegényt, a csikóst és verbunkost szerette játszani. Valami kiváló képessége nem volt a színi pályához; de azért Török-Szent-Miklóson mégis nagy sikert aratott. A *Két pisztolyt* akarták adni, de Hugli borbély szerepére hiányzott az ember (a társaság nyolcz férfiból és négy nőszemélyből állott); Vajda még Pestről ismervén a darabot, ajánlkozott a szerepre. Ekkor történt meg vele először és utoljára, hogy a közönség megtapsolta.

Tapasztalván — koplalván — eleget, engedett a fiók elzüllését restellő szülők unszolásának és hazatért. A boldog otthonban kipihenvén a színészi pálya fáradsalmait, eleget vadásztatván és mélézgatván az erdőben, apja az egyik uradalom kasznárjához és barátjához nevelőnek adta. De e minősége csak pár hóig tartott. Miután e pályához nem sok

hajlandóságot tanusított, a kasznár a főhercegi uradalomba gyakornoknak ajánlotta. Nagy szerencse volt ez; de a nyugtalan embert untatta a gazdálkodás, csakhamar szakított e pályával is.

Első verse 1844-ben *Frankenburg Adolf* lapjában, az *Életképekben* jelent meg. Most a *Pesti Divatlapba* (szerkesztette *Vahot Imre*) irogatott. Versei nagy hatást keltvén, a szomszéd dobosi nemesek, több kocsival, fölkeresvén őt, elvitték mulatni a vendéglőbe és egész éjjel szavaltatták. E siker és ünnepeltetés annyira elragadta a fiatal költőt, hogy minden apai engedély nélkül, mondhatni szökve ment Pestre. Pénze kifogyván, Vahot Imrét, az akkori fiatal nemzedék gyámját kereste föl, hogy segítse valami hivatalba.

A Gazdasági Egyesületben épen egy gyakornoki állás volt üresedésben, csakhogy ennek igazgatójával, *Török Jánossal* Vahot haragban volt. Azonban feláldozta haragját, megírta az ajánló levelet, a minek aztán meg is lett a kellő hatása. A főnök ugyan konzervatív párti, a gyakornok a legszélsőbb ellenzéki volt; de azért szépen megfértek együtt. Az ifjú a főnökben a zsenialitást, az erélyt és munkakedvet becsülte, a főnök gyakornokában a tüzet, lelkesedést s költői képességét. Hogy egyébiránt Törökből sem hiányzott a fiatalos jókedv, a kalandosság, különlegesség iránt való hajlam, mutatja a következő eset:

Egy alkalommal a pozsonyi országgyűlésre kellett utaznia s elhatározta, hogy pontban éjjel 12

órákor fog átkelni az épen akkor zajló Dunán. Négy fiatal ember, köztük Vajda, csatlakozott hozzá. Jó pénzért hajósokat fogadva, a kitűzött időben elindultak. Koromsötét volt s annyira hideg, hogy itt-ott ismét jégkéreg képződött a vizen. Ezt hasítva s a zajló, úszó jégtáblák által ide-oda taszigálva haladtak egy darabig; de végre is megrekedtek a jégtorlaszok közt. Fél 1-től reggeli 4 óráig voltak e kétségbeesett helyzetben; ekkor ismét evezhettek. Öt órákor szállottak partra s azonnal vendéglőbe siettek, hogy meggémberedett tagjaikat fölmelengessék.

Irodalmi munkássága folytán neve kezdett népszerűvé válni. *Jókai, Vas Gereben, Degré, Lauka, Lisznyai* baráti körükbe fogadták. Gyakran megfordult Petőfi társaságában is, a valódi barátságot azonban nem engedte köztük kifejlődni az a csodálat, a melylyel a nagy költő iránt viseltetett s a mi ezt feszélyezte. Különben az ifjúság minden mozgalmában részt vett. 1847-ben roppant küzdelem folyt *Kossuthnak* pesti követé leendő választása körül. Ő is ott volt a Komlóban és a vármegyeház udvarán, két nap és két éjjel tartotta szóval a szavazókat.

Tagja volt ama kis körnek, mely márczius 15-ét csinálta s kik közül ma már csak ketten (*Jókai és Dobsa*) élnek. Bár nem volt egyetemi hallgató, tagja volt a 30-as bizottságnak is, melyet a magyar egyetem a bécsihez küldött.

Kitörvén a szabadságharcz, 1848 nyarán egy

szabadcsapatba lépett s mint saját költséges önkéntes ment le az aldunai sereghez. Az első ágyútűzet augusztus 19-én állotta ki, mikor a szerbektől Szent-Tamást akarták elfoglalni. A szerbek azonban e tervről jóelőre értesülvén, úgy megerősíték táborukat, hogy az ostrommal föl kellett hagyni.

Ezután Pestre sietett, hogy a rendes honvédseregbe álljon, de megbetegedvén, kénytelen volt hazamenni Vaálba. Éppen lábadozott, a mikor innen alig félóránnyira Pákozdnál Jellasich seregét szétverték. Az ágyúszó roppant harczvágyat ébresztett benne, alig várta, hogy ismét egészséges legyen, azonnal Pestre ment. A Károly-kaszárnyában Pándi ezredes, sorozóelnök kérdezte, mi akar lenni. Mivel éppen ez időben felszólalások történtek, hogy érdemtelenek egyszerre tisztekké lettek s mivel becsvágya volt, hogy saját erejéből emelkedjék, csak közkatoná akart lenni. Hiába akarta rábeszélni az ezredes, ő megmaradt szándéka mellett.

A 24-ik gyalogos zászlóaljba osztották, Nagy-Becskereken esküdött föl. Több apróbb csatározásban vett már részt, mikor deczember 31-én, éppen Szilveszter napján, roppant hidegben Pancsova ostromára indultak. Január 4-én Franzfeld faluba értek s mint őrmestert, őt rendelték ki néhány társával együtt előőrsnek. Egész éjjel hiába várták, hogy felváltsák őket. Irtózatos hideg s a vidék teljesen néptelen volt, tüzet raktak, hogy meg ne fagyjanak. Vagy megfélemedkeztek róluk, vagy eltévedt és megfagyott az őrzőjárat.

Hajnalra türelmök már végkép elfogyott. Attól is félve, hogy a seregtől elmaradnak, mire sem várva, Pancsova felé indultak. Mikorára odaértek, vége volt a csatának, a magyar csapat visszaveretvén, éppen a legrendetlenebb futásnak eredt s a futók őket is magukkal ragadták.

Roppant fáradság, gyaloglás, éhség közt, előbb fagygyal, majd sárral küzdve értek Nagy-Becske-rekre, hol Vukovics Sebő kormánybiztos közbenjárására Kiss Ernő önként átadta a sereg vezérletét az erélyesebb Damjanich Jánosnak. Ez embernek daliás termete, roppant higgadtsága, a repülő golyók közt is megőrzött nyugalma a legnagyobb bámulatra és lelkesedésre ragadta az egész sereget és Vajdát is, ki nemsokára hadnagy lőn.

A sereg most a Közép-Tiszához rendeltetett, hogy a többi hadakkal egyesüljön. Ekkor mondta Damjanich a ráczokhoz intézett kiáltványában e jellemzetes szavakat: »Kutyák! Most elmegyek, de békén maradjatok, mert ha visszatérek, rakásra öllek benneteket s holttesteitek halmazán magamat lövöm föbe, hogy bennem veszszen ki az utolsó rácz!«

Mindvégig részt vett Damjanich táborozásában, harcaiban. De májusban ismét a rendes és nagy csatákat vívó Klapka- vagy Görgey-féle hadtestbe akarta magát áttétetni. Pestre menvén, de itt makacs betegsége ismét erőt vévén rajta, huzamosabb ideig irodai szolgálatokat teljesített. Tanuja volt a Hentzi röppentyűi által felgyújtott Pest égésének. Előbb Szegedre, majd Facsetre kellett hát-

rálnia. Itt érte a fegyverletétel híre, Guyon felszólította a Facseten tartózkodó hadosztályt, hogy menjen vele Erdélybe. Vajda szégyenkezve és fájdalommal kérte a branyiszkói hőst, hogy eressze el, mert betegsége miatt nem tarthat vele.

A felkelt és ellenséges oláhok közt átvergődve, Borosjenőre ért, hol lerakván a fegyvert, mindnyájan Aradra kísértettek. Az orvos igen súlyosnak találván baját, kórházba küldötte. Innen nemsokára sikerült Fehér vármegyébe menekülnie. Hazament s a félreeső vadonban barátja, Berényi is (később drámairó) nála húzódott meg. Egy lapból értesülvén, hogy Haynau a volt honvédtisztekkel, ha nem jelentkeznek, mint szökevényekkel fog bánni, deczember végén jelentkezett s császárkirályi közlegénynek sorozták be egy osztrák-cseh ezredbe. Nemsokára Olaszországba vitték, hol egy évet töltött. Huzamosabb ideig tartózkodott Paduában.

IRODALMI PÁLYÁJA.

Hazajövéen, rövid ideig otthon volt, azután előbb Halason, majd Budán a földbecslésnél hivatalnokoskodott s e mellett az irodalomnak élt. Eddig, 1844 óta csak keveset irt, most megszorítván költeményeit, 1855-ben megjelent első lírai gyűjteménye, melyet nagy tetszéssel fogadtak, különösen kedvelt és általánosan ismeretes volt a *Virrasztók* című allegoriája. 1856-ban írta a *Béla*

királyfi című történeti elbeszélést, mely szintén köztetszésre talált mindenütt. 1857-ben jelent meg *Ildikó* című ötfelvonásos tragédiája, mely a Nemzeti Színházban előadatván, hibás történelmi felfogása és gyöngé jellemzése miatt megbukott. De a sikertelenség mit sem ártott a költő jó hírnevének.

Hirlapírói működését a *Magyar Sajtónál* mint dolgozótárs kezdte, majd maga indította meg a *Nővilágot*, mely legjobb lapjaink közé tartozott s nagy elterjedésnek örvendett, 1864-ig állott fenn. Ez idő alatt irt költeményeinek javarésze itt jelent meg.* A 70-es években a *Szózat* című politikai lapot szerkesztette, de még korábban, 1862-ben jelent meg *Aristides* álnév alatt két, nagy feltűnést keltett politikai röpirata, az *Önbírálat* és a *Polgárosondás*. 1870-ben a *Kisfaludy-Társaság* tagjául választá.

1858-ban költeményeiből új kiadás jelent meg *Új dalok* címen, 1860-ban a *Vészhangok*. 1869-ben *Egy honvéd naplója*, 1872-ben a *Kisfaludy-Társas-*

* A *Nővilág* hetilap volt, kiadója Heckenast, előfizetési ára 6 frt. Főképen oly cikkeket közölt, melyek a nőket érdekelték. Olyan akart lenni a hölgyek számára, mint a férfiaknak a Vasárnapi Ujság. Állandó rovatai voltak: Hazai divattudósítás (divatkép-melléklettel), jó tanácsok a nevelés és a házi élet köréből, szépirodalmi cikkek, hírek stb. Az írók közt az akkori idők jeleseinek nevével találkozunk (Jókai, Szász Károly, Tolnay, Ágai, Berczik, Toldy István, Szél Ákos, Tóth Kálmán, Csukássy József stb.). Főérdeme a lapnak, hogy minden száma érdekes, hazafias, komoly volt s a kellő erkölcsi és szépirodalmi színvonalon állott. Nyolcz évig állott fenn. 1864-ben azonban a kiadó, miután látta, hogy a »jelenlegi pangás idejében az előfizetők száma egyre fogyatkozik«, a lapot beszüntette.

ság adta ki *Kisebb költeményeit* két kötetben, benne volt a *Sirámok*, *Szerelem átka*, *Gina emléke*. 1876-ban *Ujabb költeményei*, 1882-ben összes költeményei 1884-ben *Dal és beszély* (Jankó János rajzaival), 1887-ben *Ujabb munkái* két kötetben, 1892-ben *Költeményei* (az utolsó öt év termése), 1895-ben *Költeményei* jelentek meg, 1896-ban a *Magyarság és nemzeti önérzet*.

Kedélye nagyon fogékony, a legkisebb érintésre is erős hullámozásba jön. Szerelmi verseket többekhez intézett (Rozamundához, Bertához); de egy ideálhoz, Ginához egész életén át ir, jeléül, hogy az iránta való szerelem sohasem hagyta el. Gina életével, viszonyukkal hátrább, szerelmi költeményeiről írva szólunk.

Gina iránti szerencsétlen szerelme eldöntötte egész élete sorsát. Belátja, hogy a kit szeret, övé nem lehet s méltatlan is szerelmére; de nem tud képétől szabadulni. Meghasonlik szerelmében, meghasonlik önmagában is. A kiért földöntúli eszményiséggel és szilaj érzékiséggel eseng, nem üdvözíti őt. Magába zárkózik, visszavonul, kerüli az embereket, mert hiszen milyenek lehetnek ezek, ha az az egy, kit nem is emberi lénynek tekintett, olyan volt. Vízhangtalanság, vigasztalanság környezi mindenütt. A »viszonyzatlan szerelem elkülönítő szigetén« él, mint valamely elátkozott király s kinek keserősége, gyűlölete csak akkor lágyul, olvad meg, ha régi tündérvilágának, első szerelmének, gyermekkorának képei újulnak meg lelkében.

Beöthy Zsolt, a költő egész jellemének, költészetének kialakulását a lelkében meglévő alaptulajdonságok mellett szerencsétlen szerelmének tulajdonítja.

De hozzájárultak még egyéb körülmények is ehhez. Szülei szerencsétlenül multak ki s haláluk végzetes hatással volt a családra. Az életben maradt leánytestvérek a legnagyobb szegénységbe jutottak s csak a költő, kit néha fölkerestek, segítette őket filléreiből.

Egy Sütő János nevű öreg vaáli polgár, a ki szemtanuja volt a katasztrófának, Vajda János halála alkalmából a Budapesti Hirlapnak megírta s az 1897. január 31-iki számában közzé is tette, hogy milyen tragikus módon pusztultak el annak idején a nagy költő szülei.

1863. szeptember 17-én délután Vajda Endre (Vajda János atyja) nejével, Mihály fiával és Novot Ferencz nevű vinczellérjével Vaál községben levő lakásáról kiment a szőlőhegyre, hogy a szüreti készülődéshez hozzálasson. A mint a borházhoz értek, Vajda Endre azonnal elment foglyozni a hegybe. Mihály fia és a vinczellér pedig a kocsin levő vízzel tele hordót akarták először is leemelni a kocsiról, de elejtették, úgy, hogy a lezuhanó hordó a kocsirudat összetörte. A rudat azután kötelekkel összekötözték, de az öreg Vajdának, a ki később visszajött, nem szóltak róla. Estefelé, egy pár pohár bor után, hazaindultak a községbe vezető völgyes úton, a beborozott vinczellér még a kereket is rosszul kötötte meg s így történt meg, hogy a szaba-

don rohanó szekér vágatva ment le a lejtőn, közben az összekötözött rúd is kibomlott s a lovak csánk-ját verve, egészen megvadította őket. Az utolsó lejtőnél a kocsi felfordult s az öreg vadászt néhány lépésre dobta el az útra. Vajdánénak, a ki elől esett le, a kocsitengely a halántékába fúródott, Mihály fiuknak pedig, a ki hajtotta a lovakat s a veszedelem közepette leugrott a kocsiról, a válla törött el. Az öreg asszony szörnyet halt, Vajda még éjjeli tizenkét óráig élt, de nem tért eszméltre. A megvadult lovak a kocsi elejével beugrottak a templom kerítésén, a mely az utca felől alacsony, de belül ölmagas s innen összevárezve vadul száguldtak haza, hirül adva a szerencsétlenséget a költő nővéreinek, Rózának és Gizellának, a kik ma is élnek Vaálon. Még azt teszi hozzá leveléhez Sütő, hogy az öreg Vajda istenfélő ember volt, a ki egész családjával minden vasárnap ott volt a szentegyházban.

Ez utóbbi megjegyzés czáfolni akarja a Pesti Hirlapnak egy pár nappal korábban megjelent közleményét.

A Pesti Hirlap közlése szerint Vajda apja vallás-talanságáról és különczködéséről híres volt s a nép is nem jó szemmel nézte ezt, a szerencsétlenséget is ennek tulajdonította, mivel éppen mise alatt kocsiztak be Vaálra s a templom mögötti mély úton történt az eset. Továbbá, hogy a község intésül képen örökitette meg a szerencsétlenséget s a vaáli kath. templom sekrestyéből bemenet lévő

Mária-oltárnál akasztá fel. Apjától származtatja e kis cikk a költő különccségét és jó szívét, mert szülei különben jószívűek voltak.

A családját ért szerencsétlenséghez járul még nehéz anyagi helyzete, a mellőztetés (pl. Toldi teljesen kihagyta irodalomtörténetéből, mások is szinte félve említik nevét). Egy időben annyira félreértették, hogy majdnem hazaárulónak kiáltották ki. Nem csoda, hogy ily körülmények közt az élettel meghasonlott s annyira visszavonult, hogy például húsz évig egyáltalán nem volt színházban. De ekkor elmenvén, őszintén bevallja, hogy örül a nagy haladásnak, melyet látott.

Élete végén úgy látszott, mintha kezdene felderülni csillaga, mintha kezdenék méltányolni, mintha helyt adnának neki ama magaslaton, melyet jól megérdemelt. Szép és ritka elismerés volt az, a mikor 1887-ben korunk legelső írói mintegy negyvenen társasággá alakulván, egy kötet versét és egy kötet prózáját kiadták. A kormány eddigi 300 forint tiszteletdíját, melyet azóta kapott, a mint egy alkalommal lába eltörött, 2000 forintra emelte föl, a közoktatásügyi minisztérium pedig az Endrey által festett arczképét a történelmi muzeum számára megvásárolta. Az anyagi gondoktól azonban élte végéig nem volt ment. Betegsége sokba került. Hétről-hétre írta a cikkeket a Politikai Ujdonságokba, mik végett egy csomó lapot végig kellett olvasnia. A sok kóros jelenség minduntalan felizgatta s e mellett nem tudott a muzsának élni.

Keserőségének ez is egyik oka volt. (Palágyi Vajda J. emlékezete.)

1894-ben három írói jubileumot ült az ország: a *Jókaiét*, *Gyulaiét* és *Vajdáét*. A legcsendesebb volt ezek között a Vajda jubileuma, de az elismerés, a melylyel a költő mindenfelől találkozott, egészen méltó volt hozzá. Az irodalom ünnepének egyik tevékeny rendezője, *Endrődi Sándor*, a következő szavakkal vezette be a jubileumról írt cikkét:

Ma, december 18-án volt Vajda János költői működésének félszázados évfordulója. És ez a nap elmúlt minden jubiláris láрма nélkül, küldöttségek, ajándékok, bankett és pohárköszöntők nélkül. Hiába is akartak volna neki ilyesmit fogalmazni: Vajdát még képzelni sem lehet ily sablonok közt. Egyénisége zord, kedélye zárkózott, megveti a külsőségeket, szeret a maga csapásán haladni és úgy jár az emberrengetegben, mint egy magános orosz-lán a sivatagban.

Az ilyen embert bajos jubilálni.

Az ünneplésnek hát oly formáját kellett kigondolni, mely a lehető legegyszerűbb legyen s éppen ez egyszerűség által váljék rá nézve megtisztelővé.

Egy nagy, néma ölelkezésben forrt össze tegnap a főváros színe-java Vajda Jánosnak, a költőnek szívével.

A politikai, irodalmi s művészi világ legjelesebbjei irtak alá egy hozzá intézett üdvözlő iratot, mely így hangzik:

Érdemes Férfiú!

Költői működésed félszázados évfordulója alkalmából fogadd tőlünk, pályatársaidtól, barátaidtól és tisztelőidtól egész szívünket.

Ez alkalmazkodó és másoló világban te megőrizted szabad lelked eredetiségét; minden jobb erődet és hűbb érzésedet a költészetnek szentelted s neki áldoztad életedet, hogy nemzedet dicsőségét dicsőségesebbé tessed.

E minden futó érdemet pazarul ünneplő világban kerülted a zajt, a feltűnést s magányod álmainak éltél abban a hitben, hogy azok egykor a nemzeti kultúra valóságaivá fognak válni.

Hatalmas szellemed, zord idők és bénító viszonyok daczára, az eget vívta meg azokért a kincsekért, melyeket örökül szántál hazádnak, hogy leródd iránta férflas kötelességedet.

Az Isten áldjon meg érette s éltesen nemzedékről nemzedékre a jók emlékezetében.

Budapest, 1894. december 18.

Aláírta Magyarország miniszterelnöke: Wekerle Sándor; Eötvös Loránd báró, Hieronymi, Festetich gr., Lukács miniszterek; Szilágy József, a főrendiház elnöke; Bánffy Dezső báró, a képviselőház elnöke; Bende, Szmrecsányi és Firczák püspökök, Ráth főpolgármester; Károlyi István és Sándor, Apponyi Albert, Szapáry Gyula grófok, Ugron Gábor, Prónay Dezső báró stb. Jókai vezetése alatt az egész írói világ, a lapok szerkesztősegeinek csaknem minden tagja.

Köszönet és hála érte, hogy egy pillanatra összedobant szivök a magyar költészet szeretetében!

Úgy látszik, ez elismerés az ifjabb költői nemzedéknek gyöngéd figyelme, szeretete, melylyel őt körülvették, jótékonyan hatott kedélyére s munkakedvére. Főképen hazája sorsa érdekelte, aggasztotta. A nemzet képességeiben, életrevalóságában

bizott; de a vezetőkkel, a vezetés szellemével, a megalkuvási politikával sehogy sem tudott megbarátkozni. Leginkább két kincsét féltette hazájának: a nemzeti önérzetet és nyelvünket. Mintha csak érezte volna, hogy már nem sok napja van, a legnagyobb izgalommal húzta meg a vészharangot, hogy figyelmeztesse nemzetét a veszélyre. Egymásután írta lelkes, izgató cikkeit e tárgybar a különféle lapokban s 1896-ban egy önálló kötetben ki is adta ezeket *Magyarság és nemzeti önérzet* czímen.

Ha nem is személyes jelenléttel, de lélekben, szivben részt vett Vajda jubileumában a vidéken mindenfelé elszórtan élő számtalan tisztelője, költészetének hódolója. Mert igen sok van ilyen; általában azt mondhatjuk, a kik Vajda munkáival kissé részletesebben megismerkedtek, azoknak lelkében maradandó, el nem mosódó nyomot hagyott s azok mindenkor lelkesedéssel beszélnek róla. Számos tekintélyes nevet tudnánk említeni, kik valósággal rajonganak érte. Személyesen ismerünk két kiváló tanügyi embert messze a központtól, kiket épen a Vajda iránt érzett rajongás hozott össze és tett elválhatatlan barátokká s kiknek legkedvesebb tárgyuk a nagy költő egy-egy eszméje vagy a róla itt-ott felmerült egy-egy új adat. Mindenikök elég tekintélyes vidéki író.

Ime közlünk *Sárosi Árpád* Kassán élő jónevű költőnk tollából egy hangulatos, szép költeményt, mely az *Űstökös* 1894. évi 26. számában jelent

meg s melylyel Vajda jubileuma alkalmával egy levéllel ő is hozzá akart járulni ahhoz a borostyánkoszorúhoz, melyet fővárosi kollegái az ünnepelt fejére tettek. Igen találóan fejezi ki e vers Vajdának és költészetének fő jellemvonását: a természet iránti rajongását és elhagyottságát.

VAJDA JÁNOS JUBILEUMÁRA.

Miként a szűz, ki liliomfehérben
Megy esküvőre csöndesen :
Fehérben állnak a hegyek s az erdők,
Nincs semmi nesz, a föld pihen.

Csak gúnyolódó varjak szállnak itt-ott
A zuzmarás erdők felett.
Igy károg egyik : fák s ti sziklák
Hát mért nem ültök ünnepet ?

Hát nem siettek büszkén üdvözölni
A költőt, ki ma jubilál ?
Barátai és hű vigasztalói
Meg vagytok fagyva ? — haj, be kár !

Gúnyos beszédnek im csodás hatása :
Megrázkódnak erdők, hegyek,
A jégbilincs lepattan s újra lombos
És újra él a rengeteg.

A völgy ölén felhangzik a madárdal,
Sötét vizek zenéje kél,
A hegytetőn sas néz az égő napba,
Lent gerle bűg a fészkinél.

S erdők, hegyek így útra indulának :
Köszöntni az ősz dalnokot,
Ki milljó közt a zajló emberárban
Barátra lelteni nem tudott.

BETEGSÉGE, HALÁLA.

Öntudatlan, titkos sejtelmei nem csalták meg. Napjai már csakugyan számlálva voltak.

Már régóta gyomorbajban szenvedett. A nyár jórészt különböző fürdőhelyeken töltötte, gyakran volt Tátrafüreden, Gasteinban, Koritniczán és Rothson. Különösen ez utóbbi helyre ment szívesen, nemcsak azért, mert itt a fürdőigazgatóság nagy figyelemmel volt iránta, hanem mert úgy látszott, ennek a vize használt legjobban. Hálából meg is énekelte varázserejét egy szép költeményben.

1896 tavasz óta baja fokozódott. Orvosai : Müller Kálmán és Schaffer Károly szigorú étrendet szabtak rá. Egy darabig meg is tartotta : egy egész hónapon át csak imperial-sajtot és sós kiflit evett. Némi javulás állván be, roppant étvágya támadt, ez időtől nem tartotta meg az étrendet. Nehéz eledelekkel, szalámival, oldalassal, süteményekkel minduntalan megrontotta magát, mert emésztőképessége nem állt helyre.

Ez időben találkozott Bartók Lajos a testbenlétben megtört költővel s mély megindultság vett

rajta erőt a roskatag alak látásán. Szeretet, részvét, fájdalom és keserűség töltötte el lelkét s ez érzelmeit egy gyönyörű, bánatos, sötét vers harmóniájába öntötte s megénekelte az öreg költőt, a rökkant csalogányt, kit már életében elfelejtett nemzete, ki egykor lángszavakkal serkentette föl honfitársait s mint az ifjúság vezére, az elsők között haladt a népszabadság útján, majd mint hű kutya virrasztott a kirabolt, félig megölt ország felett. S im, a haza nagy lett, dús lett, szép, boldog napok virradtak rá; de hű fiáról elfeledkezett, mint kivert koldus hajléktalan vánszorog utczáról-utczára, lelkét az elhagyottság fojtogatja, ajka csak sóhajt, nem tud dalt zengeni többé, a zajgó néptömeg közt nem ismeri senki s ő sem ismer senkit. De még egyszer dalba fog, hogy szerelmét, ez édes álmot, a tündéri ifjúságot s az égi, szent szabadságot utószor megénekelje. Hajh! de a húr csak zokogni tud és lepattan!... Ó, öreg költő, ne zengj te többé, csak siess meghalni csöndben!...

A szerző a Petőfi-Társaság ülésén olvasta fel e költeményét. Nem volt megnevezve benne, kiről szól; de országszerte mindenki ráismert a szegény, beteg Vajdára, kit »Mint az akácok hervadt levelét, Úgy fú utczákon át s tép szerteszét Az őszi szél s tavasz itt nem talál...«

Bartók szíves beleegyezésével egész terjedelmében közöljük e költeményt, hadd legyen ékessége e szerény műnek és hű festője az agg költő szomorú utolsó napjainak.

A RÉGI KÖLTŐ.

(Vajda János emlékének.)

Te vagy, te voltál a megtört alak,
 Kit tegnap oly kevélynek láttalak,
 Bár koldusnak vélt vón' dúsak szeme?
 Mától a tegnap szörnyű messze van,
 Meghalt a nagy mult s eltűnt nyomtalan,
 És vissza nem tér órájás szelleme!

Mint az akácok hervadt levelét,
 Úgy fű utczákon át s tép szertesét
 Az őszi szél s tavasz itt nem talál...
 Így vánszorogsz, — mig a néparadat
 Köznapisága szennyébe ragad.
 Felejtés vár rád élve, nem halál!

Tegnap még költő, néped szive hangja,
 Ma semmi sem vagy, jársz némán barangva,
 Lantidegid zsibbasztván tompa kín.
 S őrzéd virrasztva házat e hazának,
 Mint hű kutya, mig benn mind szunnyadának,
 Reménytelen tétlenség vánkosin.

S hogy ránk virradt, — igen ránk virradott,
 Mert lángdalod fölgyujtá a napot,
 S a hajnal rózsáit tüzed az égre,
 Hogy ránk virradt: kivernek, ó gyalázat!
 Kerülnöd kell hajléktalan a házat,
 S nem ismernek rád, Apolló hivére!

Az utca a tied csak; népes utca,
 De ridegebb s kihaltabb, mint a pusztá,
 Szárnyadnak csak végtelen börtön ez.
 Ó, nem ölelhet itt át a szabadság,
 De fojtogatja lelked elhagyottság.
 Ajkad csak sóhajt, ám nem zengedez...

És szembe véled jőnek emberek,
 Nem ismernek rád s meg *nem ismered*,
 S e két dologra még tán büszke vagy.
 Ki félrefordult, híres honfi tán,
 S ki rád néz s nem lát, fennkölt honleány!
 Ó, nem zavarnak, csak nyugton haladj! . . .

Ó, nem szegény már a magyar hona,
 Mért rázd te föl, avultas dalnoka?
 Ily dús, nagy népnek a költő miért?
 Pihen dicső békén, nem zord csatában,
 Melynek a lant elől harsant zajában.
 Mit játszod, mind hajdan, a nemzetvezért?

De fölrezzensz most, tested fölmagaslik,
 Trombita harsog, dob pergése hallik.
 »Fegyvert ragad hát s harczra hí hazám?»
 Az! — ott robog az újkor dalnokserege,
 Dob s trombitán önhirét fújva, verve.
 Hatást, meghallást ez kelt igazán!

S most beosonsz, hogy egy ház udvarán
 Lantodhoz nyúlj még, rokkant csalogány,
 Levett kalappal, koldusénekesként,
 Csakhogy e vásárcsajgót elűzd, ne halld,
 S tanítsd meg: »így kell énekelni dalt!
 Kontárhad, némulj, ha nem győződ ekként!

Légy zengve még, szerelmem, édes álom,
 Utólszor még, tündéri ifjuságom,
 S te szent szabadság, oly dicső, oly égi! . . .«
 De a tépett húr csak zokog s lepattan.
 Hajh, lantod is, mint a nő, elhagyottan,
 Hűtlen lesz hozzád s többé nem a régi!

De hű a természet s meghallgatand,
 Nincs kitagadva kebléből a lant,
 Jövőd még új virágot hajt — a földben.
 S vigasztalódj, még visszaesd a nemzet,
 S élére állsz, karján a hir s győzelemnek,
 Csak félre most, siess meghalni csöndben.

Testben-lélekben meg volt törve, de azért nem gondolta, hogy ily közel van a vég.

Legutóbb arra vágyott, hogy elmenjen a Rivierára és lássa a tengert. Mint katona járt ugyan Olaszországban, de a tengerpartra nem jutott el. Velen-czét is akarta látni. Sürgette Nagy Miklóst, hogy újjtassa meg vasuti jegyét, a mi meg is történt; de előtte már más út állott.

Folyamatban volt a Franklin-Társulattal való tárgyalása is, hogy újabban megjelent számos apróbb czikkét és versét egy kötetbe foglalva kiadja. Tervezett egy történelmi tragédiát Dózsa Györgyről. Hátrahagyott több drámai töredéket és számos cikket. Irodalmi hagyatéka nagyon gazdag, csak ha majd mind össze lesz gyűjtve, akkor fogjuk látni, mily gazdag elme volt. Halála alkalmával költőtársai el is határozták összes műveinek kiadását, de a terv maig végrehajthatlan.

Decemberben végzetes fordulat állott be bajában. Erős, szinte herkulesi testalkata összeesett, szemei ijesztően beestek, már csak vánszorogva járt az utcán. Mikor új, tágas, világos lakásába (Kerepesi-út 10. szám) beköltözött, fölébredt benne

a reménység, hogy meggyógyul. De csalódott, mert pár nap múlva, január elején már ágyba kellett feküdnie. Annyira elgyöngült, hogy alig birt mozdulni. Minden szórakozása abban állott, hogy ápolóival, nővérével és gazdasszonyával és az orvossal beszélgetett; de pár nap múlva már erre sem volt képes.

Január 16-án *Ábrányi Emil* kereste föl, ki így ír e látogatásáról (Budapesti Napló 1898. 93. sz.):

Ott ültem ágya mellett a Dohány-utczára néző kis szobában és igyekeztem vigasztalni, bár reményem alig volt már. Tizenkét nap óta csak boros vízzel, erősítő italokkal táplálkozott. Emésztőszervei nem funkcionáltak többé. A valamikor robusztus test borzasztóan összeesett és halvány arczán ott ült a facies hippocratica. Azt mondtam neki, emlékezem, hogy valami súlyos bajomban, a mikor a láz és szaliczil teljesen tönkretette étvágyamat, öt napig jóformán fagylaltból éltem. Vajda János kialvó szemeiben utolsót villant a remény. Névjegyet hozatott ápolónőjével, irt rá néhány sort czeruzával és kért: azonnal kézbesítem a Vámház-körúton lakó orvosának.

A névjegyre kuszált, de olvasható betűkkel ezek a sorok voltak írva:

»Tisztelt Doctor úr! Kérem, engedje meg, hogy fagylaltot ehessem. Szilárd ételt nem tudok enni. Ha egy falatot lenyelek, borzasztó fájdalmaim vannak.«

Az orvos megengedte. Egy óra múlva Gerbaudtól hozták neki a legfinomabb eper- és vanília-fagylaltot, de csak belekóstolt, azután letette, otthagyták az egészet az ápolónő kis leánya fogyasztotta el.

Az utolsó reménynek is vége volt.

Halálos sejtelmek fogták el a költőt. Egy nyugtalan, álmatlan éjszaka után levelet irt *Nagy Miklós-nak* s arra kérte, hogy bekövetkezendő halála esetére hajtassa végre a mellékelt intézkedéseket, végrendeletét.

Ugyanez éjszakán *Sziüry Dénes* miniszteri tanácsosnak és a Kisfaludy-Társaság tagjának is irt néhány sort egy névjegyre ily tartalommal:

Hetek óta a lassú haldoklás állapotában vagyok, a mely most már a végéhez közelit. Járnak hozzám többen, de a mi engem illet, én szeretném még önt egyszer életemben látni és kíváncsi volnék véleményére, a melyet mondana felőlem. Legczélszerűbb lenne, ha holnap reggel 8—10 között lehetne szerencsém.

Üdv.

Vajda János.

Sziüry el is ment hozzá és hosszasan beszélgettek, többi közt a Kisfaludy-Társaságban legközelebb megejtendő választásokról; de mi sem mutatta, hogy a nagy szellem kialvóban van. Sziüry aztán néhány palaczk tokaji és cziprusi bort is küldött a betegnek, ki azonban alig izlelte meg.

E napon még sok látogatója volt, kiknek nagy gyöngeségről panaszkodott. Délelőtt fázott, délután forró láza volt. Estefelé elaludt. Gazdasszonya egy perczre sem távozott mellőle s hajnal felé észrevette, hogy a lélegzete lassúbb.

Január 17-én virradóra nagy nyugtalanság fogta el; roppant szenvedései voltak. »Meghalok, meghalok« — sóhajtotta. Megjelent orvosai: *Müller Károly*

és *Schaffer* biztatták ; de már tudták, hogy nincs menekvés. Reggel negyed kilenczkor rövid haláltusa, néhány hörgő lélegzés után Vajda János nem volt többé az élők sorában. Lelke előtt megnyíltak az örökkévalóság kapui, nyitva maradt szemei előtt föltárultak a túlvilág titokzatos rejtélyei, melyek után oly kínos vergődéssel kutatott. Nem dobogott többé az a sziv, a mely egy egész nemzet fájdalmát hordozta magában, nem működött többé az az agyvelő, mely nemrégén még oly fenséges eszméket termelt.

Betegsége alatt a halála előtti hétfőn keddre virradóra verset irt, mely befejezetlenségében is erőteljesnek mutatja Vajda szellemi erejét s melyről Ábrányi Emil a Budapesti Napló 1898. április 13-iki számában így ír :

S azután jött az utolsó vers. Poéta nem mehet el vers nélkül a mulandóságba. Az, a mi életének legfőbb célja, legfőbb gyönyörűsége volt, még egyszer a hatalmába veszi, még egyszer a fülébe suttog és meghosszabbítja életét, hogy a reszkető, merevedő kéz papírra vethesse a végső gondolatokat. A test már fölbomlóban, de az agy még egy utolsó harmóniát röpit ki ; a testet készül elnyelni az örök némaság, de a rím megcsendül, mint egy diadalmas zene.

Mivel foglalkozott Vajda János poézise az élet utolsó pillanatában ? A természettel, a mit életében legjobban imádott ; az univerzummal, a minek a titkait majd haragosan, majd kétségbeesve kutatta egész életében.

Nézzétek ezeket a csodálatos vonásokat. A végső gondolatok birokra kelnek a formával . . . törlések, javi-

tások követik egymást; de még egyszer győzniök kell, még egyszer verssé, rímekké, ritmussá kell tömörülniök.

És a haldokló költő újra kér egy lap tiszta papírt és a kaotikusan küzdő sorokból most már kezd kizendülni az utolsó vers hattyúdala... az utolsó világ, a mit a kaoszba visszatérő poéta teremt!

A lélek utolsó perczig néz, vizsgál, pedig a szemekre már ráborul az enyészet vaksága. A fehéredő száj készül örökre elcsukódni, de a lélek a mulandóság küszöbén még egyre kérdez, még egyre tudni kívánja: mit akart az alkotó az élettel, mit akart a halállal?

A tehetetlen kézből csöndesen kiesik a toll, de a kézirat megvan... az utolsó vers hadd tegyen tanuságot róla, hogy a poéta dallal az ajkán halt meg, mint a katona fegyverrel a kezében.

A mikor ágyához lépett a halál, Vajda János az örökkévalóságra gondolt és ezzel a gondolattal ment a másvilágra, vagy az örök megsemmisülésbe.

A költemény teljes szövege ez:

HOSSZÚ ÉJJEL.

Ó, te csodás, dicső természet!
Érthetetlen földi hangyaésznek
Méhedbe látni lehetetlen,
De épp ez üzi, hajtja lelkem.

Bánt a homály és nem hágy békét,
Keresni a dolgoknak végét,
Ha túl a szent, a szűzi fátylon
Lehetne még valamit látnom!

A mit nem látott még a többi
 Halandó, tépelődő földi.
 Ha már nem is érthetlek téged —
 De mi vagyok én? mi a lélek?

Ó, mert közelg épp a nagy óra!
 Már készülődik búcsúzóra,
 Testből a lélek válni készül,
 Mint kard kiröppen hüvelyébül.

Csodák csodája, tündérajáték
 Minden csalóka látszat, árnyék,
 A roppant tömeg tehetetlen,
 A lég, a pusztaság — a minden.

Ó, égbolt szörnyeteg nagysága,
 Benne a földek sokasága,
 Mint öntudatlan csecsemője,
 Úgy ring a légi anya-ölbe.

Hol vége változó anyagnak,
 Kezdődik, a mi meg nem halhat,
 Az, a minnek nem kell születni, —
 Elmúlhat-e a lég? a semmi?

A Himalaya tehetlen rög,
 A lepke, mely fölötte röpköd,
 Egy porszemét megmozdithatja,
 De ő tűr, el nem riaszthatja.

Anyagban nincs erő, sem élet,
 Mi hát a láthatatlan lélek?
 A foghatlan, testetlen semmi,
 Mely volt, van s örökké fog lenni...

És hogyha így? Ki tudja? Hátha?
 Mint örök mécs, leül halmára
 S ott megmarad, ha meg nem halhat,
 Örökké síró öntudatnak?

Siratni ezt a drága testet?
 A melybe, ime, férgek estek,
 Holott előbb még általjárta
 Lobogva égő kéjek lángja.

Siratni e siralmak völgyét,
 Ez éden sok tilalmas gyümölcsét,
 Hol bűnbe esni olyan édes —
 S jön a halál — s egyszerre végez.

A költemény második része, mely más formában van írva, befejezetlen maradt. E végszakok itt következnek:

Ó, hátha így van, hátha úgy van?
 Kétségbeejtő borzadály,
 Mi nem lehetséges még ottan
 Határidőn túl, ó halál?

Vagy mégis tán nem volnál enyhébb,
 Hogy azt se tudjuk: mi a jobb?
 Mi rémitőbb: halál? öröklét?
 Ó, hidd, a mit a milliók.

Hisz úgyis mindig egy a vége —
 A vak tudás kétségbeejt,
 Megcsal, kínozt a gyarló elme,
 Csak fest ijesztő képeket.

Ó, hátha így ! ó, hátha úgy van ?
 Kétségbeejtő borzadály !
 És még szörnyűbb is várhat ottan,
 Határidon túl, ó halál...

A költő egyszerű, keresetlen végrendelete, melyet életének utolsóelőtti éjszakáján írt, így hangzik :

Halálom esetére.

Január 16. éjjel 3 óra.

Kérem a következőket :

I. Testem okvetlen minél apróbb részletekre fölbon-
 tassék ; agyam, szivem, gyomrom kivétessék és fölapróz-
 tassék.

II. Fiókomban, tárczámban található lehet e pillanat-
 ban mintegy 400 frt. Ebből hű ápolónőm, Müller Mari
 azonnal átvehet 200 frt, olv. kétszáz frtot, mint neki
 megígért kielégítést.

III. Könyvtár, ruhatár, fegyver, pipatár, bútorzat, ne-
 tán elárvereltetvén, a mi ezek után bejön, három részre
 osztandó és két nővérem, Róza és Gizi, harmadikul
 pedig Müller Mari részesedjenek belőle.

Egyetlen egy krajczárral sem vagyok adósa senkinek.
 Január 16. reggel félnégy.

Vajda János.

Milyen jellemző e pár sor. Benne van a költő
 különcsége, hálája az iránt, ki körülötte fáradt ;
 büszkesége, hogy senkinek nem tartozik egy kraj-
 czárral sem ; takarékosága, még 400 frt készpénze
 van ; szegénysége, mily kevés holmija van. Ime,
 a puritán, egyszerű nemes lélek.

A bonczolást *dr. Pertik Ottó* egyetemi tanár a Rókus-kórház Stáhly-utczai bonczolótermében hajtott végre. Kiderült, hogy nagyfokú krónikus gyomorhurutban szenvedett, a többi szervnek a lesoványodáson kívül semmi baja sem volt. A halál közvetlen oka a szív lassú működése következtében beállott tüdővizenyő. Érdekes eredményt mutatott az agyvelő megvizsgálása. Súlya 1500 gramm volt, a mi kiváló, ritka szellemi képesség bizonyítéka; közönségesen 1300 grammot szokott nyomni az emberi agy. Csodálatos az is, hogy míg másnál ily magas korban az agy véredényei kisebb-nagyobb mértékben elváltoznak, nála nemcsak teljesen épek voltak, hanem az érfalak finomsága, fiatalos rugalmassága egy huszonötéves, erős ifjúéhoz hasonlított. Feltűnő továbbá az agy homlok-részének nagysága és tekervényeinek sokoldalú elágazása.

Az elhunyt testvérei a következő gyászjelentést tették közzé:

Alulírottak bánatba borulva jelentik szeretett testvérbátyjuknak

VAJDA JÁNOS

magyar költőnek, a Kisfaludy-Társaság tagjának, 1848—1849-es honvédnek élete hetvenedik esztendejében, 1897. január 17-én hosszas betegség után bekövetkezett halálát. Beszentelése és végső tisztessége a kath. egyház szertartása szerint kedden, e hónap 19-én délután 3 óra-

kor lesz a Stáhly-utczai halottasház kápolnájából. Békeség legyen haló porán! Budapesten, 1897. január 18. *Király Károlyné, Vajda Róza, Kántor Mihályné, Vajda Gizella.*

Az íróársak gyászjelentése így hangzik:

Bánatos szívvel jelentjük társunknak, lélekben testvérünknek

VAJDA JÁNOS

magyar költőnek, a Kisfaludy-Társaság rendes tagjának 1897. évi január hónap 17-én életének hetvenedik évében bekövetkezett halálát. A nemzet génusza viraszszon a halhatatlan örök álmain. Budapesten, 1897. január 18. *Az elhunyt köllő íróársai.*

Az írók a Vasárnapi Ujság szerkesztőségében gyűléseztek a temetési szertartások felől. *Wlassics* miniszter a Vajda nővérekhez intézett részvétlevelében kijelenté, hogy tárczája viseli a temetési költségeket. *Márkus* polgármester a kerepesi temetőben a Batthyány-mauzoleum mellett jelölt ki díszsírhelyet.

A ravatalt 19-én állították föl a Rókus-kórház mögötti halottasház kápolnájában. Egész nap tódult a nép, megnézni a nagy halottat, kit életében alig vett észre. A koporsó körül halomra gyűltek a koszorúk s a halottat virágokkal borították el. Koszorút küldöttek: a Petőfi- és Kisfaludy-társaság, Jókai Mór, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Zempléni

Árpád, a Révai Testvérek, a Budapesti Napló szerkesztősége és olvasóközönsége stb.

A temetést Wessely, Rókus-kózkórházi lelkész végezte. Az egybegyültek közt voltak: Wlassics miniszter, Bedő Albert ny. államtitkár, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Rudnay főkapitány, Márkus polgármester, Szász Károly, Kossuth Ferencz, Mikszáth, dr. Wlislöck Henrik (Vajda németre fordítója) stb. stb.

Pont három órakor vitték ki a koporsót az udvarra. A koporsó mellett állottak Vajda nővérei és családjaik.

Beszentelés után *Rákosi Jenő* a következő búcsúszót mondotta:

Gyászos Gyülekezet! Az irodalmi köztársaság nevében kell búcsúszókat mondanom e koporsó előtt. Azok nevében, a kik testben nem egyek, lélekben szét vannak válva, csak az elérhetetlen vágyakban találkoznak.

Te bús halott, lakója e koporsónak, immár betértél az elérhetetlen vágyak birodalmába. A ki annyi lelakatolt kaput egy hosszú életen át döngettél, ime a halál megnyitotta előtted a halhatatlanság kapuját egy halk kopogásra, egy kételkedő kérdésre, hattyúdalonak tépelődéseire, s midőn beléptél a végzetes portán, gyöngéd kézzel leoldotta testedről az ádáz Neszusz-köntöst, a melybe gondviselésed születésed perczében bepólyált.

Gyászos Gyülekezet! Babérrel borítván őt, költőt temetünk itten. De ha visszatekintünk e zordon küszöbről a megfutott pályára, nem az a derült kép tárul elejbénk, a mely a költőkről él az emberiség szívében. Mik a köl-

tők a küzdő emberiségnek? Dalos, szózatok madarai. Derült öröm, édes vágy, szelid vigasztalás, önfeledt lelkesedés, fény és dicsőség az, a mit ránk árasztanak. Babérral tündöklő homlokukon, kezükben koszorús lanttal, szivökben kiapadhatatlan szeretettel, szemökben isteni fénynyel, a sokaságban járva, a figyelő sokaságtól követve, a sokaságtól ünnepeelve, mint a gondviselés dicső ajándéki, sirva is, vérezve is ihletett boldogságban, mennyei glóriában: így van szivünkbe vésve a költők képe.

Nem ilyen volt, a kinek koporsójára búcsúszózatom megindult szavai úgy hullanak, mint a föld röge. Szavaimnak rémes viszhangjaként visszakaczagna rám fekvő koporsójából a halott, ha ilyennek hazudnám őt e komor pillanatban.

Zordon talentumának nem áldásával, hanem súlyos terhével magányos bolygója vala ő egy hosszú életnek. Nem értették meg egymást ő és a világ. Test és lélek harmoniája az élet. Az ő teste és lelke meghasonlott életet élt. Nem szolgálta, hanem gyötörte egyik a másikat. Az egyik gyűlölte az embereket, a másik szenvedelemmel követelte szolgálataikat. Lelke kereste az elhagyatottságot, teste visszakorbácsolta az emberek közé. Így üldözve önmagától, sötét, panaszos szóval az ajkán, tövissel a fején, tövissel a szívében, tövissel a testében, tövissel az elméjében, vérző ujjal tépdese lantját: így járt közöttünk magányosan, kettős életet élve, kettős kint szenvedve, s ha más halandóknál a halál a test és lélek örök búcsúját jelenti, úgy az ő halálában viszont azt kell mondanunk: lázadó testének és háborgó lelkének egyesülése, megbékülése ez a halál.

Mint költőről nem mondom, hogy csillaghoz hasonlatos, mely éjszakai egünkről fényét szórja le ránk. Nem mondom, hogy mint üstökös tűnt föl az égi boltozaton,

hogy káprázatos fénynyel vonuljon el fölöttünk, ámulók fölött. Nem! Vajda János mint barna felhő jött föl az egünkre, zordonan és félelmetesen. Úgy vonult föl a felhőnek minden kincsével, minden félelmességével. Benne volt a termékenyítő eső áldása, benne volt a pusztító jégverés, benne volt a félelmetes mennydörgés és benne lakozott a gyilkoló villám.

Sorsa is a felhőé. A szél hajtja, kergeti, méhének szülöttje, a villám megtépi, s mint a mindenség kóbor vándora megtépve, megszaggatva, áldásától, villámától, mennydörgő hatalmából kifosztva, ime végre a halálban elenyészik.

Itt állunk, a kik láttuk villáma fényét, hallottuk szava mennydörgését és megindult lélekkel nézzük bevonulását a halhatatlanságba.

Megváltó Istenünk, ültess jobbra, a mártírok közé.

Bartók Lajos, a Petőfi Társaság alelnöke szolt ezután :

Vajda Jánosnak mondunk Istenhozzádot. Az új ezerév hajnalán Degré Alajossal, a nemzet második halottja ő, ki, mint író, a lezárult ezer év utolsó szabadságcsatáját, negyvennyolczat megküzdötte. És lesz a haza földéből vasunk, aranyunk és kalászsunk új ezerévre, fegyverül, díszül és jólétül a magyarnak, ha hősök, költők s a köztevékenység munkásai mindig ennyien térhetnek vissza oda! Nem is azért temetjük őt, hogy a gyászt növeljük, hogy őt dicsőítsük, kiért a gyász nem örök dicsősége is halandó. A világot Isten alkotá s ha elrontják a politikai fegyveres és lelki hatalom hivatatlan kezelei, a költő fogja helyreállítani. Hetven évvel az üdvö-

zült költő nem volt agg, férfiú maradt. Csupán férfias lelke volt megtörve és szomorú a költő végzete, ha túlélte földi eszményei rombadőlését: a nő szerelmét, a barát hűségét, szerencse, hirnév állhatatosságát, de legjobban a szabadság, a haza — a haza elbukását. Petőfi még az istenek kegyencze, vele együtt omolhat le. Bajza, Vachot utána törtek össze. És Vörösmarty hiába zengé a »Rendületlenül!«-t, ő is csak lelkében megrendülve pengette lantját, a nagy nemzeti katasztrófa után, bár költőkirályi koronája még folyvást az alkotások fenségében ragyogott fején. Te akkor a »virrasztók« sorába álltál, hogy ha a nagy tetszhalott megmozdul, mi ne aludjunk. Ébren legyetek mindig! a sebeiben ájult haza virrasztója, a költő kér. Ő a korszellemmel daczolva egyenesen folytatója volt a nemzeti újjászületés érzési és gondolkodási módjának. A magyar föld talán visszafelé fordult negyvennyolcz után, de ő, mint a kilőtt nyíl, egyenesen ment ama csapáson, melyet a régi nagyok kijelöltek; hogy találkozhatott volna az új korrall? A kor haladása ma is rohamos, de a szárnyak nem a pegázus vállain vannak, hanem Merkur sarkain. Hogy értse meg e kor őt, ki a végtelenség és halhatatlanság eszméiben lélegzett, s ha kevesen értik meg, nem költészeti férfiaságának hibája, hanem a kor gyöngeségeié. Lirai költészete alapját nem az élvek könnyelmű bölcselete képezi, mint a görögöknél, az eszményért örökké küzködő férfias ember szólt Vajda lantján, ki a magas czélt látva, megborzad az alacsony eszközöktől. Több benne az égi származás, ezért meghasonlik a földdel. A kagyló nem termi úgy a fájdalomból gyöngyeit, mint az ő lantja a fájdalom gyermekeit, költeményeit. S ha fehér fényével becses az igazgyöngy, még ritkább drágaságok e fekete gyöngyök, a keserv, a világfájdalom és meghasonlottság remek össz-

hangú alkotásai. Nemcsak az izgékony szemből, érzékeny szivből : magából a hideg agyvelőből facsar könnyeket velök. S nem hunyt el anyagi inségben. Voltak barátai. Barátai voltak sokan azok is, kiket ő tartózkodásában nem tartott azoknak. A közművelődés első férfiai megtették nemesen fölfogott hivatásukat a fáradt költővel szemben. Halála nem váratlan, hosszú volt. S benső elvérésnek nevezhetni ezt a költőhalált, mely a rideg valóval megbékülni sohasem tud, mert nem leli üdvét a földön, csak a fájdalomban, s mely már a tavaszban »kiégett szivvel kérdi: mért születni, minek élni?» Isten veled: Máglyát kellene, mint Shelleynek, hogy rakjunk, költőtársaid, melyről, a tűzzel csókolódzva égbe lépj. E koporsó, mint fekete bárka a vizen, fölötte fénylik szellemed és nyitva van a költő szeme, néz és lát a fényes, mégis átfürkészhetetlen éjbe, öröklétbe, honnan a napok, csillagok üstökösök áradnak elő, mint egy-egy szikra az úr lelkéből; ily fénysugár vagy magad is, ki hazatérsz, Isten homlokára. Isten veled!«

E beszéd elhangzása után *Wlassics Gyula* kultuszminiszter odalépett Vajda János nővéréhez és őszinte részvételnek adott kifejezést. A koporsót ezután föltették a négylovas gyászkocsira és a menet megindult, ki a temetőbe.

A sirnál *Ábrányi Emil* a következő búcsúztatót mondotta:

Nem maradtál senkinek adósa. És most fizettél a természetnek is. Minden tartozásod letörlesztve. Most majd a magyar nemzeten lesz a sor, hogy lerőjja tartozását veled szemben, a ki világraszóló kincseket adott neki,

mig magad teljes szegénységben térsz a hazai földre
 vissza. Megérdemelt dicsőségedből keveset juttatott neked
 a sors, annál bővebben omlottak rád a meg nem érde-
 melt szenvedések. Halálod után megfordítva lesz. Milliók
 bánkódni fognak, hogy félreismertek, te pedig pihenni
 fogsz a sirban és nem lesz több bánatod. Nevedet mil-
 liók magasztalják föl a csillagokig ; te pedig meghúzódol
 a föld alá s pihensz fájdalom nélkül. Hát jól van ez
 így. Te megnyugszoi a sir mélységében és mi megnyug-
 szunk abban a gondolatban, hogy neked, a ki annyit
 szenvedtél s annyira átérezted a szenvedést, neked nem
 fáj semmi többé. A kik szerettek s a kiket szeretted te is,
 ime itt állanak nyitott sirod körül. Ők tanuságot tesznek
 arról, hogy csak azokkal daczoltál, a kik meg akartak
 alázni ; csak azokkal éreztetted titáni voltod büszkeségét,
 a kik szemtelen gőggel közeledtek hozzád, hogy Istenektől
 csókolt homlokodra tapossanak ; de senki a gyöngédséget
 több gyöngédséggel, senki a jóságot több jósággal nem
 viszonzta, mint te ! Az arkangyalok is büszkék voltak
 a gonoszokkal szemközt s ott, a hol kellett, lángpallos
 suhogott a kezökben. És azért mi, a kik benned a jó
 embert éppen úgy szerettük, mint a hogy a nagy költőt
 csudáltuk, mi nemcsak hódolattal veszünk most végbúcsút
 tőled, hanem könyekkel és áldással is. Porod vegyüljön
 össze a föld porával, szellemed egyesüljön a nagy költők
 szellemével, a kik megdicsőültek a halálban. Vajda János,
 Isten veled !

A beszéd után szitáló eső mellett eresztették le
 a koporsót a frissen ásott sirba.

A temetés után a Kisfaludy Társaság *dr. Wlassics*
Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek a követ-
 kező levelet küldötte :

Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásiügyi

Miniszter Úr!

Kegyelmes urunk!

A Kisfaludy Társaság mély megilletődéssel értesült Nagyméltóságodnak arról a nemes gondoskodásáról, melylyel boldogult társunknak, *Vajda Jánosnak* utolsó napjait a súlyos gondoktól és nélkülözéstől megmenteni s földi maradványait költői jelentőségéhez méltó módon eltemettetni kegyeskedett. Nemcsak ez a tény magában, de Exczellenncziádnek egészen önkéntes és gyors elhatározása: nekünk, mint a boldogult költő társainak, kétszeres kötelességünkké teszi, hogy Nagyméltóságod előtt a Kisfaludy Társaság határozatából, legmélyebb köszönetünket fejezzük ki. Teszszük pedig ezt annál melegebb elismeréssel, mert Exczellenncziád kegyeletes intézkedésében nemcsak emberbaráti szívének sugallatát, hanem minden igazi magyar államférfinak azt a magasabb fölfogását is érezzük, melylyel irodalmunkat, mint nemzeti életünk egyik legfontosabb tényezőjét tekinti és becsüli. Engedje Nagyméltóságod még egyszer kifejeznünk mély köszönetünket és tiszteletünket, melylyel vagyunk Budapesten, 1897. február 13-án Nagyméltóságodnak alázatos szolgálai:

Beöthy Zsolt s. k.,
a Kisfaludy Társaság titkára.

Gyulai Pál s. k.,
a Kisfaludy Társaság elnöke.

Temetése után költőtársai és barátai gyűjtést indítottak síremlékére, melyet *Donáth Gyula* el is készített, habár a felállítására szükséges pénzösszeg maig nem gyűlt össze. E síremléken a szárnya-

szegett hattyú jelenti a költő elnémulását; a szobor alján a költő relief-arc képe domborodik. Az emlék talpán a bánatos múzsa áll, a ki keseregve ereszti le babérját a földre.

Szülőfaluja, a fehérmegyei Vaál, szobrot akar állítani nagy szülöttjének s szintén gyűjtést indított e célra.

Mellszobrát *Strobl Alajos* tanár lemintázta, mely kitűnően eltalálva, élethűen tünteti fel az öreg Vajda érdekes fejét és arcát. Wlassics miniszter, ki a nagy költő iránti tiszteletből nővéreit is segélyezte, e mellszobrot ércbe öntette s megvásárolva, kegyeletes emlékül a Nemzeti Muzeumban helyeztette el. Strobl készséggel mondott le a díjazásról, csak az ércbeöntés költségeit számította fel.

Hiába, a szegénység még a síron túl is kíséri a költőt. De barátainak, hódolóinak serege sem hagyja el, meghatóan és szépen megmutatva, hogy a kik megértették és közelebbről megismerték őt, sok szeretni és csodálni valót találtak rajta.

JELLEMZÉSE; NÉHÁNY LEVELE.

Három jeles költőnk szebbnél-szebb s valóban kitűnően találó, jellemző beszéde búcsúztatta el a nagy halottat. Ennél szebb, fenségesebb koszorút nem helyezhettek volna el a frissen hantolt sírra. Hiszszük, szent meggyőződésünk, hogy eljön az

a kor, midőn az egész nemzet oly kegyelettel fogzarándokolni e sírhoz, mint a keresztény hívők serege a mártírok ereklyéihez. Lesz még idő, mikor az önálló magyar művelődés, az új irányú, ismét a világirodalomban emelkedett magyar költészet egyik legnagyobb alakját fogja gyászolni az itt hamvadóban.

Hosszú, 70 éves nehéz pályát futott meg. Ifjúságát ott töltötte ama nagyok, dicsők között, kik Magyarország újjászületésének elsőrangú munkásai voltak. Ott harczolt közöttük a haza önállásáért, a magyar szabadság megmentéséért. S mikor az ellenfél kicsavarta kezéből a kardot, tollát vette elő s politikai irataival, lángoló verseivel törekedett föltámasztani a nagy tetszhalottat.

Megtörtént a föltámadás. De valamint az a nagy száműzött odakünn, úgy ő sem tudott soha belenyugodni a megalkuvási politikába. Legutóbbi cikkeiben is arról panaszkodik, hogy a kiegyezés által fölvatott mérséklet, önmegadás, önfékezés következtében, sokan a nemzeti önérzetet az önkigúnyolásig, gyáva lemondásig árverelik le.

Ő látta a magyart teljesen külön-, saját lábán állónak s ez a kép oly mélyen vésődött lelkébe, hogy egész életén keresztül végigkísérte. A mai megalkuvás alapján álló nemzedékkel szemben, ő előtte a 48-as idők lánglelkű ifjúsága volt az eszménykép. Ezek életüket és vérüket, szerelmüket és dicsőségüket áldozták a haza oltárán, Bajza, Vachot megőrültek honfiúi fájdalmukban, a mai kor gyer-

mekeinél pedig csak önzést, kapzsiságot, hatalomvágyat, pajtáskodást, léhaságot látott. Ime ezért nem tudott lelke megbarátkozni a jelenlegi politikai viszonyokkal. Elfordult a jelentől s a múlt nagy emlékeiből táplálkozva, szemei a jövő felé irányultak. Kossuth ezt írja Iratainak népies kiadásához küldött előszavában: »Szomorú öregségem egyedüli vigasztalása a bizalom, hogy a magyar nép lelkében kiirthatatlanul él a hit s remény az önálló magyar államiság teljességének jövőjében.« Ugyanezt az eszmét fejezi ki Vajda, midőn így szól: »Azt hiszem, nemzetünk jobbjai, legnagyobb belső világosságú szellemei most sincsenek kétségbeesve, nem vesztették el hitüket a fényes jövő iránt, melyről Széchenyi, Kossuth, Petőfi álmodoztak.«

De az irodalomról is más fogalmai voltak neki, mint a jelen kornak. Ő azt olyan szentélynek tartotta, a melybe csakis a választottaknak szabad belépni s a hol minden emberi gyarlóságot, önzést, pajtáskodást, véleményeladást le kell vetkőzni s csakis a szép, igaz és jó eszméinek áldozni. Nagy nemzeti hivatást tulajdonított az irodalomnak s éppen ezért a léha csevegőket megvetette. Ő maga eszményképe volt a rendnek, a becsületességnek s éppen ezért minden irodalmi svihákságot, bohémséget megvetett. Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi légkörében élt ő (a legmélyebb hódolattal tisztelte őket) s ezek mellett igen kicsinyeknek találta a körülötte mozgók legnagyobb részét.

Igy maradt ő kívül a mai irodalmi életen is.

Vegyük még ehhez szerencsétlen szerelmét, az utolsó két évtizedben folyton jelentkező betegségét s a megélhetésért folytatott küzdelmét, a sokfelől tapasztalt méltatlanságot : körülbelül megtaláltuk visszavonultságának okait. A visszavonultan élő, magános aggregény embernél rendszerint bizonyos sajátságok, úgynevezett különzségek fejlődnek ki; de a melyek nem a jellem elferdülésének, hanem az életmódnak természetes folyományai. A ki őt közelebbről ismerte, minden szokásának, különzségének teljes magyarázatát adhatja. Például azért volt szobájában annyi meghegyezett plajbász, mert kéziratait ezzel irta s fogalmazás közben nem akart faragással bajlódni.

Mikor Vajda János lakásáról eltávozott, a leggondosabban megnézte, nem ejtett-e el gyufát, jól becsukta-e az ajtót. Természetesen, mert nem volt kire hagynia lakását. A sajtóhibákat a legnagyobb figyelemmel igyekezett kijavítani s napilapok szerkesztőségében roppant lármát csapott értök.

Azért tette ezt, mert ő a legnagyobb megfontolással szokott irni s igen haragudott a mai könnyű, gyors, férczelő dolgozásmódra. Pontoságával, figyelmességével mintegy példát akart adni.

Hirtelen fellobbanó természetű volt; de a legnagyobb lelki erővel igyekezett féken tartani indulatát. Elég volt néhány helytelen, ferde, könnyelmű gondolkodásra valló megjegyzés, hogy vére fölforrjon. Ilyenkor, hacsak lehetett, egészen neki-

vörösödve hagyta ott a társaságot, hogy valami nagyon sértőt ne mondjon.

Az eszményiséget és érzékiséget sajátos módon egyesítette magában. Benne — mondja Palágyi L. — az az erős tudat élt, hogy ő a tulajdonképeni hamisítatlan férfi, az az ősi, romlatlan ember, az az Ádám, a ki mint az ép szellem s az ép érzékiség, a romlatlan lélek és romlatlan test mintaképe, utolsó irmagja maradt meg a mai sülyedt korban.

Magyar volt ő testestül-lelkestül. Nyelve, hazafisága, komoly szemlélődése, a természethez, az anyaföldhöz való rajongó ragaszkodása egyaránt bizonyítják ezt. Roppant lelki erejének kellett lenni, hogy annyi csalódás, sikertelenség után sem tört meg, nem lépett az elzúllás útjára. Körülötte majdnem mindenki más nézeten volt, más utakon haladt, más végcélért futott s ő állhatatosan megmaradt a maga helyén, gondolat- és érzelemvilágában, mint a kőszál az őt ostromló tengerhullámok között. Valódi példaképe ő a magyar nemzetnek, mely annyi sok ellenséges törekvés közt is fenn tudta magát tartani. A becsületnek, tisztos magaviseletnek, rendszeretnek, pontosságnak, megbízhatóságnak valóságos mintaképe volt. Következetes a végletekig.

Nem maradt ő el a világtól. Érdeklődött ő minden mozgalom iránt, éber figyelemmel kísérte a közélet minden jelenségét. A nagy eszmék fölleskésíték, elragadták őt, de az eszményiség lerán-

tása, különösen a nemzeti irodalom kóros jelenségei kimondhatatlanul elkeserítették. Ilyenkor roppant szógazdagsággal, kifogyhatatlan változatossággal, fordulatokkal öntötte ki lelke haragját, akár élőszóval, akár írásban. De soha bántó vagy udvariatlan nem volt senki iránt. A kit nem méltatott rá, hogy eszméiről beszéljen vele, a testi erőről s köznapi tárgyakról társalgott. Ezért irták le némelyek anyagias, nyers embernek.

Latinul, francziául, angolul, németül értett és olvasott. *Shakespeare*, *Byron* ragadták el legjobban. *Hugo Viktort* is bámulta, de hatásvadászását elítélte. *Jókai* képzeletét s kifogyhatatlan gazdagságát csodálta. Az összes realisták közül jóformán egyedül *Tolnay Lajost* szerette, humoráért, szatirájáért. *Heine* szellemességét, könnyedségét igen megkedvelte. Talán éppen azért, mert ez nála hiányzott. Az utolsó hónapokban a görög klasszikusokat akarta olvasni és *Odisszeát* szerezte meg.

Nem maradt ő el a világtól. Láta, ismerte ő jól a mai kort, összes hibáival, a földi boldogulás összes feltételeivel. Mint egykor Heraklesz előtt, előtte is nyitva állott a két út: az egyik, a kényelem, a könnyelmű örömök útja; a másik a tövises, göröngyös út, a mely azonban a halhatatlanság csarnokaiba vezet. Ő ez utóbbit választotta s most már célnál van.

Saját kora nem értette meg; de a jövő igazat ad neki. Olyan volt az ő sorsa, mint a trójai *Kaszandráé*, kit *Appoló* isten megszeretvén, ember-

VAJDA JÁNOS 1872-BEN.

fölötti tulajdonságokkal ruházott föl. De midőn szerelme viszonzást nem talált, megátkozta őt, mondván: Láss tisztán, de az emberek körülötted legyenek vakok; szived érezze át a rettenetes jövő minden fájdalmát, de környezőid legyenek érzéketlenek; ajkaid hirdessék a magas eszméket, a megváltás útjait, de mindenkinél siket fülekre találj! És az átok megfogant. Kaszandra járt-kelt a kicsinyek és nagyok között; az emberek egy pillanatra meg-megálltak, figyelni kezdtek e szokatlan, egy fenségesebb világból való eszmékre, de aztán ismét belevegyültek a mindennapi élet zajába. S míg az ő lelkét a tehetetlenség, az aggodalom kínjai vérig mardosták: az emberek közönyösen fordultak el tőle s ki-ki futott könnyelmű örömei, önző céljai után. »Az utolsó években alig állottak néhányan körülte. Ha mindig újabb-újabb ifjúság nem akadt volna, az ősz költő csaknem sivatagban érezhette volna magát.« (Palágyi: V. J. emlékezete.)

* * *

Jelleméről legbiztosabb képet alkothatunk hátrahagyott leveleiből. Ideiktatunk tehát ezek közül néhányat.

Midőn a 30 író, köztük Jókai és Eötvös (ez utóbbi fogalmazta az előfizetési felhívást), összeállott előfizetőt gyűjteni és pedig aránylag elég eredménnyel, mert míg Aigner Vajda egyik legértékesebb kötetéből összesen hat példányt adott el s míg halála alkalmából a Franklin-Társulattól

még ennyit sem vettek meg, most 500 előfizető jelentkezett: nagy aggodalommal és reménykedő örömmel kísérte e mozgalmat a költő s hogy naiv, gyermeketeg lelke mily hálával volt eltelve a mozgalom vezetői iránt, mutatja az alábbi levele, melyet *Ábrányi Emilhez* intézett e napokban:

Szeretett kedves jó kolléga!

Utólag jut eszembe, hogy jó lesz a fölhívásban a szerkesztőségeken kívül a szerző lakását is megjelölni, mint a hova szintén lehet az előfizetést beküldeni. Találkozhatnak, a kik éppen ide kívánják gyűjtésök eredményét intézni. Egyébiránt, a mint Önök gondolják. Lakásom: Üllői-út 24.

Szintén utólag arra gondolok, vajjon nem lenne-e jó az előfizetés összegét csekélyebbre, talán füzetenkint 1 forint 50 krajczár, tehát a kettőét 3 forint és díszkötésért 6 forintra tenni? A mint Önök beszédéből kivettem, Önök is inkább a középrendű, tehát kevésbbé tehető közönségre számítanak, tehát talán czélszerűbb lenne a kisebb összeg. De ezt is csak ötletként említem, — nem mérvadó egyéni véleményem. Határozzanak Önök, a mint jobbnak látják.

És most még csak azt, hogy el vagyok telve csodálattal és hálával Önöknek irányomban tanusított nemeslelkűségeért. Sőt mondhatom, tegnapi elválásunk után szinte megdöbbsenem és elszégyeltem magamat fajankóságom miatt, hogy egy szót sem tudtam előhozni ebbeli érzelmeim tolmácsolására.

A mit Önök tesznek velem, az oly szép, nagyszerű, oly sok, hogy úgy érzem, mintha eltörpülnék és összeesném ennyi jószág súlya alatt.

Kérem, legyen szíves cbbeli hangulatom őszinte vallo-
másának Eötvös kolléga előtt is kifejezést adni. Leg-
közelebb arról óhajtok vele beszélni, nem lehetne-e annak
valahogy módját ejteni, hogy olykor összejönnénk vele
és hallgathatnánk rendkívül érdekes és tanulságos elő-
adásait.

Magamat határtalan becsű, óhajtott rokonszenveikbe
ajánlva, vagyok

hálás tisztelője

Vajda János.

Finom lelkéről tesz tanuságot az a levele is,
melyet utolsó napjaiban plajbászszal irt *dr. Korányi*
Imréhez, de el nem küldött, hanem halála után író-
asztala fiókjában találtak.

Egészségi állapota nagyon aggasztotta az öreg
költőt, de kezelő orvosát a világért sem akarta
bizalmatlanságnak csak a jelével sem megbántani.

A levél így hangzik :

Kedves Barátom !

Én már egy hete ágyban fekszem. Súlyos, igen súlyos
beteg vagyok, nem irhatom le bajom történetét, alig hogy
e néhány sort leirhatom.

Dr. Müller Károly ő méltósága tüneményes nagylelkű-
séggel ingyen jön hozzám mindennap és határtalan bizal-
mat érzek iránta, de már szinte sokallom, hogy egy
ember annyit áldozzon, ki tudja, meddig ?

Viszont azt se tudom kitalálni, vajjon nem érezné-e
sértve magát, ha téged nálam találna. Ez egy végtelenül

kényes kérdés, te tudhatod, mit tehet ő ebben a helyzetben. Nem volna szabad neked engem, mint a régi jó barátot meglátogatni és aztán te itt megmondhatnád, mi lenne tapasztalatod ?

Dr. Müller ő méltósága délbén, vagy este hatkor szokott jönni ; te eljöhetnél talán egyszer más időben, sőt úgy lehet, talán ő már nem is jön, mert tegnap este nem jött.

De többet már nem írhatok.

Isten áldjon !

Lassan, hosszasan, de most már egyre gyorsabb ütemben haldokló régi hived :

Vajda János.

Hálás szívéről tesz tanuságot az a levele is, melyet *Ábrányi Emilhez* egy bírálata alkalmával írt :

Kedves testvér !

Engedje meg, hogy így szólítsam, mert azok után, a miket Ön évek, sőt már évtizedek óta és legutóbb is tett, minden egyéb kifejezést hidegnek, kevésnek találok.

Hetek óta készülök személyesen kifejezni hálámat, de gyakori rosszullet, majd rengeteg sürgős végzendők megátolnak. Hát most már sietek csak röviden tudatni ebbeli hangulatomat és szándékomat, valamint azt a forró óhajomat, hogy legközelebb fölkeresem, hogy szóval is megkiséreljem tolmácsolni, mily határtalanul nagy értékűnek tartom azt a valóban csodálatos, bámulatosan nemes jóindulatot, melyet Ön tanusít irányomban, azt a támogatást, a melyben folyton részesitet.

Mindezekről szóval közelebb, ha majd lesz szerencsém

találkozni. Addig is csak annyit, hogy vajha módját találhatnak a gyakoribb találkozásnak.

Tehát a közelebbi viszontlátásig!

Üdvözlöm szeretettel.

1895. január 5.

Hálás hive

Vajda János.

Hogy kis dolgokban is mily óvatos, szerény és finom természetű, legjobban bizonyítja az a levélkéje, melyet az Egyetértés szerkesztőjéhez írt abból az alkalomból, mikor cikkéből egy ékezet elmaradt. Levele így hangzik:

T. Szerkesztő Úr!

Tisztelet adassék az Egyetértés szedőinek és javítóinak! Halvány ónnal papírra vetett, össze-vissza húzgált javított kézírásomnak kiszedését mérhetetlenül nehezebb feladatnak tartom, mint annak megírását. De már arról ők nem tehetnek, hogy mult keddi tárczacikkem utolsó hasábján egy vessző az »e« betűről a gépben eltörött és *kérdeznék* helyett *kérdeznek* maradt a lapban. És ez a különbség engem iszonyú, szinte örületes szerénytelenség kórságában leledzőnek tüntet föl. Mintha én azt kívánnám, hogy a kormányok engem kérdezzenek meg, ha valami okmányt szövegeznek, annak helyessége felől. Beláthatja kedves Szerkesztő Úr, hogy ez ellentartakoznom kell, minél feltünőbbben, hogy a föld alá ne süllyedjek szégyenletemben. Remélem, e kérésemnek fogadtatja lesz.

Maradok a tisztelt Szerkesztő Úrnak tisztelő hive

Vajda J.

Vajda jelleméről szólva, bizonyára nem lesz érdektelen néhány sort idézni *Lauka Gusztáv* emlékirataiból, hol találó képet fest úgy testalkatáról, mint lelkéről:

Vajda János mint író, de mint ember is egyiránt specialitás. Szerencséjére elég lelki és testi erővel rendelkezik, hogy mint ilyen helyt álljon.

Vajda J. 67 éves ember, formás testalkattal, egészséges arcbőrrel, szelid szemekkel és germán arczéllal. Ha mosolyog: fiszharmónika, haragjában ágyútorok. Természetében olyan, mint a nyári időjárás. Mikor megindulsz vele, még tiszta égbént mosolyog, mire leültetek, már mennydörög.

A ki igazán kiismeri, csak szeretheti. Ítéletében és eljárásában szigorú, de csak a pimaszok és gyávák iránt. Minthogy nem epe-, hanem véringerlékeny, érzékeny és könnyen sérthető.

Hogy gazdag lelki forrással rendelkezik, mutatja az, hogy igen gyakran el van magában a nélkül, hogy unatkoznék. Egyes emberrel, ha rokonszenvez vele, még el tud mulatni, de még a jó barátok nagyobb csoportja is lehangolja.

A vadászat szenvedélye. Örömeztobb beszél egy sikerült lövéséről, mint legjobb verséről.

Azon, ma már nem annyira ritka egyéniségek közé tartozik, a kiket jobban izgatnak az időszak hátrányai, mint örvendeztetnek előnyei.

Fájdalmai, elégedetlensége és panaszai nem koldushangok, hanem harci riadó, a mely küzdelemre, győzelemre, vagy halálra hívja fel a megtámadottakat.

APRÓSÁGOK, ADOMÁK.

Mennél határozottabban kialakult egyén valaki, annál több felötlőt, különöset fog észrevenni rajta környezete. Mennél nagyobb ember valaki, saját kora és az utókor annál többet foglalkozik vele. Történelmünknek legnagyobb alakjairól, Szent Istvánról, Szent Lászlóról, Mátyásról maradt ránk a legtöbb legenda, monda. Ujabban Deákról, András-syról stb. Nem az a fő ezekben, hogy igazak-e vagy nem, hanem hogy hősük nagyságát bizonyítják.

Még egészen friss a hant, mely alatt Vajda nyugszik; még úgy tetszik, mintha itt élne, járna közöttünk: s már is mennyi ellentétes nézet került róla felszínre. Á ki csak ismerte, beszélt vele, sietett egy-egy kis történetkét elmondani róla. A távoli szemlélő alig képes e sok ellenmondás közt eligazodni. Van azonban egy csalhatatlan mód, a mely bárkit is, ha sohasem beszélt is az elhunyttal, biztosan útbaigazit. Ez pedig munkáinak, itt-ott közölt leveleinek tanulmányozása. Mert az ő jelleme legjobban ezekben tükröződik vissza. Sohasem irt olyat, a mit nem érzett, a mit nem vallott igaznak. Minden mondatán, minden pár sornyi levélkéjén csalhatatlanul és félreismerhetetlenül meglátszik erősen kialakult egyénisége.

Mindent becsesnek tartva, a mi e nagy férfiúval összefüggésben van, s abban a hitben, hogy nem lesz érdektelen az utókorra, megtudni a kortársaknak a költőről táplált nézeteit s teljesen megbizva a későbbi kor tisztább, elfogulatlanabb látásában: följegyzünk néhányat ez apróságokból. Annyi bizonyos, hogy ezek vagy magára a költőre, vagy korára mindenesetre jellemzők lesznek. S más oldalról pedig az is bizonyos, hogy a humor iránt volt érzéke, különben nem foglalkozott volna adomák gyűjtésével. (Magyar bors.)

*

Mikor Vajda a 60-as években két politikai röpiratát kiadta, összehatalálkozott Rigondeauval, a francia lapoknak budapesti levelezőjével. Ez azzal akart neki kedveskedni, hogy kegyetlenül szidta a magyarokat.

— Nyomorult, — dörgé a költő s a gyalázót jól odaszoritá a Rókus falához — én azért korholom nemzetemet, mert szeretem, de te azért, mert felbéreltek ellene.

*

Atyját férfiassága, szellemi és testi tulajdonságai miatt valósággal csodálta. Anyját gyöngéden szerette.

— Uram, — beszélt egykor egyik tisztelőjének — törékeny kis tetemtés volt az én édes jó anyám, magam pedig féktelen, szilaj legény, a ki nem féltem senkitől a világon. De ha anyám kér-

lelt, ha az anyám könnyezett, remegni kezdtem, szelidebb lettem a báránynál s akkor voltam boldog, a mikor kezére hajolhattam s össze-vissza csókolhattam.

*

Néha sajtóságon egyesítette a boszankodást és a humort. Nagy Miklóst, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjét igen szerette. De rá is sokat zsörtölődött, mert gyakran zaklatta kéziratokért. Végre egy alkalommal így fakadt ki:

— Sohasem szerettem akasztást nézni, de ha Nagy Miklóst akasztanák, mindenesetre elmennék gyönyörködni s még oda is kiáltanám a hóhérnak: csak lassan, hogy tovább tartson az élvezet.

*

A népszerűséget senkitől sem irigyelte, nem volt hiú, de erejének, tehetségének teljes tudatában volt. Mindennek daczára szerénysége sokszor majdnem a naivsáig ment.

Egy alkalommal gróf Csákyné őt is meghívta irodalmi estélyére. Elbámult rajta, hogy ily nagy urak is tudnak róla valamit és szinte ijedve ment Szüry Déneshez, hogy mit jelentsen e meghívás? Ez hiába igyekezett rábeszélni, hogy csak jelenjék meg. Egy napi gondolkodási időt kért. Végre is kimentvén magát, nem ment el.

Szerénységét mutatja az is, hogy a reklámot ki nem állhatta. Bárki fordult is hozzá életrajzi adatokért, elutasította, sőt kérve-kérte, hogy hallgasson

róla. Ha ez sem használt, azzal fenyegetőzött, hogy nyilatkozatot tesz közé a lapokban, miszerint az illető az ő tudta, beleegyezése nélkül, sőt kérelme ellenére irt róla.

Azonban a váratlan elismerés igen meghatotta. Ötvenéves írói jubileuma alkalmából *Mezei Ernő* az Egyetértésben ódát irt róla. Másnap a következő levelet kapta Mezei:

— *Szeretett, kedves, tisztelt jó kollega!*

Olvastam a verset mindjárt aznap. Mondjam-e, hogy mélyen meghatott? Hogy teljesen fölfogom e kitüntetés nagyságát?

Azt tartom, az ilyesmit nem kell, talán nem is szabad; de bizonyynyal *nem lehet* megköszönni. Nem is teszem, mert ez annyit tenne, hogy nem bírom felfogni a tény rendkívüli értékét.

De azt már még se állhatom meg, hogy meg ne mondjam, miszerint a vers olvasása után szertelen nagy kedvem lett volna önt úgy megölelni, hogy szinte ropogott volna.

Isten áldja meg önt minden jóval!

1895. január 5.

Örök hive

Vajda János.

*

Évek óta minden nap 3 és 5 óra között a Múzeum-körúton sétált föl és alá. Szürke esernyőjét s szintén szürke felöltőjét még derült, nyári időben is magával hozta. Néha meg-megállt egy-egy kirakat előtt; de rendszerint lehorgasztott fővel,

mély gondolatokba merülve, a körülötte nyüzsgő emberáradattal mit sem törődve, lassú lépésekkel járkált. Nem szerette, ha valaki e magános sétájában háborgatta.

Egyszer megtörtént, hogy valaki megszólította:

— Ugyan kérem, hány óra?

Vajda fölemelte fejét, végignézett rajta s méla szemrehányással szólt:

— Ó, ember! ezren és ezren járnak itt az utcán, miért kérdi éppen tőlem?

Feleletet sem várva, tovább ment.

*

Színházba ritkán ment, de ha a *Kertészleány* operettet adták a Népszínházban, lehetőleg nem maradt el. A hátulsó sötét zártszék-sorok közt állott meg, nehéz furkósbotjára támaszkodva, hosszú, szürke felöltőjét balkarján tartva. Ha beszélni kezdtek, kiment s csak a zenére jött vissza.

Nem régen a Nemzeti Színházba óhajtott elmenni. Nem tudván a járást, föl és le járkált az udvaron. Faludi megismervén az öreget, hozzásietett s megkérdezte, hogy kit keres.

— A színházba akarnék menni s úgy hallottam, az íróknak szabadjegyet adnak.

A jegyet megkapta; de mivel az egyik szereplő rossz magyarsággal irt verset szavalt, a darab közepén boszúsan távozott.

*

A magyar fajt rajongóan szerette s minden másnál többre becsülte.

Egyszer Szabó Endréhez, az orosz fordítóhoz így szólt:

— Ugyan, kedves barátom, az oroszban is megvan e szláv szó: pogyszem.

Szabó azt felelte, hogy nincs.

— Kár, kár, — szólt az öreg elbúsultan — igen jó költői vannak az oroszoknak, de eddig vigasztalt az a tudat, hogy Európa mégsem engedi első szerepre az olyan népet, a melynek ily szava van: pogyszem.

Egy más alkalommal ezt mondta:

— Dantét, Hugo Viktort, Dickenst még csak utólélném valahogy, ha összeszedném magam; de Jókai babéraitra pályázni sem merek.

*

Nem szeretett semmit ingyen elfogadni. Az utolsó napokban szomorúan emlegette: tíz kilót fogytam, vékonyodik a nyakam. Szeretett volna Abazziába menni, talán még ez segítene rajta. Wlassics Gyula Endrődi közbenjárására 300 forintot utalványozott ki részére.

Azon törte fejét, mivel szolgálja meg ez összeget. Kéziratait akarta följánlani. Majd így sóhajtott föl:

— Valami újat szeretnék érte csinálni, de már, nem bírok.

*

Roppantul megharagudott, ha kéziratain valamit változtattak.

Egyszer ezt írta: úgy iszik, mint a kefekötő. A lap úgy változtatta meg: úgy iszik, mint a föld.

— Hát mivel jobb ez — mondta mérgesen. — De tudom, miért változtatták meg: mikor a szerkesztő a hasonlathoz ért, rögtön futott a kiadóba hogy van-e kefekötő előfizetője, s mikor megtudta, hogy kettő is van, rögtön földet írt.

*

Szerénységét bizonyítja az is, hogyan lett pertu Szabó Endrével. Egy alkalommal az *Üstökös* szerkesztőségében időzve, erősen céllozgatott az öreg, hogy mennyire vágyik pertu lenni azokkal, kiket szeret. Szabó látva az öreg zavarát, elérte a célzást s váltig biztatta, hogy ez a legkönnyebb, tőle ezt mindenki nagy megtiszteltetésnek veszi. De az öreg hímezett-hámozott, végre is Szabónak kellett előállani az ajánlattal.

*

A szépnemnek nagy tisztelője volt, könnyen hevült értök, de nőülésre csak igen későn adta rá magát s akkor is igen különös módon.

Egy alkalommal Paulayt kereste föl. Az előszobában egy feltűnően szép, magas, barna, fiatal és könnyező nővel találta magát szemben. Azonnal fölébredt érdeklődése s baja után tudakozódott.

A nő azt felelte, hogy a szini pályára készült és

végzett is egy évet; de most hallása elromolván, elbocsátották. Mi lesz szegény anyjával?

Vajda megsajnálta s nehogy — a mint mondá — a Dunába ugorjon, hazakisérte. Útközben a propelleren megkérte kezét. El is vette; de rövid idő múlva hazaküldte s megindította a válópert. A bíróság évi tartásdíjat rendelt a nőnek.

— Költői fölhevülés volt az egész; de könnyelműen adott szavam kötött s el kellett vennem — mondta a költő.

Hozzátehetjük magyarázatul, hogy szeretni és szerettetni vágyott s érzékeny, jó szive megsajnálta e kétségbeesett nőt s fölemelni, megtisztítani, boldoggá tenni akarta őt.

*

Magános ember létére, természetesen hónapos szobában lakott. Mivel a legcsekélyebb rendetlenség, zaj fölizgatta, a lakást gyakran változtatta. Szobája igen egyszerűen volt bebútorozva. Utolsó lakásán az ajtóval szemben volt elhelyezve az egyszerű ágy, mely fölött Petőfi és Napoleon arczképe függött. Mindössze ifjúkori szobra és egy igézően szép nő arczképe ékesítették még a szobát.

Vendéglőben étkezett s délutánonként egy-egy kávéházban időzött, ujságot olvasott. Könnyen megneheztelt, ha valami nem volt tetszésére, de ha a pinczerek előzékenykedtek, igen hálás tudott lenni. Különösen nem szerette, ha idegen ült asztalához. Rögtön felállott s vagy elment, vagy más asztalhoz ült.

Egy fiatal író megismerkedni óhajtván vele, egy öregebbel bemutatta magát. Kérdezték egyszerűen, hogy hol ebédel, mert vele akarnának maradni.

— Magam szeretek ebédelni — felelte ridegen.

Mikor nem haragudott, szerette, ha az ifjabb írói nemzedék körülvette. Éveken át a hatvani-utcai Kammon-kávéház volt a találkozóhely, hova Ábrányi Emil, Szana Tamás, Komjáthy Jenő, Palágyi Menyhért, Rákosi Viktor stb. jártak el. Gyakran megfordult ott Beöthy Zsolt is. Ujabban a *Valeria*, majd az *Otthon* kávéházba járogattak.

*

Válása után fölöslegessé válván a tágas lakás, ily czédulát ragasztott a kapura: »A második emeleten kiadó szoba van egy tisztességes nőtlen uri ember részére.«

Ha valaki aztán jelentkezett, minden oldalról kikérdezte: Mi a foglalkozása? Fogad-e vendégeket? Köhög-e, zenél-e, füttyöl-e?

Természetesen a legtöbben nevetve szöktek meg e faggatásokra. Végre akadt egy, a ki kiállotta a tűzpróbát.

— Akkor se énekel, ha részeg? — kérdezte tőle.

— Nem szoktam részeg lenni.

— Ez a leghelyesebb. Mert én, kérem, az oroszlanbőgésre, farkasüvöltésre azt mondom, hogy ez egy becsületes, tisztességes hang, a természet adta az állatoknak, hát én belenyugszom abba. De ha az

eszes ember kezd részegen bömbölni, ez felháborít, örültté tesz.

Előkereste a kulcsot, kinyitotta a szobát, megalkudtak. Az ifjú fizetni akart; mikor az öreg látta, hogy már nincs mentség, zavarba jött.

— Ne siessen, kérem, az elhatározással, gondolja meg holnapig.

— Mit gondoljak meg?

— Hát ha ön mégis fütyülni fog... nem vállalkozok felelősséget a történendőkért.

*

Egyszer nagyon panaszkodott az öreg, hogy ő már kikopott e világból. Miért? kérdeék. Elmondta, hogy a Hangli-kioszkban mindig melléje ülnek Mikszáth, Szabó stb. Egyszer elkésett, azok már ott ültek. Ő egy másik asztalhoz telepedett s köszönt nekik s azok, úgy látszik, már ráuntak, nem ültek melléje. Másnap szándékosan még később jött s ismétlődött ugyanaz.

Tudakozódás után kiderült, hogy azok látván, hogy szándékosan félreül, nem merték háborgatni az öreget.

*

Társaságban csendes, zárkózott ember volt. Hal-kan, vontatottan, keveset és megfontolva beszélt, udvariassága gyakran a túlzásba ment. Visszavonultságának, szerény társadalmi helyzetének, vele született gyermeteg lelkének természetes folyománya volt ez. Sokszor a felszínen úszó üresfejűekkel

szemben a mélyen elrejtett gúny lappangott ebben a modorban; másrésről pedig így akarta távol tartani magától azokat, kiket idegennek tartott lelkétől. De bizalmas körben, ha egy-egy eszme föl-lelkesítette, gyorsan áradt a szó ajkairól s kék szemei mély tűzben égtek. Ilyenkor egészen ifjúnak látszott.

*

Őszinte, egyenes ember volt, néha egész a nyersségig. Ki nem állhatta a képmutatást, a mondva-csinált nyájasságot.

— Szeretem, nagyon szeretem, — szólt egy találkozás alkalmával ismerőséhez — hogy nem vicsoritja rám fogait, gyűlölöm a mosolygó pofákat.

*

Pontos, rendszerető ember volt. A kitűzött határidőre okvetlen elkészítette a kéziratot; de ha félórával később jött érte a szolga, be se eresztette.

Mindent készpénzzel fizetett, nem szeretett hitelezni. De egyszer mégis megtörtént vele, hogy nem tudta feketéjét kifizetni, mert otthon felejtette erszényét. Törzsvendég volt ugyan, de roppantul zavarba jött. Rövid idő múlva, kabátját ott hagyva, egy mellékajton kiment, haza s innen visszasietett és fizetett.

*

Sokat zsörtölődött keserű végzete ellen; de ha jókedve volt, önmaga humorizált azon, hogy még

az időjárás is állandó hadakozásban van vele. Önmaga beszélte el, hogy miképen csinált egyszer derült, másszor esős napot.

Karlsbadban volt s már három hete folyton esett, mindenki azon jajgatott, hogy oda az évad.

— No megálljanak, — szólt ismerőseihez — mindjárt csinállok én jó időt.

— Hogy-hogy? — kérdezték azok.

— Eddig nem volt esernyőm, hát folyton esett, most veszek, hát meglátják, mindjárt eláll.

Benyitott egy boltba.

— Hogy ez az ernyő? — kérdezte.

— Öt forint — volt a válasz.

— Kivánják-e, hogy szép idő legyen?

— De mennyire — sóhajtott a összes bolti személyzet.

— No hát akkor adják ide 3 forintért; a mint én ezt az utcán kinyitom, azonnal derülni fog.

A kereskedő habozott.

— Ne tétovázzanak, hisz mindenesetre önök lesznek a nyertesek. Nekem 3, önöknek meg csak 2 forintba kerül a szép idő.

Okoskodása győzött. Alig ment húsz lépést, egyszerre derülni kezdett, a nap kisütött. Lehúzta az esernyőt s hóna alá csapva ment vissza ismerőseihez, kik hálából csaknem nyakába borultak.

Egy más alkalommal pedig Budapesten roppant hőség volt, mindenki eső után vágyott. Vajda szabójához ment, hogy könnyű, világos nyári ruhát csináltasson. A szabó is esőért epekedett.

— No hát ha esőt akar, csináltassa meg ruhámat holnapra és biztosítom, hogy lesz eső.

A szabó nagy szemeket meresztett ugyan rá, de a ruha mégis készen lett. A melegtől való megfűledéstől szabadulandó, még a szalmaszálba is belekapaszkodott.

Mikor az inas elhozta a ruhát, jóakaróan megveregette a vállát s így szólt hozzá :

— No most, fiam, szaladj haza, a hogy a lábad birja, nehogy megázz az úton.

Még az ablakból is utánakiáltotta :

— Szaporábban, fiam !

A mint a fiú eltűnt, ő maga is, mártiromsága teljes tudatában, kiment az utcára. Csak éppen az utcára kell kimennie — esernyő nélkül — e vékony ruhában : megszabadul a hőségtől a főváros.

A mint kilépett a kapun, már egy sötét felhő kezdett fölkapaszkodni, mire a Hatvani-utczába jutott, oly zápor keletkezett, hogy futva kellett szabója üzletébe menekülnie.

*

A hatvanas években álnév alatt megjelent két politikai röpirata nagy port vert föl. Benső örömmel hallgatta a vitákat, helyeslést, kárhoztatást, melyeket eszméi mindenfelé előidéztek. Kíváncsi volt mindenki arra, hogy ki írhatta ; sokan gróf Teleki Lászlóra gyanakodtak. Vajdában nem férvén az öröm, fölkereste Pákhót.

— No hát csak pompás eszmék vannak abban a két röpiratban ?

— Hm, hm — dűnnyögött Pákh.

Hosszú hallgatás.

— Ugyan ki irhatta — vette föl Vajda ismét a szót s pirulva nézett Pákhra.

Ennek éleslátású szemei egyszerre megvillantak s odalépett eléje és rejtélyesen súgta fülébe :

— Én irtam, csak meg ne mondd senkinek.

Mint a kit kigyó csipett meg, úgy ugrott föl Vajda s kimondhatatlan dűhbe jőve, kiáltotta :

— Hát már te is az én dicsőségemben akarsz sütkérezni?! — s azzal mint egy bőszült oroszlán, elrohant.

Pákh jót kaczagott s pár nap múlva mindenki tudta, hogy ki volt a röpiratok írója.

*

Az elnyomatás idején egy forradalmi hangú költeményt írt. Albrecht főherczeg, az akkori kormányzó, megidézte »ad audiendum« és kemény hangon támadta meg mint a rend és nyugalom felforgatóját s azzal fenyegette, hogy hadbiróság elé állítja.

Vajda szerényen hallgatta a fenyegetőzést s ez befejeztetvén, — nem tudva jól németül — ennyit hebegett :

— Kaiserliche Hochheit, ich will nur Ruhe und Orden (rendjelet mondott Ordnung = rend helyett).

— Was, der Kerl will noch Orden! (a fráter még rendjelet akar!) — rivalt fel a kormányzó.

De azután elnevette magát s Vajda nem kapott fogságot — de rendjelet sem, sem akkor, sem egész életén át.

*

Ha a nagy közönségnél nem is volt kedves és népszerű, az intéző körökben sokszor nagy figyelemben részesítették és sok mindent megtettek érte, a mit tudniillik büszkesége megsértése nélkül megtehettek. Az utóbbi időkben kedvezményes jeggyel utazott. Baross oly szabadjegyet bocsátott rendelkezésére, a milyennel a miniszteri tanácsosok utaznak. Használta is mindaddig, míg a vasuti kalauz — a jegyről ítélve — méltóságos úrnak nem szólitotta.

Állandó lelkes támogatói, közbenjárói voltak a költő ügyeinek Vadnay Andor, Bartók Lajos, Endrődy Sándor, Szűry Dénes, Zempléni Árpád. Az utóbbi időkben Wlassics Gyula által nagylelkűen fölemelt államsegély eléggé nyugodt életet biztosíthatott volna neki. De ha tekintetbe vesszük a magános élet sok kiadását s a folytonos betegeskedés költségeit, teljesen igazoltnak tartjuk azt az állítást, hogy mindvégig súlyos gondokkal kellett küzdenie.

*

Egy alkalommal képviselőnek akart föllépni. Naivságát jellemzi, hogy mily eszközökkel akarta ezt elérni. Mint tapasztalt emberrel, Mikszáthtal beszélt a dologról.

— Hát választottál-e kerületet? — kérdezte ez.

— Igen, — volt a felelet — a vaáli kerületet.

— És aztán miféle kapcsolatban vagy ezzel?

— A *Vaáli erdőben* című versem az egész országban igen tetszett, gondolom, hogy népszerűvé tett Vaálon is.

— Bizonyos, hogy a vers gyönyörű, — mondta Mikszáth mosolyogva — de van-e pénzed a választási költségekre.

Vajda elszontyolodott.

— Pénzem... bizony nincs... De megállj csak, mégis lesz, kérek Nagy Miklóstól 100 forint előleget.

Persze, hogy soha se lett belőle képviselő. De hogy megboszúlja magát, csináltatott is névjegyet, ily fölírással:

Vajda Pános

nem képviselő

*

Egy képviselőválasztás alkalmával egy ujságíró kopogtatott be hozzá. Vajda fogadta köszöntését s rá sem pillantva, szólt:

— Mindjárt, kérem, csak egy kis dolgom van.

Jó tíz perczig ült az asztalnál, szemeit a falra függesztve. Azután fölállott, látogatója elé ment s végignézte rajta, kérdezte:

— Nem képviselő ön?

— Nem, nevem N. N., hirlapíró vagyok.

— Ó! akkor van szerencsém, tessék helyet foglalni.

*

Gyomorbaja különös volt. Nem étvágytalanságban, hanem beteges nagyétűségében nyilvánult. Egész legendák szállongtak az étvágyhiányban szenvedők közt evőképességéről. Állítólag két-három ebédet, vacsorát is képes volt megenni, gyakran más-más vendéglőbe ment, mert restelte roppant étvágyát. Sokszor még egyet-mást be is pakkoltatott, vagy szalonnát vett vacsora után, hogyha az éjjel megéheznék, legyen mit ennie. Természetesen gyakran elrontotta gyomrát; de nem tudott leszokni.

*

Mióta betegeskedett, kedélye mindinkább elborult. Azonban a stájeri hegyek közt, a fürdőben levetette mogorvaságát. Ha került is a nagyobb társaságot, néhány ismerőse körében szívesen, jóízű történeteket beszélve időzött. Ha fölmelegedett, néhány napig csaknem elégedett embernek látszott. Azonban elég volt bármily csekély véletlen, hogy elboruljon. Egy alkalommal pl. tombolajátékon háromszor egymásután megnyerte a főnyereményt s e nagy szerencse úgy megrémítette, hogy nyomban elutazott. A fürdőző magyar közönség egyébiránt a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vette körül és nézte el gyengéit.

*

1844-ben jelent meg első költeménye: a *Bakonyi legény*. Az írók ismervén természetét, egész csendben ünnepelték meg ötvenéves írói jubileumát. Nagyon meghatotta a figyelem.

— Fiúk, — szólt a küldöttségnek — azt hittem, hogy senki sem szeret s ime szeretnek! Hát mégis csak érdemes élni, dolgozni!

Az időben egészen megfiatalodott az öreg.

*

Már régen készült a halálra. Gyönyörű versekben búcsúzott a tündöklő napsugártól, a ragyogó égboltozattól, a tavasztól, a virágoktól.

Ha biztatták, hogy visszatér egészsége, rendesen így felelt:

— Succi csak 30 napig koplalt, mégis belebolondult, hát még én, a ki hónapok óta alig eszem valamit!...

A mint azonban az enyészet, a vég egyre közeledett, némi homályos reménység fészkelte szívébe magát, hogy hátha még valóban meggyógyul. Szerette volna utolsó nagyobb munkáját, a *Dózsa György* című tragédiát bevégezni. De a halál kicsavarta kezéből a tollat. Az utolsó héten hétfőről keddre virradó éjszakán írta meg *Hosszú éjjel* című hattyúdalát, melynek második része szintén befejezetlen.

*

Megérte még azt az örömet, hogy eszméi nem tűntek el nyomtalanul. Egy egész ifjú írói nemzedék állott elő, mely őt tekinti mesterének, mely az ő eszméinek kétségbevonhatlan hatása alatt dolgozik. Keletkezett is egy lap, mely egészen az ő eszméit írta zászlójára, ez a *Jelenkor*, melynek a

Palágyi-testvérek voltak a főmunkásai. Fiatalos hévvel, lelkesedéssel szólalt meg az öreg is a lap hasábjain. Mikor pedig a Kisfaludy-Társaságban két tagsági hely megüresedett, a következő levélben ajánlotta őket megválasztásra:

Régi, immár húszéves és egyre súlyosbodó betegségem miatt nem látogathatván szorgalmasan a társaság üléseit, mindazáltal több mint negyedszázadi tagsági kötelezettség után talán nem fog még részemről szerényletségnek látszani a mélyen tisztelt társaság előtt, ha bátorságot veszek magamnak, ezúttal először, sőt fájdalom, koromra és egészségemre való tekintettel, valószínűleg utolszor, a tagajánlás jogát igénybe venni. Ajánlani van szerencsém *Palágyi Lajos* és *Menyhért* urakat, előbbi a lantos költészetben, utóbbi a műbirálat és bölcselmi szakma terén adták jeleit kiváló tehetségeiknek, mindig az igaznak, szépnek, az eszmei igazságnak, az irodalom tekintélyének szempontját helyezve személyes anyagi, vagy bár a kisebb beszámítás alá eső bajtársi érdek fölé. Erről fényes bizonyyságot tesz az idősb testvér, Menyhért által *Jelenkor* cím alatt szerkesztett hetilap, melyet a két testvér áldozattal tart fenn és a mely lap oly érdemeket szerzett a nyelv művelése, az irodalom fejlesztése, a ferde felfogások tisztázása, visszaélések ostromozása körül, melynek jutalmazásának tudatára a nagy tömeg csak későn ébred, de magasabb szellemi színvonalon álló körök vagy társaságoknak volna föladata.

Munkái nem voltak kelendők. Maga beszélte, hogy midőn egy alkalommal előfizetést hirdetett egy kötetére, összesen hét előfizető jelentkezett s

czek egyike is így írt: *bátorkodom* becses munkájára előfizetni.

Midőn meghalt, a Franklin Társulat e munka szerzőjének ezt írta: »Csodálatosan vagyunk Vajdával. El van ismerve nagy költőnek, nincs, a ki ne magasztalná, de hogy a közönség érdeklődnék is iránta, annak éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk folyvást. Legalább, a mit mi tőle kiadtunk, az mind itt maradt a polczainkon s most, hogy meghalt, midőn személyisége és munkái az előtérben állanak, az egy év előtt kiadott kötete, melybe ő maga hordta össze költészete legjavát, meg se mozdul, de csak egy példányt sem vittek el belőle.«

Már e munka életrajzi része ki volt nyomtatva, midőn *Tarafás Béla*, jelenlegi váai főszolgabíró, olvasva e fejezetet, a járásában lakó két Vajdanővértől, *Gizellától* és *Rózától*, személyes kikérdés útján a következő adatokat szerezte meg s küldötte meg nekem kiegészítésül:

A költő apai nagyatyja uradalmi gazda volt. Atyja, Endre előbb a kocsi Horváth-családnál a fehérmegyei K.-Nyékhez tartozó Pettenden, majd Szűcs Lajosnak rácskeresztúri birtokán, mint gazdaféle a ház körüli felügyelettel volt megbizva. Szűcs Lajosnak Pesten is volt háza s ott is lakott s így került *Vajda Endre* Pestre, hol csakhamar Ürményi, akkori országbíró huszárja lett s mint ügyes, hű, megbízható ember, urát minden utazásában kísérte.

E háznál ismerkedett meg *Veleczky Lidiával*, ki az országbíróéknál szobalány volt s kit csakhamar

feleségül is vett. Néhány évig Pesten laktak még s ez időben született *János* fiok, a költő. Ürményitől báró Prónay Gábor birtokára került, hol erdőkerülő volt. De mint jól ismert s igen használható embert ismét Ürményi fogadta szolgálatába s Vaálban fekvő erdőuradalmában »jágerként«, majd később főerdészül alkalmazta s lakóhelyéül a kies Vadász-völgyet jelölte ki számára, hol 37 évig lakott.

Hogy Vajda Endre kiváló tulajdonságokkal felruházott ember volt, mutatja e szép emelkedés. Felesége, a költő édes anyja, lobbanékony természetű, igen rendszerető s a túlságig menő, pontoskodó (pedáns) nő a háztartást, családját s minden ügyeit a legnagyobb szigorral s erélylyel vezette. De e mellett igen jó szívű volt s gyermekein igaz anyai szeretettel és odaadással csüngött; különösen János fiát, a költőt, úgyszólván imádta s minden kívánságát teljesítette.

A házaspárt az Isten bőven megáldotta gyermekekkel, mert amaz öt gyermekén kívül, kiket az életrajz eleje említ, még négy, tehát összesen kilencz gyermeke volt, de ez utóbbi négy igen korán elhalt s csak az öt ért nagyobb kort. Jelenleg csak a két nővér van életben. A gyermekek közül hat fiú és három leány volt. A legidősebb, András, tizenkét éves korában halt meg. A második János volt, ki Budapesten született s a józsefvárosi templomban keresztelték meg s mint csecsemő került szüleivel Vaálba s igen eleven, erőteljes, nagynövésű s vak-

merő fiú lett, természete egészen megegyezett az anyjával.

Már gyermekkorában igen szeretett olvasgatni. Egy alkalommal nem tudták, hogy hova lett, egész nap nem került elő. Testvérei kétségbeesve keresték mindenütt, míg estefelé a ház padlásán találták meg, a hol a felhalmozott sok régi könyv között ült, egész elmerülve beléjük s a külvilágról megfeledkezve. Szülei mondták is mindig, hogy Jánosból tudós lesz. A könyveken kívül nagyon szerette az erdőt, atyjával napokon keresztül járkált az erdőben, hűségesen kísérve őt vadászatai közben. Már gyermekkorában nagy szenvedélye volt a vadászat. Atyja ezt tudta s midőn fia egy alkalommal az iskolai szünidőre hazajött, egy reggelén egy kis vadászpuskával lepte meg fiát, ki végtelen örült ez ajándéknak.

Atyja szerette volna, ha papnak tanul s volt is papnövendék egyideig; de szakított e pályával. Haza még férfikorában is gyakran járt s ezek a napok valóságos örömmünnepek voltak a szülei háznál, hol mindenki nagyon szerette őt. Volt Vaálban egy Békesi nevű tisztartó, kinek családjával igen jó viszonyban állott s midőn egy fiok meghalt, sírverset is írt számára, mely ma is olvasható a vaáli temetőben.

A szülők halála után némi kis vagyon maradt a gyermekekre: két hold jóltermő szőlő és néhány száz forint, mit takarékpénztárban helyeztek el, a gyám János lett. De biz a kis vagyon — több elemi csapás hozzájárulásával — csakhamar elpusz-

tult. A két nővér roppant szerény életviszonyok közé került s jóformán visszakerült oda, honnan a család kiindult. Bátyjukat gyakran meglátogatták, sőt midőn Rohitschra ment fürdőbe, Gizella gondozta lakását. Wlassics miniszter nemes szíve által vezérelve, háromízben mintegy százötven forinttal segélyezte őket.

Nejéről — kit szerintők 50 éves korában vett el s kivel csak rövid ideig élt együtt s kit a nővérek Bartos Róza, bécsi leánynak neveznek — azt mondták, hogy fiatal, ideges nő volt, ki férjét folyton izgatta, boszantotta, nyugalmában zavarta, úgy, hogy a költő többízben panaszkodott, hogy nem hagyja őt dolgozni; könyvei közül dühében több száz forint értékűt elpusztított. Végre is törvényesen elváltak s a nő előbb Bécsbe, majd állítólag Amerikába ment ki.

A költő Vaálban állítandó szobrára eddig mindössze 1600 korona gyűlt össze.

HAZAFIAS KÖLTÉSZETE.

A negyvenes években, a mikor Vajda irogatni kezdett, már javában folyt a harcz a két nagy politikai párt között. Az ellenzék minden erejét kifejtette, hogy a francia forradalom által terjesztett újításokat nálunk is meghonosítsa s hazánkat ezek szellemében újjászervezze; a kormánypártnak pedig minden törekvése arra irányult, hogy a szabad-

elvű eszméket elfojtsa s a régi önkényuralmi kormányrendszert és a maradi szellemet fentartsa.

E két párt mindinkább növekedő küzdelme foglalkoztatta az embereket. Bizonyítja ezt az is, hogy az ekkori költők közül a legtöbbnél találunk költeményeket, melyekkel ebben a küzdelemben megjelennek. Vajda testestől-lelkestől a reformpárthoz csatlakozott s *A honárulókhoz* című ódájában harsány hangon támadja meg a galád utódokat, kiknek bűnei miatt az ősöknek sirjaikban is meg kell fordulniok s kérdi, hogy talán már kifogyott, vagy talán megvásároltatott a mennykő és villám, hogy közéjük nem vág e hazaárulóknak! Ó de majd elmúlik a tél és eljön a villámos, zivataros nyár s reméli, hogy a czikkázó mennykövek közt ott lesz ő is.

Szelidebb, elégikusabb hangú az ugyanebben az időben (1846.) írt *Atyámnál* című verse, melyben családja körébe vezet s igen szép életképet fest a búsuló hazafiakról. A költő otthon van, ebéd után atyjával kimegy a szőlőhegyre, hogy bor mellett felejtsék a haza ezer baját. Az apa családi bajait, a fiú a hazáét hozza elő s az öreg elhallgat a magáéval, arczán a fájdalom könyei peregnek le. Mindketten feledik önön nyomorúságukat s ha nem volna bor, talán szivök repedne meg...

Ó, kancsó, jer, te sokkal többet érsz,
Mint e honnak sok hűtlen gyermeke;
Ha te nem volnál, most két honfinak
Megrepedt volna bánatos szive.

Igyunk apám s gyerünk hazafelé.
 Anyánk, szünjél velünk most pörteni,
 Mi a hazáért ittuk le magunk,
 Mert édes, oly édes nekünk — felejteni!...

Megtörtént az átalakulás. A költőben a haza jövője iránt való bizalom lángoló lelkesedést ébreszt, a minék a *Franciaországhoz* című költeményében ad kifejezést. Franciaországban az 1848. februári forradalomban a munkás-kérdés lépett előtérbe s valóságos felfordulást okozott, majd III. Napoleon kerülván az elnöki székre, csakhamar elkezdődött a visszahatás s ezzel együtt a szabadság is bukófélben volt. Büszkén kiáltja a költő Franciaországnak: Nézz reánk, kik a szabadságért küzdünk és piruljon el hired; a mi dicső jövő neked volt szánva, a miénk leszen, mi leszünk a szabadság hazája. Örülj, hazám, a multnak minden szenvedését kárpótolja a jövő.

Már ekkor folyt a szabadságharcz. A költő maga is ott küzdött a vörössapkásokkal. Közöttük irta a *Vörössipkás* bordalt.

De álmai nem teljesedtek; a harczban a nemzetet leverték. A költők képletes költeményekben fejezték ki fájdalukat, mert különben a cenzura eltiltotta volna kinyomatásukat. Tompa, Arany legszebb allegóriái ekkor születtek. (A gólyához, Rachel siralma, A madár fiaihoz stb.) A legszebb e nemű költemények közé tartozik Vajda *Virrasztókja*, mely 1855-ben jelent meg s az egész országban ismertessé és kedvelté vált. Hideg téli éj van, a kiteri-

tett nagy halott körül csak a költők virrasztanak. Fáznak is, éhesek is, mert a lég hűvös s mert a győző csak a csontokat hagyta meg a torból. Révedező szemök csak bolygó fényt, vagy szentjánosbogarakat lát. A végtelen éjszakába ki-kinnéznek, hogy nem virradt-e még? De sem csillag nincsen, sem kakas nem szólal meg, hogy jelezné: hány az óra. Már a nóta is fogy, csendes, nesztelen minden, lassankint ráborul az álom a virrasztókra is s akkor aztán minden késő, mozdulhat a tetszhalott!...

Hasonló hangokat hallat *1858. végén*. A haza körülzárolt sziget. Nincs hajó, mely közeledne, a habok oly halkán suttognak, mint a haldokló ajkai. Mi vár reánk? Örület vagy halál? Ó, bár jönne vihar, mely kiölne mindent, mielőtt a némaság örülete vagy a rút éhhalál be nem köszönt. Ah, de nincs semmi remény, nincs semmi biztató jel:

Idő mulik, nap áldozik,
Szép ifjúságunk oda van.
Iszap beföd, víz elborit
És elenyészünk nyomtalan.

E kor sivárságát legjobban fejezi ki *A cimbalmos*. Különös, hogy ugyanebben az időben hangulataikat Arany és Vörösmarty szintén a cigányokban személyesítik meg. Ez talán abban leli magyarázatát, hogy a magyar sirni és vigadni csak cigány-nyal tud. Arany a *Nagyidai cigányokban* egy kesernyés humoros eseményt ád elő. Vörösmarty a

Vén cigányban szaggatott, merész eszmeszökésekkel összeszedett képeket rak össze. Vajda e román-czában csak egy képet állít elénk: Az út mellett, a pusztán csárda van, éhesen, szomjasan várja a czimbalmos és rajkója a gavallér utast. Hej, de elmulik a dél, hanyatlóban a nap, vihar keletkezik s csak egy koldus menekül a csárdába, összes vagyona egy huszas. Ezen mulat aztán a koldus és czimbalmos. Sivár kép ez, olyan sivár, mint a költők élete lehetett abban az időben, mikor e vers született.

A vigasztalan jelentől a multhoz fordul. A *Régi dicsőségünkben* a törökverő Hunyadi képét idézi föl, *Mátyás tréfájában* egy adomát mond el Mátyás királyról. Fölkeresi a nemzeti fejedelmek, az Árpádok korát, megénekli Imre herczeget (ugyanaz időben ír Zalár is Imre királyfiról) Székesfejérvárt, elborong lelke a multak emlékei között s bús sóhaj száll ajkairól, hogy hamuvá, porrá leszen minden dicsőség. Majd elmegy Visegrádra, hova oly sok fényes emlék, de egyszersmind a királyi önkénynek véres tette is fűződik. A dicsőség elhalaványodik szemei előtt, csak a vértett nyomait látja: a piros vérrel behintett utat, a széjjelszórt, kiszaggatott hajfürtöket. Adorján Boldizsár (1819–1867.) *Visegrád* című versében a romok közt bolyongó Feliczián szellemét látja, a ki még boszúra vágyik.

1857-ben járt az országban Liszt Ferencz, kinek művészete több költőt föllelkesítvén, több óda születésére adott alkalmat. Vörösmarty arra kéri, éb-

reszsze föl a szivekben a honszerelmet, hogy a nemzet mint egy férfi álljon elő legyőzni minden bajt. Induljon meg a kő is, hadd zúgjon a Duna árja, dobogjon a föld kebele. S ha felriadt e nép s milliók zengik a művész dalát, álljon közējök ő is és dalolja: »Hála égnek, még van lelke Árpád nemzetének«. Vajda üdvözli a honába visszatért zenészt s kéri őt, maradjon itt örökre, vagy ha mennie kell, terjeszsze e nép hírét, hirdesse a világnak is azt az eszmét, a mit itthon fölébresztett: hogy a mely nemzetnek ily dalai vannak, az sohasem halhat meg. Fenségesebb, méltóságosabb a Vörösmartyé, de az őszinte érzelem, az egyszerű hang s a szép gondolat előkelő helyet biztosítanak Vajda költeményének is.

A *Luzitán** *dal* a kiegyezésre vonatkozik. A házát a költő elveszettnek tekinti. Szemrehányást tesz, hogy miért nem várt még, hisz annak, ki el nem csüggedett, nincs semmi veszve. Nem szebb-e a halál a szolgaságnál, a megalkuvásnál? Miért cse-

* A hispaniai luzitánok 153-ban a kárhágoiak izgatására fölkeltek a rómaiak ellen s Viriathus — előbb hegyi pásztor, majd vezér — segélyével győztek. De a rómaiak megszegvén a békét, Viriathust a hegyek közé szoríták s két felbérelt luzitánal legyilkoltatták. Erre a luzitánok megijedve, önként meghódoltak a rómaiak előtt, kik a Földközi tenger partjaira vezették és telepítik őket, Valenciát építvén számukra. Költőink e korban előszeretettel keresik föl az ókor történetét és a keletet, pl. Arany (Őszi délután), Tompa (Ikarus), Gyulai (Horatius olvasásakor), Tóth Endre (Cassius éneke), Zalár (Samj hazája), Jókai (Keleti beszélyei) stb.

rélte föl özvegyi fátyolát a becsstelen mennyezettel? Aztán a kinn bujdosókhoz fordul s inti őket, ne jöjjenek vissza, mert a haza elveszett, népe igába görnyedt: ne jöjjenek vissza, hisz az ősök szellemei is kiköltöztek a meggyalázott, eladott földből. Aztán felkiált:

Ó én hazám! minő úton jársz,
Mit tartsak immár felőled?
Szeresselek-e ezután is?...
Megengedi-e a becsület?...

E korból való a *Beduin* című románcz is. A beduin hazáját megszállották a frankok s ő mintsem szolga legyen, a pusztákon bolyong. A győztes had azonban itt is utóléri s felszólítja, adja meg magát; de ő utolsó csepp véréig harczolva bukik el. A *Jó barátokban* is a hősi halált tünteti föl a legirigylésreméltóbbnak.

A veszélyes idők elmúltával hazafias költészete majdnem egészen elnémul. Mindössze három-négy költeménye foglalkozik a hazával. A *De profundis* és a *Sodoma* szatirák, melyekben kemény hangon ostorozza a hűtlen hazafiakat, kik a legszentebb ügyekkel is vásárt csapnak s kik a hazát minde-néből kifosztották. Derültebb hangú a *Lenni vagy nem lenni* óda, melyben ama hitét fejezi ki, hogy az a nép, mely századok viharait kiállotta, most a béke küzdelmében, a munkában is megállja helyét. Rajta tehát

Benépesíteni a vadon pusztákat . . .
 Bozontjait a Kárpát- és Bakonynak
 — Völgyén csatorna ; mozdony a hegyélen —
 Gyarak sugár minaretjeivel
 Megannyi templommá avatni fel,
 Hol messze zúgva a gép orgonája
 Aranyesőt hullajt alá a tájra . . .
 Kit el nem öltek karddal óriások,
 Fogd meg sörényen a kapát, az ásót.
 Dologra is, ha ember kell a gáton,
 Te légy az első az egész világon !

SZERELMI LIRÁJA.

Első szerelmi költeményei az 1855-iki gyűjteményben jelentek meg, ezeket követte 1860-ban a *Szerellem álka* és *Gina emléke* sorozatok. Különben ez érzelem mindvégig kíséri a költőt s lantján a későbbi időkben is megrázó hangokon jut kifejezésre.

Az *Édes álomban, boldog álomban* egyetlen jó barátjához, a koldusok, nyomorultak vigasztalójához, az álomhoz fordul s kéri őt, vezesse be gyönyörűséges országába, mutasson olyan szép leányt, ki olyan magaforma szegény legényt is tudna szeretni.

Vágya teljesül, feltalálja a leányt s a szerelem tüzes lávája elborítja egész lelkét, a rajongás, a mámor szinte önkivületbe hozza :

Nézlek, bámullak, csodállak ;
 Szemeim kéjtelve úsznak.
 Bájaid fényözönében,
 S míg végre belefúlnak . . .
 És öllelek és csókollak,
 Besóhajtlak, belehellek ;
 S nem elég ! — Ugyan mondd, édes,
 Hová legyek én már veled !

Rajongása nem ismer határt. Elmondja kedvesét gyönyörűségének, gyötrelmének, fojtogató kis boszorkányának, tündérkirálynénak. Csak az a vágya, hogy örökké hallja hangját, mely gyönyörűbb, mint a mennyekbe hívó trombita; csak örökké szemébe nézhessen, mely mélyebb és veszedelmesebb, mint a forrongó, sebes örvény; csak egy a vágya, hogy ő is viszont szeresse kissé.

Csapongó jókedvében azt hiszi, hogy a csalogány csakis neki dalol, hogy a nap csakis ő rá szórja sugarát, a fű, virág, lombos erdő, az ezüstös hold csakis ő érette van; a bűgő galambok, a csergező patakok kedveséről szólanak, a bársonyfűben csillogó harmatcseppek a természet örömköneyei. (*Találkozó előtt.*)

De a boldogság nem sokáig tartott. A *Siránok*, a *Szerelem álka* már a végtelen boldogtalanságról panaszkodnak. A leány méltatlan volt a szerelemre s a költő kétségbeesve kiált föl:

Ó, hogy még enyim sem voltál
 S mégis későn féltetek ! . . .
 Nem voltál és nem lehetsz már

Soha enyim, jól tudom ;
 Ó, tudás, megátkozott fa !
 Elveszett paradicsom ! . . .

A paradicsom valóban elveszett, a leány más-nak adta szívét, méltatlannak, kihez talán hiúsága, gazdagság utáni vágy, vagy talán a szerelem vonzotta ; de a ki visszaélt ez érzelemmel s a kit a költő fájdalomban, vagy talán érdemlegesen igen kiméletlenül fest le :

Ah, úgy van, úgy, itten veszett el
 A második paradicsom.
 Szép Éva, téged csábitott el
 Ott egy kígyó, itt egy majom.
 Igen bizony, hitvány majom volt ;
 God dam ! vörös frakkot viselt ;
 Sikkkel kötött nyakára csokrot,
 S ezzel Waterloot nyere e helyt.

Aztán keserűen, cinikusan vádolja magát, hogy miért volt oly idealista, olyan ábrándozó ; míg a fellegekben járt, a virágot letépte más :

Mért nem tanultál Jupitertől ?
 Elég fényes példát adott :
 Ismerve Európát, cselből
 Előbb ökörré változott. (*A kárhozat helyén.*)

Vége, vége mindennek ! Az ékes templom, a melyet épített, a bálványkép, melyet oltárára állított, meggyulladott :

Kihozom, megmentem képed a lángokbul,
 Elhajtom a füstöt fényes homlokodrul —
 Ó, hogy rajt a szégyen újra lángba borul !

Még küzd lelkében a szerelem és a vád:

Jár utánad, jár a képzelet,
Mint a szívárvány után a gyerek.
Ölelő karoddal oly közlelő látaszol:
Mért vagy nekem mégis
Elérhetlen távol.

Aztán kitepi szivéből, többé nem szereti, óhajtja,
de nem szereti és szíve majd megszakad:

Nem szeretlek, de ne tudd, hogy
Drága ez a diadal,
És rövid — hogy ebbe lelkem
Előbb-utóbb belehal...

Aztán örökre búcsút vesz tőle:

Mint egy szép halott élsz
Emlékezetemben,
Kit sohasem birtam,
Mégis elvesztettem.
Éjjel fönn virasztlak,
Nappal megsiratlak.

A költő szerelme szerencsétlen volt. A *Szerelem átkában* és *Gina emlékében* megénekelte eszménykép, méltatlan volt a nemesebb érzelmre. Gina, vagy másutt V. Regina, büszke, rideg szépség, ki éppen nem viszonzta a költő lángolását, pedig ennek rajongása talán még nagyobb, mint előbb volt. A képzelet legmerészebb szökéseivel festi szépségét; de arról panaszkodik, hogy szemében gyilok van, hogy arcának szinpompája megvakítja a szemet, hogy lényének tündérvarázsa elveszi az észet, hogy zsarnoksága, dicsőisége nagyobb a napé-

nál, mert ez csak holtak, de ő élők felett uralkodik.

Fájdalmában megátkozza kedvesét, önmagát és a világot. Azt kívánja, hogy az üvöltő vihar a föld színéről seperjen el minden virágot, fogyatkozzék el a nap, roppanjanak össze a hegyek, feketüljön el a kék ég s legyen mindenfelé kétségbeesés, melyet csak az ő kaczaja harsogjon túl.

Aztán szent Györgyhöz fordult, irtsa ki szívéből a marczangoló sátánt; majd elhatározza, hogy maga tépi ki szívéből, de a szív sem az észtől, sem az akarattól nem kér engedélyt arra, hogy szeressen, hanem szeret és szeret.

Beáll a visszahatás, a túlfeszített kétségbeesés a mélabús elmerengésnek ad helyet. Az égre törő lázongás lecsendesedik s a költő szeme földi tárgyakon tévedez, csakhogy minden az elvesztett boldogságot, a tönkretett életet juttatja eszébe. Meghallja a harangszót, a zene harsogását, de fut előle a néma sivatagba; látja az ősz pusztító munkáját, száraz ágak borzongását, sárgult levelek hullását, a gyászbaborult természetet s azt kívánja: bárcsak a hulló levél szemfödője, a felhőzúgás halotti danája lenne.

A világ legboldogtalanabb lényének tartja magát :

Szegény öreg koldus...

Csak az inség tartja :

Könyörülő világ,

Könyörülj meg rajta !

Valakinek csendül
A lélek harangja :
Könyörülő Isten
Könyörülj meg rajta !

Az én szép szeretőm
Kiadott én rajtam :
Könyörülő halál
Könyörülj meg rajtam !

A halálvágy mindjobban erőt vesz lelkén. A rút, álnok világban csak egy jót és igazat lát : a halált, mely véget vet az ifjúságnak, szépségnek, dicsőségnek, csalódásnak, átoknak, a szív tehetetlen vergődésének, az agyvelő őrjöngésének. Bölcs, ne kutasd a világ titkát, csalódott ember, ne essél kétségbe, istenkáromló, némuljon el ajkad, porban fetregő nyomorék, börtönben synylődő rab, vigasztalódjál : meg fogsz halni ! (*Memento mori.*)

Szinte már azt képzei, hogy meghalt. Lenn nyugszik a mély sirban, fönn minden oly csöndes : a szellő is csak halkán suttog, a zizegő fű is csak altató dalt zeng. *A sírból* hívja magához kedvesét : siess, siess odafönn, te hűtlen leány, végezd be a tánczot s aztán jer ide le, megbocsátok neked, várlak, olyan jó ideleln !...

Majd elfásul lelke (*Tavaszi felé*) : komédia az élet, hiúság, haszontalanság ; az ember a sors szeszélyének bábja, hasztalan minden küzdelem, a mi előre meg van szabva, feltartóztatlanul bekövetkezik, kinek-kinek meg kell futnia az eléje szabott pályát, az igazi bölcs összeszeri kezeit és

várja a jövőt. Ilyen akar lenni a költő is; de tapasztalnia kell, hogy csak hiú szenvelgés, balgatagság e közöny:

Ah, mert ha járok a tavaszban
 És látom, hegy-völgy mint virul...
 Eltörpül szégyenkedve minden
 Hiábavaló bölcsélet;
 Mint aeolhárfa, emlékemben
 Zendül bűbájos éneked,
 Tündérvilág, bezárult éden,
 Gyermekkor, első szerelem!
 S egyszerre csak fáj, fáj a szívem
 És könnybelábbad a szemem.

Elmult a zord tél, eljött a virágillatos, zöldsátoros, madárénekes tavasz, aztán a forró nyár, majd ismét a hervadás és a rideg hónap évszaka. Multak az évek, az ifjúból férfi, a férfiből ősz, öreg ember lett; de a multat az emlékezet táblájáról letörülni semmi sem tudta. A rég meghalt lelkek feljárnak kísértetni (*Kisértetek*) és meg-megszólal egy-egy dal *Ginához*, a *Feledhetetlenhez*.

Mindent feledett a multból, ha visszanéz, kietlen sivatagot lát maga előtt, de a ködös, csodás távolban — mint a Szaharán — kilátszik a piramis, a melyet soha el nem ér a vándor, de a mely még akkor is előtte leszen, ha már a fövenyszemfödél alatt fog nyugodni.

Húsz év múlt el s megható hangon énekli a még mindig élő, meg-megújuló szenvedélyt. (*Húsz év múlva.*) Úgy látszik csendes minden,

Mint a Montblanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szívem, többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.
Fölöttem csillagmiriád
Versenyt kaczerkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok.

Hűsz év múlva.

Mint a Montblanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szívem, többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Fölöttem csillagmiriád
Versenyt kaczerkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok.

De néha csöndes éjszakán

Mint éjfély szivem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...

Vajda János.

Vajda János

a szívet jégkéreg borítja, melynek se napsugár, se szélvihar nem tud ártani, mint Montblank örök havának. Szenvedély viharzik a világban: fény, hiúság, kaczer öröm akarja csábítani; de mindez érintetlenül hagyja kiégett szívét. Azonban néha, csöndes éjeken, ha az ábrándozás varázsa megszállja lelkét a régi eszménynek

Múlt ifjúság tündértaván
Hattyúi képe fölmerül.

És akkor még szíve kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblank örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen.

A multak szenvedélye még egyszer-egyszer megragadja. Az ősz, a pusztuló természet marcangoló fájdalmat ébreszt lelkében. Kimegy az erdőbe, hallgatja a szél zúgását, a fa zokogását, leborul a susogó avarba s gondolkodik a mult, jelen és jövő felett. Minden elmúlik, minden elenyészik, csak a bőszen emlékezet fog-e élni örökké?! De a természet mit sem felel e kérdésre, hisz benne nincsen irgalom.

A sár szélén még egyszer összehozza a sors Ginával (*Harmincz év múlva*). Ó, hogy még ennek is meg kellett történni! Minő találkozás volt ez?... Csak nézték egymást hosszan, szótlanul, körülöttük siralomházi csend, szívekben az elveszett éden fájdalma.

Igy ül a hold ádáz vihar után
 Nagy mozdulatlan, tornyos fellegen,
 És néz alá a méla éjszakán,
 Bánatosan, de szenvedélytelen,
 Hallgatva sírbolti csöndességet
 A rémteli, sötét erdő alatt,
 A míg a fákról nagy, nehéz könyecsekpek
 Hervadt levélre halkán hullanak.

Érzi a költő az élet hanyatlását s egy *Utolsó dalában* búcsúzik Ginától s igéri, hogy *végso* gondolata is ő lesz:

Ha eljövend a búcsúóra,
 Ha majd a szív végsőt dobog,
 A perczben, mely létem kioltja,
 Majd akkor is rád gondolok.

És jól tudom, előre látom,
 Mi bú, öröm van itt ezen,
 S az ismeretlen túlvilágon,
 Egyszerre mind átérezem.

Eszembe jut majd minden átok,
 Mind, a mi történt s a mi nem ;
 Mely felgyújtotta a világot,
 Mást üdvöztvén az »igen«.

GINA.

A szerelmi fájdalomnak mily mélysége és változatossága tükröződik e versekből!

De ki volt az az eszménykép, a ki így olthatatlan lángra gyújtotta a költőt?

Ha figyelemmel olvassuk e költeményeket, a nélkül, hogy e nő életéből részleteket tudnánk: tisztán áll előttünk jelleme, sőt külseje is.

Egy büszke, rideg szépség, ki hidegen nézi a költő rajongását, mely éppen e közöny folytán a legmagasabb fokra hág. A képzelet legmerészebb szökéseivel festi a leány szépségét; de gyilkos szépség ez: szemeiből gyilkos villámsugarak lövelnek a szivbe, arcának színpompája megvakítja, a ki ránéz, lényének tündérvarázsa elveszi az ésszt, zsarnoksága, dicsősége nagyobb a napénál, mert ez csak holtak, ő pedig élők felett uralkodik.

De az idő nem kimél semmit, még a nap tűzgolyója is kihül. A természet megboszulta magát. A költő és eszményképe évtizedek multán összerakulnak, hogy együtt sirassák meg a multat, jelent és jövőt. A költő az összeomlott eszményt és saját tönkrement életét, mely bizonyára másképp alakul, ha a szépség mellett több szív is lett volna eszményképében. A nő multja tévedését, bűneit.

Ime, a szerelem megható tragédiája, mely egy

nagy szívet egész életére marczangoló fájdalommal töltött el, büntetésül tévedéseért, hogy méltatlant fogadott be szentélyébe s nem volt elég ereje önmagán győzedelmeskedni. A nagy idealista bűnhődése ez, ki az életet tisztább alakban látja s ki nem engedi, hogy a köznapiság szennye eltemesse egyszer megteremtett eszményét.

Mert hiába idézte föl emlékébe a költő azt a sarat, melylyel a sors szívének bálványképét megdobálta: nem tudta őt ilyennek látni, az ő lelkében folyton az az első tiszta kép volt meg, a melyet egykor leborulva imádott.

De mi, a költő viszonyainak résztvevő ugyan, de higgadtabb kutatói nézzük meg a valót, az élet Gináját.

Legrészletesebb képet fest róla Zempléni Árpád, ki a Pesti Hirlap 1897. április 18-iki és a Fővárosi Lapok 1900. évi 7-ik számában tette közzé e tárggyal foglalkozó szórul-szóra egyező két cikkét. Adatait — a mint mondja — magától a költőtől szerezte, midőn eszményképe felől kérdezősködött.

Ginát *Kratochvilla Georginának* hívták, később a *Várhelyi* nevet vette föl. Cseh származású magyar-német leány volt. Atyja Fehérmegyében tisztartó volt; de elhalván, neje leányával együtt Budára költözött s itt csekély vagyonukból éltek. Vajda János, ki Olaszországból a katonaságtól ekkor került vissza, mint fiatal író hónapos szobát bérelt tőlük. Csakhamar feltűnt neki a leány szépsége, kezdett bejárni hozzájuk, udvarolt és verseket

irt szép házikisasszonyához, sőt alig egy-két hónapra meg is kérte kezét. Az anyának azonban nagy tervei voltak leányával. Elég szépnek találta arra, hogy egy nagyobb urat is meghódítson. Ezért különféle kifogásokat tett, mik főkép a megélhetésre vonatkoztak.

Vajda ekkor hivatalt vállalt a kataszternél, a mivel elérte ugyan azt, hogy barátai, mint a Bach-kormány hivatalnokától, elidegenedtek tőle; azonban a leányt még sem kapta meg.

Ez a huza-vona a költőt elkedvetlenítette, kezdett házassági tervéről lemondani. Hivatalos teendői is távol tartották a fővárostól, az Alföldet kellett bejárnia, hogy a székhelyeken az új, német nyelvű, osztrák mintájú telekkönyvi eljárásra betanítsa a hivatalnokokat. Csak mikor nem birt ellenállani, rándult föl Budára, hogy a leányt meglátogassa.

Az anya kezdett a kis vagyonból kifogyni, a leány már 24 éves volt. Elhatározták, hogy Bécsbe mennek, ez nagyobb város, mint Pest s otthonosabban is érezhették magukat, mert jobban beszéltek németül, mint magyarul. Itt bizonyára hamarabb kerül az a várva-várt nagy úr, ki elveszi a leányt. Lehet, hogy még ekkor mindketten házasságra gondoltak, nem pedig egy nagyúri pártfogóra, azonban az ilyenféle kalandos terv közel áll a megalkuvási szándékhoz.

Az elmenetel előtt Gina levelet irt Vajdának, melyben elmondja, hogy nagyon sajnálja, de ők elköltöznek Bécsbe; ő nem is tudná úgy szeretni, a

hogy megérdemelné, meg hogy szegény asszony sem akar lenni, mert a szegénység a legnagyobb csapás.

Felköltöztek Bécsbe s mivel tudták, hogy ott jobban szeretik a magyarokat, mint a cseheket, felvették a Várhelyi nevet. A nyilvános helyeken, kisebb bálokban, a hova pénzük engedte, valóságos ünnepelt királyné volt Georgina. Érdekességét növelte, hogy Vajdának egypár hozzá írott verse német fordításban megjelent, továbbá azok a hírek, hogy erényével és szépségével maga után bolondította egész Pest város fiatalságát s hogy egy fiatal költő a Dunába ugrott miatta.

Ha nem elég nyugodt és számító, elszédült volna a dicsőségtől és a kísértésektől. De ő nem oly könnyen alkudott meg. Várta azt a nagy urat, kit képzelete oly élénk színekkel festett ki s ki egy magyar mánás, E—y gróf személyében csakhamar jelentkezett is.

A gróf mulatni vágyó ember volt. Megismerkedvén valahol a leánynyal, mindennapos vendégük lett. Látna a szegénységet, előbb ajándékokkal, majd barátságos kölcsönökkel kedveskedett, majd megkérte a leány kezét, de az egybekelésre haladékokat kért, mert öreg anyját sirba vinné e házasság. Megkérte őket, hogy lakbérüket ő fizesse, majd hogy költözzenek palotájába s az özvegy legyen házgondnoknője.

Bécsben már mindenütt azt beszélték, hogy Gina szeretője a grófnak, pedig még nem volt az; ők még mindig azt remélték, hogy a gróf házassági

ígérete komoly s beteljesedik. De erkölcsi érzékük már annyira eltompult, hogy a gróf legényestélyein ők elnököltek.

Egy évi játék után a gróf sikerre jutott. Mikor Vajda egy lap ügyében Bécsben járt s fölkereste őket, akkor már a palota az övék volt.

E találkozás emlékére írta később a 70-es években Vajda *A kárhozat helyén* című versét, melyben lelkének keserűségét kegyetlen gúnynyal önti ki.

Gina már gazdag volt; másfél milliónak úrnője, két háza Bécsben, villája, ékszerei és még mindig nagyon szép. Most már szívesen fogadta volna a költő hódolatát és örömmel nőül ment volna hozzá. Több ízben fölkereste leveleivel; de csak legfeljebb kurta feleleteket kapott rá.

Példát ritkító akaraterőre és mély erkölcsi érzékre mutat, hogy Vajda nemcsak nőül nem vette e nőt, hanem még szeretőjének sem akarta. Pedig szerette, csakhogy nem ezt a Ginát, hanem azt a régit. Nem a szerencsését, hanem a szegényt és tisztát.

Gina pedig miután látta, hogy Vajda puritán makacsságát nem törheti meg, szeszélyes kedvetelésben keresett szórakozást. Egy czirkuszba járt lovagolni tanulni és beleszeretett egy Oroszi nevű akrobatába, ki annyira elcsavarta fejét, hogy rábeszélésére minden vagyonát eladta és czirkuszt alapítottak, melylyel külföldön, Pétervározt és Berlinben is megfordultak. De mire Bécsbe vissza-kerültek, csődbe jutottak s az akrobata megszökött az asszonytól.

A milyen magasra emelkedett Gina a szerencse szárnyain, olyan mély süllyedés, teljes elzüllés felé közeledett most. A szárnyak, a szépség, a vagyon összetörték s a tündér alábukott a föld sarába.

Elhagyottan, teljesen kifosztva mindenéből, kétségbeesett helyzetében Vajdához fordult s kérte őt levelében, hogy segítsen rajta, fogadja el gazdaszszonyának, cselédjének s holtig hiven szolgálja. A költő maga is szegény volt, de azért küldött neki pár forintot s beajánlotta őt néhány bécsi befolyásos embernek, kiknek segítségével ruhamosó-intézetet alapított. De nem értett hozzá s inni kezdett, üzlete mihamar megbukott. Megint Vajdához fordult, hogy a királynétól, ki a koronázás alkalmából éppen itt tartózkodott, kérjen számára két ponny lovat, hogy azokat betanítsa s muto-gassa. Mert egy helyben nem tud maradni, ideges, beteges, azért is iszik néha, hogy feledjen.

Vajda 10 forintot küldött neki, mire az asszony harmadnapra meglátogatta őt. Mindenáron gazda-asszonya akart lenni. Fitymálva nézegette az öreg úr kopott butorait s ígérte, hogy ha ő venné kezébe ügyeit, majd megmutatná ő, mit lehet szerezni az irósággal. Lapot alapítanának.

Alig tudta a költő kellemetlen vendégét lerázni. Gina ekkor visszament Bécsbe s rövid idő múlva levelezőlapon tudatta Vajdával, hogy házmester lett a Práterben.

Ime, ez a való élet Ginája, kit a költő szerelme halhatatlanná tett s képét egyszerű rámában szo-

bája falán mindvégig meg is őrizte. Tulajdonképen nem arczképe volt ez, hanem egy krajczáros német lap címképe, mely egy georgiai szépséget ábrázol, mely — a mint Vajda mondá Zempléninek — oly meglepően hasonlít Ginához, hogy mikor megpillantotta, azt hitte, hogy meghalt, azért közölték arczképét. E kép jelenleg Nagy Miklós birtokában van* s oly szépséget ábrázol, kinek — Zempléni szerint — klasszikus, hibátlan barna arcza s remek termete mintául szolgálhatna bármely Vénusz-szoborhoz. Élete utolsó évében Vajda így festette le Ginát: »Magas, barna, karcsú leány volt, olyan homloka, mint Diannának; fekete szemei, édes, izgató, gömbölyű kezei és karjai.«

Ginának fentebb közölt életrajzát Zempléni cikkéből vesszszük át, melyet a Pesti Hírlap 1897. évi április hó 22-iki száma egyben-másban módosít és kiegészít, lényegében azonban megerősít. Talán épen ezért nem is változtatott rajta, midőn megismételte.

A Pesti Hírlap említett cikke a következőkép szól:

Lapunk húsvéti számában közöltük Zempléni Árpád-tól a Vajda János első ideáljának élettörténetét. E tárcza alkalmából egy vidéki színésznő, *Oroszy Georgette*, Vajdának és Ginának keresztlánya, több érdekes, részben új adatot küldött be szerkesztőségünkhöz. A Kratochvilla-család Liptómegyébe való, Gina Rózsahegyen született; atyja vagyonos ember volt s leányát énekre, nyelvekre

* Nagy Miklós — személyes közlése szerint — mit sem tud e képről.

s tánczra taníttatta. Gina így a kápráztató szépség mellé előkelő műveltséget is örökölt. Nevét nem *Várhelyire*, hanem *Véghelyire* magyarosította. Az a bizonyos magyar mágnás, kitől vagyont örökölt, nem E—y gróf, hanem herceg volt. Ezzel több ízben lejöttek Pestre és az Angol királynőbe szoktak volt szállani. Kibérelték ilyenkor az első emeletet és fényes estélyeket adtak. Egy ily alkalommal Gina meghívta egész rokonságát, kis keresztleányát is édes anyjával együtt. Akkor látta a herceget és a keresztmamá, a kinek szépsége felejthetetlenül emlékezetébe vésődött. A herceget halála után sokáig gyászolta Gina, arczképét nagy becsben tartotta, gyászfátyollal bevonva őrizte és mindenfelé magával hordotta. Mint műlovarnő, Oroszy Georgette név alatt szerepelt és az egykor nagyon fényes, Pesten is ismert Oroszyczirkusznak ő volt a tulajdonosa. Érdekes új adat az is, hogy Gina később csakugyan férjhez ment egy szegény magyar grófhhoz és ez lett volna vagyoni bukásának okozója. Énekesnő is akart lenni Gina, mikor Pesten elpazarolta vagyont, de a színpadon oly lámpaláz vett rajta erőt, hogy összeesett. Az orvosok ki is jelentették, hogy mondjon le a színpadról, mert sohasem fogja a lámpalázt leküzdhetni.

Gina életéből érdekes tragikus részlet az is, melyet Vajda János maga beszélt el egyszer keresztleányának. »A multkoriban levelet kaptam kedves keresztmamájától. Irt segélyért. Küldtem is neki. Sőt magam is Bécsbe utaztam, fölkerestem. Egy házmesternél találtam rá, a kinél hónapos ágyat bérelt. Ott hevert akkor is részegen egy ágyon. Ginából viczházmesterné lett, ha csak azóta nem lett ő maga is házmesternévé, de alig hiszem. Megborzadva utaztam vissza Pestre. De megírtam (?) egy regényben egész életét.« (Az utolsó mondat, úgy látszik, téves,

mert abból a regényből Vajda egy szót sem irt meg, olyasmiről pedig, a mit tervezett, nem szeretett, nem is szokott beszélni, különösen múlt időben, hogy már »meg is irta«.)

Kratochvilla-Véghelyi-Oroszy Georgettának egy fivére még ma is él, nyugalmazott tisztviselő és boldog családi életet folytat egy tót szolgálóval vidéken. Képmázolással foglalkozik; ugyanis új képeket régiékké fest át és lesi értők a milliókat.

Szóval érdekes család a Gina családja minden ízében.

VAJDA MINT PESSZIMISTA.

A pesszimizmus okát sok mindenféleképpen szokták keresni. Némelyek szerint az emberiség igen sokáig gyönyörködött a természet szépségeiben, beállott tehát a visszahatás, a mikor mindennel elégedetlen. Mások szerint az emberiség megcsömörlött a sok tudománytól; a test nem bírja ki a szellemi képességek túlcsigázását s az egyensúly megbillenván, megzavarodik az értelem összhangja. Vannak továbbá olyanok is, kik a lábrakapott lélektani elemzés bomlasztó hatásában, vagy erkölcsi és természeti tehetetlenségünk tudatában, vagy a növekedő művelődéssel járó érzékenységünkben keresik a pesszimizmus okát. Azonban a legtöbben a századot vádolják, mely a romlásnak és felbomlásnak kora s így valóban méltó a gáncsra.

Sokkal valószínűbb az az elmélet, mely szerint

a pesszimisták a realizmus idején élő idealisták. Némely emberben a realizmus és idealizmus egyenlő mértékben van meg. Ezek bármely korhoz tudnak alkalmazkodni; de a túlnyomólag idealisták a reális korba nem tudják beleélni magukat, meghasonlanak önmagukkal és a világgal. Mindent magasabb, összefoglaló eszmei szempontból néznek s így az általános elvek ellen mindenféle sok vétséget találnak. Az ilyen idealistákat külsejükről is föl lehet ismerni: nem simák, nem udvariasak, a divatot nem követik, a társaságot kerülik, gyakran nemcsak igazmondók, hanem gorombák, szatirikusak, cinikusak.*

Ilyen, a realizmus idején élő idealista Vajda, kit nemcsak a veleszületett eszményiség, hanem a hazai szerencsétlen politikai viszonyok, boldogtalan szerelme, mostoha sorsa tesznek pesszimistává.

Saját sorsát jellemzőleg írja e sorokban:

Pásztortüzednek, hű barátság,
Szép rózsafádnak, szerelem,
Csak töviseit, csak szilánkját,
Bimbóit én nem ismerem.

Lelkét, úgy látszik, korán meglepi a meghason-

* A pesszimista bölcsészet igazi megalapítója Schopenhauer Arthur. 1818-ban adta ki e nemű munkáit, de csak 30 év múlva, mikor a realizmus már nagyon elterjedt, kezdtek érdeklődni iránta. Hartmann, Bahnsan, Nietzsche (pár év előtt megőrült) Mainländer Fülöp (1876-ban műve első példányának megjelenésekor fölakasztotta magát), nálunk a korán elhunyt Rónai István dolgoztak e bölcsészeti rendszeren.

lás ; már első gyűjteményében, a *Keserű órában* így kiált föl :

Én sem éltem egész hiába :
Fáztam, koplaltam eleget.

Hogy milyennek tekinti a világot, az *Elmult időknek* e két sora mutatja :

Megfeszítették az Isten fiát :
El van hibázva az egész világ !

majd ismét a *Meghasonlásban* :

Fönn az égen, lenn a földön
Semmi sem tökéletes.
Hitvány volt és lesz az ember :
Egyél, igyál és neved !

Ne törekedjél a szebbre, hisz soha el nem éred azt, ne igyekezzél nagyot alkotni, hisz a mulandóság úgy is elsöpri, ne fáradozzál másokat boldogítani, mert éppen ezek rontanak meg.

Sorsa ellen panaszkodik az *Utóiratban* is. Az életet már megjárta ; de a haza úgy ereszti el a kiszolgált katonát, mint a fukar gazda a szegény utast : egy jó pohár bort sem ad neki. Pedig a költő mindvégig hű volt hazájához, csak egy birtoka volt, a szive és ezt is neki adta.

De engedd, adjak egy tanácsot,
Kinek mit adsz, tartsd jobban számon.
Mert végre, nem lehetlen, mások
Elrettenhetnének példámon.

Sokat bántották az emberek, sok keserűséget
öntöttek poharába. Keblének sebeit fölszakgatva,
meghatóan panaszkodik a természetnek:

Ti lenge fák, ti völgyek, halmok,
Ti napsugaras ligetek,
Kik lelket elringattatok,
Ti csaltatok meg engemet!

Ti neveltetek engem őszintének, gyanutlannak, ti
oltottatok lelkeembe az igaznak szeretetét! Ó, hogy
miért nem tanítottatok hazugságra, színlelésre,
képmutatásra!

S a lenge fák, a völgyek, halmok,
A napsugaras ligetek,
A réten legelésző barmok
Szeliden rám tekintenek.

És kérdik hús panaszszal eltelt
Beszédes, néma szemeik:
Hát kellett a világba menned,
Nem jobb lett volna neked itt?

Az emberekre panaszkodik az *Utolsó ábránd-
ban* is:

Ti emberek, ti többi emberek,
Vesszőfutás volt létem köztetek,
Mi enyhített, fentartott életemben,
Csak a saját lelkemből merittem.

Az embereket nagyon rosszaknak tartja, sok
helyen ostorozza őket, de legélesebben a *Jubi-
latében*, melyet az 1885. orsz. kiállítás alkalmából írt:

Minő világ, mi nép! Örök hatalmak!
Mint hazatérő csürhe, hogy rohannak...

A legnagyobb keserűség fogja el lelkét, kegyetlen gúny vonul végig hangján s többhelyt szinte durvaságba csap át. Az éhes csürhe viaskodásának nézi a hitvány konczokért, rongyokért, érdemelekért dulakodók küzködését. A hosszú körmű legfelsőbb rend léhasággal tölti idejét, lenézi, parasztnak tartja azt, ki dolgozik. Épülnek a »görbe« vasutak, idegen nyelven vezényelt katonák őrzik a hazát. A középosztály, a dzsentry a nagyurakat majmolja:

Megérthetetlen, felfordult világ!
Majom utánoz embert legalább;
Itt egy majom a másikat majmolja...

Megundorodik az emberektől, fő vágya menekülni közülök, fájdalmasan kiált föl:

Oh, hogy én e förtelmek helyéről
Nem tudok elmenni valahára!
Ide vagyok én a bűsz végezettől
Tolvajok, csalók közé bezárva.

Boltozatos, lombos erdők magányába vágyik, hol a lombok suttogásában beszélgető Istenen kívül nincs jelen senki; ott szeretné leélni hátralevő napjait s elfeledni, hogy még emberek is élnek a világon.

De ha e vágya nem teljesezhet, legalább a városligetbe megy ki, hol a derült ég látása, a nap

ragyogása elfeledtet minden bajt, minden keserűséget. Szinte csodálkozik, mért látta a világot oly sötétnek. A köszöntgető lomb, a mohos csertő, virág-illat, meleg napsugár, a játszi pillangó, mind oly boldogító itten...

Mert persze, persze a ligetbe
Én rendesen korán megyek,
Mikor még nincs megfertőztetve,
Nem járnak ott még emberek.

Visszavonul az emberektől, kerüli társaságukat, 20 évig nem megy színházba, ha valahol fölismerik, szökik tisztelői elől. De a folytonos egyedüllét szintén nyomasztólag hat kedélyére. Ezt fejezi ki a *Magány*, midőn a felhők árnyában, a szél sóhajában, az Isten e panaszát hallja:

Hozzám hasonló e világon nincsen,
Mindig magamban, egyedül vagyok.

Ugyanez jut kifejezésre az *Üstökösben*, hol azt mondja, hogy nem a holdat, nem a többi csillagokat kedveli, hanem a magányos pályán bujdosó üstököst:

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugárecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen.

Nem találja nyugalma a magányban sem. Az országkerítők, a népzsebvágók, a becsületsírások,

az igazság-üldözők, a kiváltságolt heresereg korholásában, ostromlásában is kifáradt. Végre feltámad lelkében a hit az Istenben, az igazság diadalában. Hadd ragyogjanak dicsfényben, hadd robogjanak címerez hintókban, hadd tündököljenek a kirakatokban, hadd élvezzék a jelen örömeit: a jövő a költőé. A márványemlékeket, a tömjénező könyveket megemésztí az idő. De az eszme, az érzelem, melyet a költő hirdetett, örökké fog élni, mig ember, virág és madár leszen: ott fog lángolni a kebelben, ott fog illatozni a virág kelyhében, ott fog zengeni a madarak énekében:

Ti fényes szappanbuborékok,
Most hát ti csak ragyogjatok;
Kit föld porába letiportok,
Én csak parányi mag vagyok.

De napja feljön, kifakad, hajt
És szerte árad el dalom.
Virágától benépesül majd
Tenger, mezőség, völgy, halom.

Oh sok, nagyon sok, mondhatatlan;
Mit én e földön szenvedék.
Nincs vigaszom, csak e tudatban,
De legyen! — ez nekem elég.

BÖLCSELŐ KÖLTÉSZETE.

Két ellentétes sajátság szépen megfér a magyar nép jellemében: a heves, lángoló, hetyke, könnyű vér és a csendes szemlélődés, önmagábamélyedés. Ki ne ismerné e két típust: a tüzes legényt és sokat tapasztalt, angol nyugalmú öreg parasztot. Van egy kapocs, mely e két tulajdonságot összeköti, van egy alapszín, a mely e kétféle sajátság szélsőségét enyhíti: a komolyság, mely a magyar embert jellemzi.

Ime, Vajda jelleme, mely lángoló és bölcselő költeményeiben oly erőteljesen megnyilatkozik.

Természete határozottan töprengésre hajló. A világtól félrevonulva, saját érzelmeivel és gondolataival van elfoglalva. Ifjú korában leginkább a szerelem s a mozgalmas időkhöz képest a haza volt főtárgya lirájának. A kor előrehaladtával a régi szerelem, a haza sorsán való aggodalom és bizalom fel-felcsillan ugyan, de a pesszimizmus, a bölcselkedés lép előtérbe.

Kutatja az élet czéljának titkát, nem tud szabadulni az örökkévalóság, a végtelenség, a lélek, a sír, a túlvilág eszméitől. Mint megannyi megfoghatatlan démonok lebegnek előtte, mint megannyi vérivó vámpirok ülnek homlokán e kérdések: Mi az ember? miért született? miért él? miért hal meg? Mi a látszat? Mi a valóság?

Szereti elvont okoskodásait érzékelhető külső képekhez, helyhez, időhöz fűzni.

Nádas tavon úszik csolnakja. Jönnek-mennek a fellegek, a nap fönn is, lenn is ragyog, a messzeségben az ég és a víz összefolynak, az elkábult érzék, az elkáprázott szem nem tudja megkülönböztetni a valót a látszattól; vajjon a csolnak megy-e, vagy a nádligetek úsznak tovább?

Most a nap megáll az égen,
Dicsőség fényözönében,
Csöndessége fenségében.

Minden olyan mozdulatlan . . .
Mult, jövődő tán együtt van
Ebben az egy pillanatban?

A levegő meg se lebben,
Minden alszik . . . és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:

Hátha minden e világon,
Földi életem halálom,
Csak mese, csalódás, álom.

A *köröndnél* állva, el-elnézi, hogy a nép miként mulat, hogyan üli meg a lovat a forgó gépen. Az alakok folyton váltakoznak, a forgás örökké tart.

Eltűnődöm, e dologban
Mi lehet a cél, a jó?
Végre meggondolva jobban,
Az egész nem oly bohó...

Vagy nem úgy kering-e itten
Ez a nagy, kerek világ?
Földi élet, nem-e épen
Ez a te komediád?

Hiszen az idő is örökké forog s mégis egy helyben marad; a jelen egy csodakorsó, mely soha ki nem fogy; a csillagok, a felhők, a világok jönnek-mennek, hajtja őket egy őserő:

S róluk is csak úgy nem tudjuk,
Mint magunkról, hogy miért?

A fali óra látása szintén ez örök mozgást juttatja eszébe, az őszi hervadás pedig az elpusztulást. (*Borongás.*) Odakünn a szél rázza a fákat, eső veri az ablakot, a hamvas felhők sebesen úsznak a légtérben; benn a félhomályban a költő agyában nagy titok oldódik meg:

A földi világon, fellegeken túl
Halhatatlan az, a mi soha nem él,
Mi lett, született, mind eltűnik, elmúl:
Ember, fű, virág, árnyék, falevél.

Tehát a sír mindent elnyel. De hát mi az a sír? Kezdet-e vagy vég? a nyugalom, a megsemmisülés, vagy az örök élet, örök gyötrellem hazája? S a költőt a kétségbeesés fogja el:

Beszélhet a hit és a bölcsélet;
Rút a halál, szépíteni nem lehet.
Undort, iszonyt kelt borzasztó alakja
S ki tudja, hajh, mi lappang még alatta.

A mi egyszer volt, az el nem pusztulhat soha többé.

Mivé leszünk tehát és hová leszünk? Mi van a síron túl? Nem tettetés-e csak a halálnak élettelensége? Sok bajjal jár az élet, de mindenkinek iszonyú a megsemmisülés gondolata s ezért írják a sírokra: feltámadunk. De mit jelentsen e szó, örök kínt-e vagy örök gyönyört? Mindenik rettenetes, mert vajjon nem válik-e mindenik meg-unottá, elviselhetetlenné éppen tartóssága által? Hiába kérdezzük a sírokat, hiába a tudományt, egyik sem tud e borzasztó kérdésekre felelni. Egy kötél van csak, a melyhez kétségbeesésünkben kapaszkodhatunk: a vakhit, a mely azt mondja: ne kussassuk e nagy titkokat, térjünk vissza e szédítő meredélyről:

El, vissza innen e rémületes
Szédítő meredélynek pereméről!
Inogni érzem a talajt — megindul
A föld alattam: forog a világ,

Szakadozik az égbolt, hullanak
 És a mélységben tündöklének
 A csillagok és integetnek
 Fenyegetőleg : ember, ember,
 Ki ide tévedél, ragadd kezedbe
 A hit koporsókötelét szilárdul
 És el ne bocsásd soha többé.

(Végtelenség.)

Hasonló kérdések foglalkoztatják Csokonait a *Lenni vagy nem lenni* tankölteményben, Berzsenyit a *Fohászkodásban*. Mindketten szintén a vallásban keresik és találják a vigaszt, a támpontot, csakhogy e tudat náluk önkénytelen, a szív bizalmából folyó, megnyugtató, míg Vajdánál szükségszerű, az ész által diktált, a vízbehalónak utolsó menedéke.

A hitnek kibékítő ereje, a jövő életbe vetett hit nyilatkozik a *Jelenetek* utolsó soraiban :

Majd kigyúl a csillag, kisüt a hold,
 S ott fenn a keresztfán suttogja a szél:
 Kinyílik a rózsza, kihajt a levél.

Továbbá a *Sírboltban* :

Elmulás e földön : ébredés a mennyben.
 Égiek sorsán hát szívünk mért kesergjen?
 Halandó sirassa halhatatlanokat?
 Nem mi vagyunk-e itt inkább a halottak?

Minden bölcselmi kérdés közt legtöbbet foglalkozott a halállal. Hányféle alakban bukkan fel ez költe-

ményeiben?! Utolsó versében is ez foglalkoztatja. Rávitte a kérdésre hosszas betegsége, nagy ragaszkodása az élethez s az a körülmény, hogy csak halála után remélte költészetének diadalát.

Sajátságos felfogása volt a halálról, valami sajátosságos testi életet gondolt ő a halál után is. Attól félt, hogy a test »atómonkint szenvedí át a haldokló kint«. Ezért kívánta végrendeletében, hogy testét a legapróbb részekre vagdalják.

Töprekedő, vergődő, sötéten tekintő lelke leginkább kifejezésre jut a *Nyári éjjelben*. Egy árva lélek indul neki a végtelen pusztaságnak. Kutatja, hogy ki hozta létre őt, miért él s mi ő tulajdonképpen. De csak csodát, rejtélyt, megfoghatatlan fogalmakat lát mindenfelé, bármerre tekint: élünk s egy pillanat és belemerülünk a semmiségbe. Miért élt a test, ha felbomlik? Van-e lélek, van-e szabad akarat? Vajjon ki teszi azt, a mit akar? Azt mondják, van rendszer a világban s az ártatlan fiú szenved a bűnös apáért. Hazugság minden: a fényes csillagok is csak sártömegek, melyet csak a nap tesz fényessé. Bűn a teremtés, átok a lét. Ó, bár legalább a halál volna becsületes, igaz, hogy adná meg a megsemmisülést, hogy ölné ki az agyból minden öntudatot.

Lelke vergődését, kétségbeesett kutatását legszebben jellemzi az *Állatkertben* című költeményében. El-elnézi a ketreczében föl-alá futkározó, szabadulást kereső fogoly állatkirály örült szenvedését s azután ezt mondja:

Vigasztalódjál! . . . itt e földi létben
 Megannyi élők mind rabok vagyunk,
 Mint neked itt a vég, nekünk meg épen
 A végtelenség gyötri bús agyunk.

Gyorsabban mint te ádáz börtönödnék
 Rázod kérlelhetetlen rácsait,
 Képzelmem rezgő szárnyai verődnek
 A halovány tejút határáig.

És még azon túl, messze, mondhatatlan
 Távolságok felé röppenve el,
 Kérdéseimre, hol a vég azokban?
 Kétségbeejtő némaság felel.

És mégis tudva bár, hogy mind hiába
 Elátkozott lélekként, hittelen,
 Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába
 Űz, hajt a kétely, a fojtó sejtelem . . .

Mig mindenütt szédületes örvényszél
 Ásit felém, ijesztve: ne tovább!
 — Lelkemnek, im ládd, a te rekeszednél
 Nem tágasabb e mérhetlen világ!

* * *

Hasonló kérdések foglalkoztatják *Hoitsy Pált Pil-lantások a természettudományok jövőjébe* (1900.) című művének egyik lapján. Az alábbi sorokat, ha olvassuk, úgy tetszik, mintha Vajda ez irányú költeményét olvasnánk prózában.

Hát a végtelenséget át fogjuk-e tekinteni valaha?
 Meg fogjuk-e tudni a világegyetem mikép keletkezett?
 Mi a végoka?

Mi a végzete?

Örökös éj borítja ezeket a kérdéseket, melynek fátyolát sohasem fogja meglegbenteni emberi kéz.

»Hatalmas éj! hatalmas éj.« (Euripides.)

Az élet végső titkait meg nem tudhatjuk.

Mi az élet?

Mi a halál?

A végső órákat meg nem ismerhetjük soha!

Soha! Soha!

Lelkünk kétségbeesetten sikolt bele a végtelenségnek éjjelébe, a mely körülveszi.

De onnan viszhang nem érkezik.

Nincs, ki feleletet adna kérdéseinkre, nincs fáklya, mely elénk világítana.

Kietlen, zord, fagyos éjszaka van; körülveszi mindenfelől a földtekét. Ott lebeg, ott rohan tova bölcsőinkkel, sirjainkkal ebben az éjszakában, ismeretlen végzet felé az idők kezdetétől az idők végzetéig.

Ime a természettudós és a költő egyforma nyugtalansággal, kétségbeejtő izgatottsággal zörgeti a túlvilág kapuját, hogy mi van azon belül; de egyik sem kap feleletet.

VAJDA JÁNOS.
Utolsó arczképe.

ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI.

Vajda az elbeszélőköltészet több fájában dolgozott. Irt költői beszélyt a társadalmi életből, történeti beszélyt, népmesét, néhány románczot és balladát.

Az elsőik sorából való *Alfréd regénye* és a *Találkozások*.

Alfréd regényében mindössze három alak szerepel: Izidóra, ki szép mint az üstökös, melynek a föld, mint szerelmes apród hordja tündöklő uszályát, vállalai fehérek mint a Kordillerák hava, szinte mártírrá kínozólag szép, de nagyravágyó is. Csak kastély, palota, páholy s tündöklő olimpi égbolt tudja kielégíteni. A másik alak Alfréd, a költő, a kinek csak a képzelete képes arannyal elárasztani a világot. Megszereti Izidórát s bevallja érzelmeit, de ez kikaczagja. A sértett szerelmes megsemmisülve távozik haza, szobájába,

Mely most először tűnt föl oly szegénynek,
Szűknek mint a faragatlan közkoporsó,
Melyben közkatonákat hordanak ki
És fordítanak le éjjel füttyörésző
Közönnyel néma, jelöletlen sirba,
Mint urasági béres a szemét-
Gödörbe az istállóalmot . . .

s bős gondolatok közt veti magát ágyába:

El e veszettségében forgolódó
Féreggel eltölt, bujdosó csillagról
Egy lakatlan, kiadó légsziget
Magánya s csöndes menhelyébe, hol
Ne lássak gúnyos emberarcot; — ah
Hogy ki nem irthatom e fajt egy lábíg!...

Nagynehezen elaludva, rémitő álmai vannak. Az előtte
megjelent haláltól elkéri a kaszát s az utczákon járó-
kelőket mind learatja:

... Vesszen ki hát
Ez a bűnös, elaljasult emberfaj...
Valóban úgyis itt az ideje.
... Erkölc és anyag
Egymással összezavarodtak és
Nemi viszonyba elegyedve fattyú-
És üszögivadékkal tölték el
A föld színét...

S ime valóban elkövetkezett a végpusztulás. Bősz
vihar keletkezett, a tengerek kicsaptak medreikből,
a föld meghasadt s szétrobbant. Majd újraalakulván,
az új világban egyedül találja magát Izidorával s
ketten az emberiség új Ádámja és Évája. De öröme
hirtelen rémületté leszen, mert Izidora testén a szive
fölött egy kis fekete pontot lát s azt hiszi, hogy
meg van ölve. Kétségbeesetten borul mellé, de ez
az érintésre sikoltva ébred föl.

Alfréd is fölébredt és egy költeménybe leírta

álmát azzal a szándékkal, hogy elküldi Izidorának. A véletlen éppen segítségére jött. Izidorától levelet kap, hogy keresse föl. Rögtön megy, felolvassa a költeményt. Izidora érdeklő hallgatja, de midőn a kényes »ponthoz« ér, sápadva ugrik föl. Éppen e pillanatban lép a szobába gr. Kiátszky Oszkár, dárda hadnagy, »párbajdühöncz, botrány- és stikli-hős«, kit a hölgy alávaló nyomorultnak nevez.

Másnap a gróf fölkeresi Alfrédet s kérdi, miként jutott Izidora titkának nyomára. Alfréd csak most értette meg, miért kapta a gróf ama címeket. Tehát a gróf álom nélkül is tudott róla s Izidora azt hiszi, hogy ő árulta el.

Megtagad minden fölvilágosítást. A gróf párbajra hívja ki; elmegy s Kiátszky halálosan megsebesül. Külföldre kell menekülnie; de Izidora szeszélye megváltozván, mindenütt nyomon kíséri. Nem akar vele találkozni, de egy fürdő magános utain összehozza őket a sors. Izidora mentegetőzik, de Alfréd hideg marad s a nő vonagló ajkakkal tűnik el a fák közt. Alfréd utánanéz, megsajnálja, utánamegy, bocsánatot kér, de ekkor meg Izidora gőgös megvetéssel fordul el tőle :

. . . De így jó. —

»Most már kvittek vagyunk, madame« —

jegyzé meg Alfréd és többé nem látták egymást.

Tagadhatatlan, hogy az íróban csak úgy duzzad a költői tehetség, mutatják nyelve, leírásai, a szenved-

dély festése, de mindenben túlságba megy. A mit Izidoráról mond: Uralkodik rajta a szélsőség törvénye, mely a szenvedély létráján csak a legfelső és legalsó fokon jár, teljesen ráillik a költőre is. Vakító Izidora szépsége, de mit ér ez, ha hiányzik belőle a lélek. Meglepő a költő tehetsége, de a különösségek keresése folytán nem jól használja.

Hibája e műnek, hogy cselekvénye meglehetősen sovány s a min éppen megfordul (álomlátás), merő képtelenség. Jellemei közül egyik sem alkalmas rokonszenvünk megnyerésére. Izidora üreslelkű, nagyravágyó, nagyvilági hölgy, a ki Alfrédben csak érzéki szerelmet képes ébresztetni. Alfréd jellemzése egészen következetlen. Minden szava, minden gondolata elárulja, hogy szerelme nagyon is érzékies s mégis, mikor megtudja, hogy más a szerencsés, egyszerre idealistává lesz és elfordul rajongása tárgyától, habár ez jár utána.

Legfőbb hibája e műnek az egészen végigvonuló közönyös, szinte hányaveti hang, erős túlzások, szertelenségek és az érzékiség.

A *Találkozások* című beszély határozottan fölötte áll az előbbinek. Realisztikus és érzékies részletek vannak ugyan itt is, de korántsem túlnyomólag; a túlzásnak, szertelenségnek pedig alig akadunk nyomára. A cselekvény mindvégig érdekes, az előadás igen szép, könnyed és folyékony. A versszakok nyolcz, váltakozó ötödféles és négyes jambusi sorokból állanak. Andor jelleme egészen jól kidolgozott, tragikuma is megokolt; Eperke igen kedves, mond-

hatni idilli alak, jellemzése ellen az a kifogás tehető, hogy a költő nem mutatja be eléggé, hogy az olvasó teljesen ismerje s hogy így az iránta érzett szánalom jobban megragadja a lelket. Pedig erre az erkölcsi bukás következtében kétszeresen szükség volna.

Különben a mű tartalma a következő: Örvényi Andort, egy ügyes, bátor pór fiút éppen eme tulajdonságai által megnyerve, egy előkelő úr fiául fogadja s örökösévé teszi. Az ifjú Pesten él s férfias szépsége, lovagiassága (párbaja) s rendes, de gavallér életmódja által mint jó párti ismeretes. Abból a fajtájából való a fiatalságnak, a mely nem gigerli ugyan, mert feje és szive nem üres, de egyéb dolga nem lévén és pénzben bővelkedvén, a kalandoktól egy cseppet sem riad vissza.

Egy alkalommal a Váczi-utczán meglátja Eperkét, egy özvegy asszony szép leányát, s egy pillantás elég, hogy szive lángra gyuladjon. Nyomon követi őket, megtudja hol laknak s rövid idő múlva a kiadó szobát megnézendő, náluk van. Tüze által elragadtatva, nyomban megkéri a leányt.

Az anya egy évi határidőt kér. Csakhogy ezalatt a szerelmi hév, kielégítést találván, sokat veszít s Andor ismét megjelenik a Váczi-utczán, hol egy fiatal szalmaözvegyet megment tolakodó kísérlőjétől. Ebből szóváltás, majd csődület keletkezik, mely elől Leonával együtt a városligetbe menekülnek. Boldog csevegés közt töltik ott a délelőttöt. A szép és kissé kaczer hölgy, összejátszva a természet

szépségével, újabb kalandvágyat ébreszt a szívében.

Erdő a szerelem hazája
 Ivadja nyíló tavasz.
 Mint ékes szentegyház imára,
 Szerelemre hangol az.
 Az ibolyának illatárja
 Lelkünket át- meg átaljárja.
 Dall a madár, cseveg az ér,
 Incselg a fény, eget ígér.

Kizöldül a hervadt reménység,
 A bú, a gond elrejtezik ;
 Feltámad a régi eszménykép
 És újra él emlékből itt.
 Elváltozik, elköresul minden,
 Mi mulékony itt lenn ;
 Maga az erdő mindig az,
 Mi volt: örök, igaz.

Kinek még nincs szeretője,
 Kit szenvedély már nem hevit,
 Ha kimegy a zöld erdőre,
 Szeret, bár azt se tudja, kit.
 Az ifjú a jövődőt sejtve,
 Az agg a múlóra emlékezve
 Az életunttal felkiált :
 Ah, mégis szép ez a világ !

Előbb csak kalandvágy, de majd oly szenvedély vesz erőt lelkén, hogy Eperkét hosszú időn át föl sem keresi. Azonban a lelkiismeret furdalja s több-

ször fölteszi magában, hogy visszatér Eperkéhez, nőül veszi, szakít könnyelmű életével.

De terve tönkremegy. Eperke mindent megtudva, mikor egy alkalommal Leonával a Dunán csolnakáztak, szemök láttára ugrik a propellerről a vízbe. Andor kétségbeesve veti magát utána, fölhozza Eperkét, de már későn, mert a leány megfulladt. Andor ezután sokáig feküdt betegen, de kár is volt meggyógyulnia, mert élete tönkre volt téve.

Történeti tárgyú beszélye, *Béla királyfi*, hat énekben, a királyi mondakörből van véve. Péter Szent István élete ellen tör, de a gyilkosság megghiúsul. Ekkor a király Béla hercegnek azt tanácsolja, meneküljön külföldre, mert reá még szüksége van a hazának. Ez Lengyelország felé veszi útját s a határhegyek közt találkozik Hadonárral, ki az udvarnak régen hű embere volt, de a pogánysághoz szítván, félrevonult. Együtt folytatták az utat.

A lengyel király épp a pomeránok ellen készült s búcsúzásul nagy vadászatot tartott. Béla a táborhelyre érkezvén, a lengyel király leányát, Rixiát első látásra megszereti s egy előtörő vaddisznótól megmenti. Másnap elindulnak a pomeránok ellen. Ezek óriási termetű vezére, Merva, párbajra szólítja a lengyel vitézeket. Béla királyfi áll ki s az óriást legyőzi, mire a pomeránok meghódolnak. A győző jutalmul Rixát és Pomerániát nyeri.

E mű a kedvelt népies versformában, alexandrinban van írva, előadása szép, folyékony, népies. Szép részletek pl. .

Beborult, sötét van, messze véges-végig,
 Táttra tetejéről le a tengerszél;
 Beborult, sötét van, messze nagy vidéken,
 Reményül se hagyva egy nyílás az égen.

Szép Hadonárnak a Lech melletti csatáról szóló
 éneke, nemkülönben a párbaj előtti éjszakának le-
 írása:

Csöndes, hallgatózó, álmodozó éj volt,
 Tarjagos felhők közt vándorolgat a hold.
 Egymást űzik, hajtják égen a fellegek,
 Elnyeli a nagyobb ott is a kisebbet.

Lombon és harasztton magyarázhatlan nesz,
 Mint a szunnyadó föld, halk lélekzetet vesz.
 Itt-ott nyíl az égen a felhő pillája,
 S egy-egy álmos csillag kipillant a tájra.

Fekete madarak húzódnak az égen,
 Diadalmaskodva a nagy messzeségen.
 Mint a szálló idő sűrű érverése,
 Hallik szárnyaiknak éles süvöltése.

Mintha mondaná az idő az embernek:
 »Aludjatok, ám én nem aluszom, élek.
 Ég, föld elenyészik és ti mind elhaltok,
 Örökön-örökké való csak én vagyok.«

A vadászat kezdetét így írja le:

Riad a vadászkiáltás, az erdők harangja
 Jeladólag tovább-tovább adogatva.
 Oda most az erdő szentegyházi csendje,
 Erdők istenének ünnepe lesz benne.

A hajnal megjelenése :

Már közelget a rózsaszínű hajnal
Földre kapaszkodva piros ujjaival,
Melyek parancsoló bűvös intésére
Fut az éjszákának minden szörnye, réme.

A jellemzések is igen jók, szép alak Béla, ki természetével mindenütt feltűnik, ki a nőkkel és férfiakkal szemben egyaránt lovag, nyílt, őszinte, a magyar névre sokat adó. Jól van jellemezve a kortól elmaradt, alapjában nemes szívű Hadonár s a gögös, elbizakodott Merva. Az egész darabon jóleső derült hang vonul végig, pl.

A cseh ifjúnak is volt neve ... valóban !
De imádkozzatok, hogy azt ki ne mondjam.
Vagyok irántatok annyi tisztetettel,
Nem riasztalak el e névszörnyeteggel.

(Brzena.)

Több helyen józan, egyszerű okoskodásra találunk :

... De csak egy imádás kedves az Istennek,
Egy szó, mit a szív mond dobogva : »szeretlek«.
Hogyha nem szeretted, nem imádkoztál még,
Szerelem hijával nincs hit, nincs reménység.

... Kik fitymálva szóltok az elmúlt időkről,
Essetek kétségbe inkább a jövőtől.
Nem rajzott az eszme hajdan a fejekben.
De a szív jobb volt, erősebb a kebelben.

... De ne okoskodjunk, hagyjuk ezt másokra,
Benne járatosabb, tudós sógorokra.
A puska por úgylis föl van már találva,
Legnagyobb szükségök tán nekik volt rája.

Kedélyesen szólal meg több helyen a nemzeti
önérzet :

Béla herczeg és az ifjú cseh királyfi,
Lettenek egymásnak kenyeres bajtársi,
Hát miért ne? Igaz, hogy amaz cseh volt csak,
No de nem teremhet mindenki magyarnak.

Úgy e darabja, mint meséi bizonyítják, hogy Vajda
nemcsak lírikus, hanem van tehetsége az epikához is.

Két nagyobb és egy kisebb mesét írt. A nagyobbak közül való *Ábel és Aranka*, három énekben. Tartalma a következő: Élt a tündérek honában, Hortobágyországban egy szép herczegleány, kihez mint csodatevő képhez jártak a kérők, de Arankának egyik sem tetszett. Elindult tehát ő maga, hogy vőlegényt keressen, a kit jól kiismerjen. Libapásztornak szegődött s mint ilyen találkozott egy ifjúval, Ábellel, kinek családja kártya miatt tönkremenván, juhászlegényként bujdosott. Kölcsönösen megszeretik egymást, de a leány előbb ki akarja próbálni. Gyilkosságra, majd hamis kártyázásra akarta rávenni az ifjút, a mikre azonban ez sehogy sem tud rávetemedni. Vitézségének azonban fényes jelét adja, mikor Lator Bandit és zshiványhadát szétveri. Még egy utolsó kísérletet kell kiállania. A leány himlősnek s elcsúfitottnak tettetí magát. Ezen is szerencsésen túlesve :

Messze kitündöklő alabástrom várban
Még azon nap ültek boldog lakodalmat,
S tán még ma is élnek, hogyha meg nem haltak.

E mesének egyedüli hibája, hogy itt-ott nem eléggé naiv és természetes, pl. a kártyázás. Teljesen kifogástalan azonban *Törzsök Jankó* vagy a *Három erős ember*, melyben a népies észjárást, a naiv hangot teljesen eltalálja a költő. Mindjárt elárulja a kezdete :

Biz akármit mondjon nekem a fiskális,
 Volt már itt a földön néha szebb világ is.
 Laktak itt tündérek, emberek nagyobbak,
 Kik a jóban, rosszban erősebbek voltak.

Egy ily erős emberről, Törzsök Jankóról szól a mese ; e legény semmi dolgában nem tudott boldogulni, mert nagy ereje miatt minden izreporrá tört a kezében. Elindult tehát szerencsét próbálni. Útjában egy törpével találkozik, ki buzogánnyal ajándékozza meg. Azután egy elátkozott birodalomba jut. Itt a singkirály által elrabolt királyleányt arczképéről megszeretvén, elhatározza, hogy megszabadítja. Útközben a Fanyövő és az Erdődöntögető csatlakozik hozzá.

Az alvilág szájához, a singkirály birodalmának bejárójához érnek. A két társ nem mert lemenni, maga bocsátkozik be. A királyleányt megszabadítja ; de két társa őt a mélységben hagyja s elmenvén a királyhoz, éppen lakodalmat tartanak, mikor a griffmadár segítségével megszabadulva, megjelenik Törzsök Jankó s jutalmát, azok pedig büntetésüket elnyerik.

Mindkét mesének szerencsés az alapeszméje is,

az elsőnek: a derék ember elnyeri jutalmát; a második: az igazság mindenkor győzedelmeskedik.

Harmadik, kisebb terjedelmű meséje, *A jáborfa regéje*, de ez már nélkülözi a népmesei hangot, leírásai — habár költőiek — oly hosszúak, hogy az egészet vontatottá teszik. S így éppen az, ami a magyar népmesének főszajátsága, a gyors haladás és érdekeltség hiányzik belőle.

Különben tartalma a következő: Dalima gyönyörű királyleány volt, de míg mindenkit szerelemre gyújtott, maga érezni nem tudott. Jöttek-mentek a lovagok, de senki sem volt képes szívében szerelmet ébreszteni. Végre egy napon egy kopottruhás ifjú érkezett s mikor a nap leszállt, oly szépen dalolt, hogy Dalima szemeiből csak úgy peregtek a könnyek s látatlanul is megszerette a dalnokot. Ez pedig egy elátkozott királyfi volt, kinek a százesztendei átok ideje éppen akkor telt le.

Minden tekintetben szép költői alkotások *Mit kongnak, bongnak*... és a *Szomorú körutas*. Mindkettő az elbeszélő művek közé van sorozva, azonban a gondolati és érzelmi elem annyira háttérbe szorítja és felülmulja a bennök levő cselekvényt, hogy mindkettőt inkább az elmélkedő költészet körébe lehet osztani.

Mit kongnak, bongnak... ugyanazt az alapeszmét fejezi ki, amit *Hugo Viktor Századok legendájában* a Zim-zizim: Mindennek végeszakad egykor, a hir, hatalom, szerelem, öröm és bánat mind elpusztulnak egykor s helyöket halotti csend fog-

lalja el. Azonban míg Zim-zizimben a szfinxek mondják ezt a fáraónak, itt a harangok ércnyelve beszéli. A költő a stájer hegyek közt mély gondolatokba merülve bujdosik. Egyszerre a hegyek mélyéből bús harangok komor hangja hullámszik végig a völgyön. Az első Mohammed hatalmának pusztulását, a második Don Juan bűneit, a harmadik Psamnit szerencsétlen sorsát, a negyedik Beatrice Cenci erkölcsi bukását* siratja.

A *Szomorú körutas* alapeszméje, hogy a hatalom nem képes az embert kielégíteni. Egy király otthon már kimerített minden örömet, körútra megy, paraszttá lesz, hogy valami újat lásson. De ez állapotot is megunja s hazatér az unalmas fénybe, lelket tompító, örökké egyforma pompába és csak egy vigasza van: hogy a halál majd egykor véget vet ez életnek.

Kisebb epikai művet mindössze csak néhányat írt: *Bojtár Bandi* népies tárgyú költői beszély,

* A Cenci-család a római pátricziusok közé tartozott s a császárok és pápák közti harcokban szerepelt. Leghírhedtebb tagja volt Cenci Beatrix, ki 1577-ben született s apjától szenvedélyes, kicsapongó természetet örökölt testvéreivel együtt. A gyermekek gyakran viszálykodtak atyjokkal, míg végre egy falusi kastélyban meggyilkolták s mindent elkövettek, hogy öngyilkosság gyanújába keverjék. De minden kiderült s a gyilkosokat halálra ítélték. Beatrix védője, hogy őt megmentse, leányával szemben a legundokabb bűnnel vádolta az apát. Ez a vád ugyan teljesen alaptalan volt, de az utókor mégis elhitte s vértanuknak tartotta a bűnösöket. Shelley 1819-ben drámának, mások regénynek dolgozták föl ez esetet.

Artor és Ida ballada, melyben a roppant szenvedély gyilkosságra ragadja a grófi vadászt. *A gyilkos* szintén ballada, melyben kitünően van festve a gyilkos lelki állapota, de a túlságos balladai homály miatt az egész költemény alig érthető.

PRÓZAI MUNKÁI, RÖPIRATAI.

Prózai dolgozatai közt első sorban kell megemlékezni röpiratairól. Mindkét röpirata Arisztidesz álnév alatt jelent meg: az *Önbírálat* 1862-ben Lipcsében Gerhard Wolfgang bizományában, »Megmentlek, — mond az úr — ámde mozogj magad is« jeligével. *A polgárosodás* szintén 1862-ben, de már itthon Heckenast kiadásában; jeligéje: »Néhai bölcs és dicső atyáink és elődeink éppen nem éltek úgy, mint mi, hanem kemény vadságukban háborúhoz és veszélyekhez edzve, lóháton vagy váraikban, sáncz és mocsár közt igazán nagyok voltak; mi ellenben ellágyultan és elpuhulva se vadságunk, se civilizácziónk súlya által félelme-sebbek többé nem vagyunk. (Széchenyi: Hitel.)«

Az író széptani ízlés tekintetében Homért, politikai hitvallására nézve Széchenyit vallja mesterének. S valóban röpiratainak minden fejezetéhez Széchenyi *Hiteléből* egy-egy megfelelő pontot tesz jeligéül.

Valamint a két kor (1825. és 1862.), úgy a két férfi nevezett munkáinak kifejtett törekvése közt is látunk rokonságot. Mindkét időszakban tespedt a

nemzeti élet s mindkét férfi föl akarta nemzetét rázni a tétlenségből. Széchenyi kétségbeesetten kiált föl: Az Istenért, térjünk vissza a sir széléről, a hova jutottunk. Vajdát is irtózattal tölti el az önkényuralom korának temetői csendje, kriptai némasága, mely tizenkét év óta uralkodik a hazában. Ébredjünk, mozogjunk, cselekedjünk, — kiáltja — mert az idők haladó árja elborít bennünket.

Mindkét férfi első teendőnek találja a kellő önismeretet s ezért a legkeserűbb igazságokat mondja szemébe a nemzetnek. Ily fanyar igazságok az *Önbírálatban*: a haza csak ajkainkon van, folyton a Szózatot énekeljük, készek vagyunk bármikor is meghalni érte, de tenni nem tudunk s a dologtól irtózunk. Európát is ázsiai sivatagnak nézzük, hol fölséges oroszlanok akarunk lenni, holott nyugot csak a dolgos hangyákat tűri meg.

Cselekvés helyett hiú ábrándok után futunk: folyton Garibaldit várjuk s csak azt lessük, mi történik nyugaton, mikor köt már ki a debreczeni pusztákon az angol vagy francia hajóhad.

Nemzeti bűneink: a kártya, pazarlás, korhelység, boszúállás, párbajozás, ököljog, mint műveletlen talajon a burján, úgy elharapództa és sem a romlott közérzet, sem a hirlapirodalom nem ítéli el, sőt dicsőíti az »eredeti« ifjúságot. A nemzeti elbizakodottság, az idegenek megvetése sohasem volt oly nagy, mint most, pedig sohasem volt oly káros és okatlan, mint jelenleg, a mikor műveltségben annyira hátramaradtunk, sőt még önállásunk is hiányzik.

Igaz ugyan, hogy a körülmények is kedvezőtlenek voltak ; de minden baj okát önmagunkban keressük s minden haladás önmagunkból induljon ki, ne várjunk sehonnan segédelmet, járjunk saját lábainkon.

E röpirat, a mint láthatjuk, a nemzetet a legkiméletlenebbül s a legérzékenyebb oldalán támadta meg ; de az író, a mint maga mondja, annyi rosszat, annyi lánczáról elszabadult ördögöt lát az éjszakában, hogy halálos bűnnek tartaná hallgatni, ha önmagát veszélyezteti is a leálcázás által. »Ám jöjjön, a minek jönni kell, ám veszszek én, csak éljen a hon !«

A mű megjelenvén, valósággal forrongásba hozta a kedélyeket. A szokatlan tartalom és éles hang a legélénkebb vitákra és találgatásokra adott alkalmat. Voltak, a kik gúnyolták az író, mások dicsőítették, egyik rész durva hangját ítélte el, szőrszálhasogatásokba ereszkedett, állításait ferdítette el, hazaárulónak bélyegezte az író, másik rész nézeteit magáévá téve, zászlója alá gyülekezett.

Némelyek azzal támadták meg, hogy csak gánccsokodik s a javítás és javulás útját nem jelöli meg. Ezért írta még ez évben a *Polgárosodást*, melyben, mint Széchenyi a *Világban*, az egymásutánt jelöli meg, melylyel Magyarország a felvirágzás felé haladjon s kelet műveltségterjesztőjévé legyen.

Az összes teendőket ez egy szóba foglalja : polgárosodás. Vetközzük le kirívó szokásainkat, más fajok iránti gőgünket, állítsunk iskolákat s azokban

tanuljunk, létesítsünk gyárakat, építsünk vasutakat, legyünk kereskedőkké, hagyjunk föl az eddigi be-
duinszerű élettel, úrhatnámsággal, fogjunk a munkához, tiszteljük a tulajdonjogot, szóval: polgárosodjunk s nem megy tönkre középosztályunk, beillünk az európai államrendszerbe, beolvasztjuk a nemzetiségeket, megsaporodunk, a birodalomnak súlypontjává leszünk, az uralkodóház közénk telepedik, Kelet-Európa napjává leszünk, a honnan a műveltség sugarai áldásosan terjednek mindenfelé.

Igen sok a bűnünk.

Ifjaink hetykék, rakoncátlanok, vadak, hevesek, szilajok.

Táblabiráink üres, bántó dölyffel eltelvek, fajok és felekezetek iránt konokul türelmetlenek.

Közép földbirtokosaink tunyák, nemtelenek, a polgári osztályt lenézők.

Középrendünk úrhatnék, gavalléri léhasággal teljes és kétségbeesetten kapaszkodik főúri dicsfény után.

Valamennyien önhittek vagyunk és önbálványozók, a lovagiasságot barbárul értelmezzük, a rend és rendszer ellen ősrégi ellenszenvet mutatunk, a tulajdonjogot lazán értelmezzük. Őseink megértették a kor jelszavát, az idők és a hely kívánalmait: keresztényekké lettek; értsük meg mi is: fogjunk a munkához, polgárosodjunk s miénk a jövő.

Ennyi a mű rövid tartalma. A ki ismeri a magyar faj sajátságait, hibáit, a ki kellő tájékozással bír az akkori politikai, hirlapirodalmi viszonyokról, társa-

dalmi életről, megbénult munkakedvről és erőről, a ki figyelemmel kísérte középosztályunk tönkretűnését s ennek okait kutatta: megítélheti, mennyiben volt igaza az írónak és mennyiben járt el helyesen, mikor az akkori kor szokása ellenére, a nemzeti hibák legyezgetése helyett, bátran, nyíltan és kiméletlenül kimondotta a valót. De ismét többen megtámadták.

A támadók közt volt *Kempelen Győző** is, ki »barátai tanácsára a különböző lapokban már közzétett cikkeit kibővitve, összeillesztve *Herostratiadák, felelet Arisztidesznek az »Önbírálatra« és »Polgárosodásra«* cím alatt adta ki Nagyváradon 1862-ben. Jeligéül szintén Széchenyi *Hiteléből* a következőket függesztette a munka elejére: »Hogy minden időben volt, van s lesz is panasz, természetes, de ez igen különbözik a *javítani kívánástól*. Amaz magával, embertársaival, egyszóval minden-nel való elégedetlenségből foly s többnyire *alacsony*

* *Kempelen Győzőt* (1829—1865.) mint jezsuita papnövendéket Scitovszky Rómába küldte, a honnan azonban a szabadságharcz hírére megszökött s már huszárruhában érkezett Pestre. A szabadságharczot Guyon alatt küzdötte végig. Jászberényi tanárkodása alatt hívták meg őt Szegedre a Szegedi Hiradó szerkesztésére, honnan 1861-ben izgató cikkei miatt Josefstadtba vitték. Kiszabadulása után 1861-65-ben a Hon rendes belső munkatársa volt s inkább regényeket írt. Főbb munkái: Néptanodai oktatástan. (1860.) A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama. (1860—62.) Hét hét Josefstadtban. (1861.) Herostratiadák. (1863.) Magyar hölgyek arczképcsarnoka (1864.) Két úr. (Regény, 4 kötetben. 1865.)

haszonkeresés vagy romlott sárepe nyavalyája. Emez pedig embertársaihoz, hazájához s a tökéleteshez vonzó szeretetből ered és szebb lelkek sajátja.«

Már maga a jelige is kemény vágást mér Arisztideszre ; de ez még semmi azokhoz a támadásokhoz, vaskos gorombaságokhoz képest, melyek a mű majdnem minden lapján olvashatók.

A mint a bevezetésben írja, két ok birta a szerzőt a feleletre. Először, hogy a haza fájdalompalástjába burkolt keserű és fondor rosszakarát meg ne tántorithassa a honfiakat. Másodszor, nehogy a haza határain túl hallgatásunkból azt következtessék és hirdessék, hogy a reánk szórt méltatlanságok és rágalmak igazak. A hangot illetőleg mentességül azt hozza föl, hogy míg a hófehér galambot selyemkeztyűvel czirógatjuk, a vastagbőrű bivalyt bicskával ösztökéljük. A ki maga nem kimél, nincs kiméletre joga.

Különben Arisztidesz munkáit elmondja szellemi korcsszülötteknek, szappanbuborékoknak, szellemi csáakiszalmának és elmérgesedett kelevényeknek, melyeknek nem langyos borogatás, hanem éles kés, tüzes vas kell, nehogy környezetét befekélyezze. Szégyen, hogy az irodalom lombkoronás fája ily gyümölcsöt is termett. Szerzője, a borzas eszű bölcs, a magyar nemzet álprófétája, nem tud jól magyarul, nem ért az igeragozáshoz, a politikai ugorkafára kapaszkodásnak új nemét találta fel, nem látott és nem hallott módon rágalmaz, mindent a leg-

szerettebbtől a legkegyeltebbig, hazugságokat hazugságokra halmoz, beszennyezi a legtisztábbat is, a legnagyobb rosszakarattal rágalmaz s a mi a legúrúbb, elcsüggeszti a legjobb akaratot, elzsibbasztja a legigazabb fölbuzdulást.

Valóban — így kiált föl — a bátorságnak nagyon gyanus neme kívántatik ahhoz, hogy ily nagyfokú tudatlansággal, tájékoztatlansággal, felfújtt képpel, ennyi undoksággal, rontson neki valaki a nemzetnek, mikor a legfontosabb kérdésekre érdemlegesen nem lehet felelni.

Egyik legfőbb bűnéül rója fel Arisztidesznek, hogy lépten-nyomon oly nagy névre hivatkozik, melynek nem érdemli meg, hogy árnyékában megálljon. Ha tudta volna Széchenyi, hogy ily törekvések czégéreül, az ivadék félrevezetésére, bátortalanitására használják föl szent nevét, egy betűt sem irt volna.

Széchenyi ébresztett, éltetett, nemesített, nem csüggesztett, nem aljasított.

Ez előzmények után rátér az *Önbirálatra*. Elmondja szellemi kotyvasztéknak, szellemi handabandázásnak. Írója nem Mózes, a ki vezet, hanem Illés, a ki nyavalyog. Állításai helytelenek, tájékoztatlanok, vagy éppen valótlanok; szemüvegét úgy belepte a korom, hogy nem látja a mutatkozó hajnalpírt. Eljárása olyan, mint azé az emberé, ki szendergő barátját úgy akarja felkölteni, hogy egy oldalbalökés helyett fejét vágja le fokossal.

Az egész munka rendszertelen. Haladásra, cselek-

vésre buzdit, mikor meg vagyunk kötözve. »Ritka neme a lovagiasságnak ütni, verni, kinozni, rágal-mazni a kézen-lábon megkötözött enbert, azért, mert nem megy minden órán három mértföldet, s farag rá-mára mindennap olyan tuskót, mint pl. jó Arisztidesz uram észjárása.«

Sem Garibaldit, sem az angol hajóhadat nem várjuk, hogy Debreczenben kikössenek, hanem bizzunk ezredéves jogunkban. Az arisztokráciára vonatkozó vádja egy részben igaz, de sok derék hazafi is akad köztük. Közgazdasági állapotunkról festett képe hamis, nézzen utána a statisztikában s látni fogja, hogy a mostoha viszonyok közt is haladunk. Valótlan, hogy 1848-nál hátrább volnánk, mert pl. hány gyár volt akkor Pesten s mennyi van ma? Egyoldalú az irodalom ellen intézett támadása is, mert egy-két léha, korhely író miatt — kiket különben is kiközösítettek a többiek — a becsületes életű és munkájú többséget elítélni nem szabad.

»Befejezésül, hogy a frázisokat szóval gyűlölő s mégis minden lépten-nyomon üres frázisokkal bombázó Arisztidesznek e téren is megfeleljünk az ő saját frázisával: Ne sutor ultra... (Csizmadia, ne tovább a kaptafánál.)

A *Polgárosodást* kuszált czérnakötegehez, szellemi sártengerhez hasonlítja. Rendszert ebben sem talál, de — úgymond — bagaria-hulladékból nem is lehet palotát építeni. Sajnálja a kiadót, hogy ily silányságra, tudatlanság, rosszakarát, észbeli zava-

rodottság és elmebéli szanaság eine tárházára vesztegette különben jóhitelű nevét.

Megrója dölyfét, gorombaságát, árulkodását, melylyel művét kezdi. Öndicsekvéssel vádolja, mivel minduntalan tanulmányaira, tapasztalataira és tünődéseire hivatkozik. Nem találja Arisztidesz vádját oly súlyosnak, hogy a magyar nemzet az emberiséget semmi találmánynyal, fölfedezéssel nem gazdagította, hiszen a francia, olasz, spanyol, orosz, dán, svéd sem talált föl semmit s még sem akadt Herosztrateszök, ki ezt szemükre lobbantsa.

Legtöbb állítását annyira tévesnek állítja, hogy nem is szükséges czáfolni. Különben is mindent össze-vissza hadar, önmagának többször ellenmond.

Téves az, a mit erkölcsi sülyedésünkről állít, mert London, Páris, Spanyol- és Törökország e téren messze felülmulnak bennünket.

Sületlen furfangosságnak itéli azt, hogy nemzeti gőgből akadályoztuk a nemzetiségek beolvadását. Képtelen, lehetetlen és czélszerűtlen kívánságnak, hogy Budapest legyen az osztrák birodalom fővárosa. Vakmerőségnek, hogy vármegyéinket zugtartományoknak nevezi.

A felől megnyugtatta, hogy kormányeszköznek tartaná valaki őt, mert a béres tollakat jól megválogatják.

Végezetül megemlékezik arról is, »a miről Arisztidesz mélyen hallgat... a mi társadalmunk fő hibája«: a hiányos nevelésről, a fényűzésről s az

irodalom ziláltságáról. Mindhárom dolgot helyesen és alaposan kifejti.

Munkáját így végzi: Legjobban tenné Arisztidesz, ha szőrcsuhát ölt s a megbánás hamvait hinti fejére s bűnbánva vezekel mindaddig, míg nemzetének meggondolatlanul sértett szellemét ki nem engeszteli.

Kivánunk Arisztidesznek több önismeretet, egészségesebb észjárást, jobb indulatot, alaposabb ismeretet, szerényebb hangot és *jobb erkölcsöket!*

Hogy Kempelen tudta, ki az az Arisztidesz, több jeltől következtethetjük. Egy helyen így ír: »Miért nem akkor állott elő vádjaival, ráfogásaival, rágalmaival, szitkozódásaival, mikor még a jobblétre szenderült »Csatár« életben volt, hogy annak derék, markos tollú szerkesztője, *Vajda János* érdem szerint megdorgálhatta volna; ugyanazon tollal, mely e röpiratnak irányával egészen ellenkező cikkeket szolgáltatott a »Csatár« olvasóinak.« E sorokban amúgy a tudatlanság leplébe bújva, azzal vádolja, hogy korábban egész más hangon írt.

Egy más helyen azt kérdi, miért szoritkozik csupán csak a *Nővilág* felelgetéseire? Jól tudja, hogy e lapot Vajda szerkesztette. Ismét odább: mért nem akar tudni arról, hogy a nemzeti szinpadon egy *Ildikó* című rémedelmes darab jelent meg. (Vajda darabja.) Említi Arisztidesz, hogy egy általa szerkesztendő lapban ez ostorozó hangot folytatni fogja. Utánateszi Kempelen: hihetőleg az

újívtól megjelenő *Magyar Sajtóban*. Ha a lap nevét tudja, tudnia kellett annak leendő szerkesztőjét is.

Az utókornak feladata megállapítani, hogy a két vitatkozó fél közt melyiknek mennyiben volt igaza. Mindkettőjüket nemes cél, a hazaszeretet vezette, csak az a kérdés, eltalálták-e a módot és eszközöket.

Minden próféta, a ki korát megjavítani akarja, a hibákat nemcsak kiméletlenül feltárja, hanem nagyítja, hogy megdöbbentse hallgatóit és legcsipősebb korbácsát veszi elő, hogy a megtévedetteket helyes útra terelje. Így tett Széchenyi, Petőfi. Így járt el Vajda is, kit különben is egész életén át a szenvedélyesség jellemez.

Igazat mond, mikor kiméletlenül lefesti a magyar faj ősi hibáit; üdvös dolgot cselekszik, mikor a megbénult munkakedvet és erőt, a tétlenkedő hazafiságot emlegeti és ostromozza s a nemzetet a passzivitás teréről a cselekvés útjára igyekszik terelni. A nemzet legtekintélyesebb osztálya, a középnemesi osztály nem értve meg az újkor szellemét, régi kedvteléseinek, a mulatozásnak, kártyázásnak, költekezésnek él, dolgozni nem akar, éppen ez időben indul hanyatlásnak, hogy mai napig jó részben tönkre is jusson. Helyes érzékre s nemes törekvésre mutat, hogy Vajda e sülyedést észreveszi s megakadályozni törekszik. Vajjon nincs-e igaza, midőn a megyerendszer kinövéseit, a tulajdonjog megingatását, a kényuraságot, szolgálalkúséget, a nyájaskodó, olcsó hazafiságot, a hájas szenvtelen-

séget, az aranyszékbe ültetett kongófejű dölyföt stb. ostromozza. Vajjon nincs-e igaza, mikor az ősöket kárhoztatja, hogy a nemzetiségek beolvasztására mit sem tettek, vagy mikor földművelésünket, iparunkat, kereskedelmünket fejletlennek itéli?!

Kempelent az a nézet vezeti, hogy a súlyos igába hajtott nemzetet nem ostromozni, elcsüggeszteni, hanem kimélni, biztatni kell. Az ellenséges bécsi kormány eléggé vádol bennünket mindenféle bűnnel és elmaradottsággal. Nem szabad neki igazat és tápot adni. Ezért olyan kiméletlen, durva, személyeskedő. Semmiben nem ad igazat ellenfelének, szavait élére állítja, legérzékenyebb oldalát keresi ki és sérteget.

Igaz, hogy Vajda el volt készülve a támadásokra s tudta, hogy Széchenyi könyvét nyilvánosan elégették, őt hazaárulónak kiáltották ki, fiának azt kívánták, jobb hazafi legyen; de a vastag kiméletlenség és durvaság, szándékának, szavainak félremagyarázása nagyon bántották érzékeny lelkét.

E támadás maradandó nyomot hagyott lelkében s egyik oka lőn visszavonulásának.

Költeményeiben azonban a haza sorsával később is többször foglalkozott. Így a *Lenni vagy nem lenni* című bölcselmi ódája összefüggésbe hozható ama két röpirattal. Ebben az újkor jelszavának, a munkának megértésére inti a nemzetet. A *Magyarság és Nemzeti önértzet* című munkájával a nagyon is megcsappant nemzeti öntudatot, önértzetet törekszik feléleszteni.

Mindjárt a kiegyezés után 1869-ben jelent meg a Corvina-társulat kiadásában (12. sz.) *Egy honvéd naplója*, korrajz, melyben szabadságharczi élményeit adja elő. Mint könnyed elbeszélő mutatja be magát, fiatalos jókedv, derült hang, egészséges humor vonul végig az egész művön. Találóan jellemzi és festi az akkori vezérférfiak néhányát, a honvédsereget, a sanyarú bánági hadjáratot, Pest égését, a fegyverletételt stb. Kis könyvének minden szakasza egy találó kép, egy darab a nagy nemzeti küzdelemből.

Két nagyobb művet fordított: *Lieber: Polgári szabadság és önkormányzat, szabadon ford. Scholz és Vajda*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Nisard* művét: *Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából*. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata. Szól e mű Erasmusról, Morus Tamásról és Melanchtonról, előadja születésöket, életöket és működésöket. A fordítás egészen jó s általa nagy szolgálatot tett Vajda a magyar tudományosságának.

E művön kívül fordított még néhány költeményt: Lenautól *A szomorú szerzetest*, Chamissótól *A vén mosónőt*, Hugo Századok legendájából az *Apagyilkost*, Jovanovicstól a *Tanácsot*, Radicsevics Sándortól *A leány a kútnál* című románczot.

* Nisard D. francia irodalom-történetíró született 1806-ban Châtillonban, 1844-ben a párisi Collège de France-nál a szónoklattan tanára lett, 1867-ben pedig szenátorrá nevezték ki. Nagy, négykötetes irodalomtörténetét Szász Károly fordította.

VAJDA JÁNOS 1877-BEN.

Hogy a végletek mily közel vannak egymáshoz, bizonyítja a borongós lelkű Vajdának *Magyar bors* című adomagyűjteménye. Az író fejedelmek, államférfiak, írók, művészek, diákok, cigányok, vadászok, katonák stb. életéből válogatta s gyűjtötte össze az adomákat. 1876-ban a Franklin-társulat adta ki. A munka jellemzéseül álljon itt néhány rövidebb darab a műből:

Hová lettek a zsandárok?

Egy alföldi városban feltűnt a király előtt, hogy oly kevés a csendőr azelőtte tisztelgő hatóságok személyzete közt, s ez iránt kérdést tett a bíró előtt.

— Volt itt több is, felséges uram, — felelé a bíró — de a többi agyonvertük.

Gróf és a szobaleány.

A gróf szerelembe esett a szobaleányával.

— Teringettét! — kiált föl a gróf — édesebb a csókok, mint a grófnéé!

— Mondta azt már a vadász is, — jegyezte meg hirtelen a szobaleány.

Hajótörés alatt.

— Tisztelendő atya! — mondta a hajókapitány a hajó lelkészének — ha ez a vihar még egy fél óráig tart, akkor egy fél óra múlva mindnyájan a mennyországban leszünk!

— Isten ments meg attól! — kiáltott rémülten a tisztelendő.

Zenebírálal.

Händelt, a híres zeneköltőt, egy kisvárosi zenés mise után kérdezi a pap: hogy tetszett neki a zene?

— Ó, az Isten irgalmas! — sóhajtott a Händel.

A huszár karja.

— Hát azután csak vágták keményen az ellenséget? — kérdezi földije a hazaszabadult huszárt.

— De vágtuk ám! — felelte amaz. — Két órai atak után a felcserek állították meg a karomat, különben még tán most is egyre váгна.

Ebnek parancsolsz.

— Jobbra nézz! — kiáltott az inzurgens kapitány!

— Ebnek parancsolsz, csak azért is balra nézek! — mondotta a glédába szorított nemes.

Pokoli kinok.

— Ah, uram! orvos uram! — nyögi a beteg uzsorás — én pokoli kinokat érzek!

— Már most? — kiált fel a gonosz orvos.

Volt-e már büntetve?

— Volt-e ön már büntetve? — kérdezte a törvényszéki bíró a vádlottat.

— Még nem, — felelte ez — kivéven, hogy már másodszor nőültem.

A cigány és az aratók.

— Gyere cigány, — szólogatták az aratók az út mellett sütkérező cigányt.

— Dejsen, — felelé az nekik — ha elsórtátok az eb-
adtát, csak szedjétek fel mágátok.

Javulási szándék.

— Bújj a föld alá szégyenletedben, korhely, — korholja az asszony ittas férjét.

— Add ide hát a pinczekulesokat, — felel az bűn-
bánólag.

* * *

Vajdának egyik legfőbb szenvedélye a vadászat volt. Tompa pap volt s mint ilyen az egyház iránti kötelezettségét róttá le, midőn az *Olajág* című imakönyvét megírta. Vajda is irt egy katekizmust, a mely a vadászat istenének parancsait foglalja magában és pedig Cserszilvász Ákos álnév alatt írta.

A könyv teljes címe ez: *A vadászat mestere*. Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára, vagyis rövid foglalatja mindazon elméleti szabályoknak, melyek megtanulása s megtartása mellett a vadászatot bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja. Saját és egy ötvenéves vadász tapasztalataiból s jeles kútfők nyomán írta *Cserszilvász Ákos*. Negyedik bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társulat. Ára kötve 1 frt.

Hiven tükrözi e könyv is írója tulajdonságait. Minden lapja, minden sora a természetimádó, a mester-

kéletlen egyszerűséget kedvelő, tiszta, józan észjárású, költői lelkületű, hazáját mindenben szellemi és testi erejében fejleszteni törekvő Vajdát mutatja be.

1858-ban jelent meg először e munkája s azóta négy kiadást ért. E kelendőség a legjobb birálata, mely mellett talán felesleges is említenünk, hogy minden megjelenésekor a szakközlönyök teljes elismeréssel szóltak róla. Mondhatjuk, hogy minden munkái közt ez vergődött a legnagyobb népszerűsége. Költeményeit is az egekig magasztalták s mindenki elismerte, hogy a legkiválóbbak közé tartoznak; de ott maradtak a könyvkereskedők rak-táraiban.

A munka célját már a címben jelzi. Az előszóban kifejti, hogy főképen rövidsége, szabatos-ságra törekedett s óvakodott oly szörszálhasoga-tásoktól, mit a németek e téren is elkövetnek, kik leírják a vad legkisebb tagját, csak arról nem szó-lanak, miképen lehetne megfogni. E munkájával részint az átkos kártyától a lélek és test egész-ségére oly jótékonyan ható vadászatra akarja csá-bitani ifjainkat, részint a vadászattan és vadászati műnyelv megalkotására akarja megvetni az alapot.

Először a vadászpuskáról s a vele való bánás-módról (puskaválasztás, tisztántartás stb.), általá-nos lövés-szabályokról (célzás, stb.), általános vadászati szabályokról (vadász-ruha, járás, figyelés, pihenés) s a vizslatanításról szól.

Ezután áttér az egyes vadak vadászására. Rövi-den megismerteti az illető vad életmódját, termé-

szetét, vadászása módjait. Közbe részint saját tapasztalataiból, részint a hallottakból egy-egy érdekes és tanulságos esetet sző. Irálya mindenütt egyszerű, világos. Előadása élénk, közvetlen, érdekes, több helyen emelkedett. Látszik, hogy olyan ember irta, a ki szenvedélyes vadász, a természetet, az edző, felfrissítő sportot maga is nagyon kedveli.

Verseiben is többször megénekli a vadászat gyönyörteljes borzadályait, így a *Nyári lesben* (gyermekkori visszaemlékezés):

Immár hegyélen száll a nap . . .

Most egybe az erdő mint a pokol,
Rémmel telik el, besötétül.
Mint síri lehellet, száll a bagoly,
Káprázat a lég a denevértől.

Bús éji királyné, fénymező hold
Ül trónra, lenézve merengőn.
Ébrednek a lelkek, mozdul a lomb,
Lovagolnak az árnyak a szellőn.

De az ördögtől sem fél a vadász,
Ő egymaga áll ki merészen,
Némán egerész, neszelve vigyáz,
Nem ötlík-e vad ki a résen ?

Néhány sort idézünk e könyvből mutatoul:

. . . A ki egyszer egy csizmát elnyűtt a vizországi vadjáratban, annak szenvedélye aztán mindörökre gyógyíthatatlan; pompás városok műélvei, mámorai között is

megcsendül olykor fülében az éjszakai lég csöndjében húzódó récze szárnyainak ezüsthangú füttyülése, a fekete nádrengeteg verebeinek, békáinak buzgó vecsernyéje, melyet a végtelen pusztaság köröskörüli némasága templomivá emel és még Kalypszó kebeléről is visszavágyik e rejtelmes labirintba, hogy abban, ha nem is Minotauruszt, de legalább egy sereg vízi vadat durrantson le.

... A tűzokat már messziről meglátja az ember, s ha süt a nap, mint valami előkelő fényes krinolinós dámák tűnnek föl. (Hogy már a legingerlőbb képet használjam hasoniatul!) A puskás vadász eleinte megdöbben, a tüze-sebbek szeme könybe lábbad az örömtől, a higadtabbak rögtön megállnak s tanácskoznak, hogyan intézzék a támadást, terveiket közlik a megcserkélés iránt. Közeled-nek a méltóságos gyülekezet felé, a reménység egyre nö-vekszik, a vágy majd szétveti az ember mellét; beszélni nem szabad, csak halkán; de a szívek annál hangosab-ban dobognak... Végre 50 lépésnyire beérték őket. Tovább nem szabad tartóztatni a nemes ifjúságot, mert már a puská magától is elsülne. A tűzokok nagy erőlködéssel emelkednek fölfelé. Suttogva kiadja a parancsot a legtekintélyesebb vezető, kik lőjjenek a csoport köze-pébe, kik a szélsőkre. A puskák ropognak, egy-két tűzok azonnal leesik, egy-kettő a lábát lógatja, aligha le nem esik, elmarad a többitől, egyre alább tart, no most le-esik! Utána! Utána! A többi tűzok eltűnik a délibábos verőfényben. Van már most öröm, vita, zsidaj s félóra hosszant ritkán beszél kevesebb egyszerre három-négy-nél. Ki lőtte az elesetteket? ki hibázott? stb.

... A mi az aprópénz az életben, mindenes a cselédség közt, kinek mindenki parancsol, az a szerep jutott a nyúltnak...

... A nagy uradalmi vadászatok sem szenvedélynek; sem nagy bravournak nem nevezhetők. A vadászat mint legősbibb foglalkozás tisztább élvezet, ha minél ősbibb való-ságban s minél kevesebb gépiességgel űzzük. Ha éde-sebb, a mit magunk szereztünk a mástól öröklöttnél, úgy az oly vadászat is, melyben minden a mi érdemünk, édesebb az olyannál, melyben annyi a más által csinált előny, hogy a szerencse és siker iránt nem is kételked-hetünk.

... A veszélylyel szembeszállani s azt legyőzni, leg-dicsőbb szenvedélye a valódi férfúnak s a szenvedély fölélesztésére és fokozására háború hiányában legköze-lebbi alkalmat nyújt az oly vadászat, melynek tárgya egy nemesebb nagy vad, mely az embert, kit megtámadni mer, erőre s életerejének szívósságára messze felülhaladja. Ilyen vad nálunk a medve... •

A madarak közül a galamb, gerle, fürj, fogoly, sárszalonka, a vadkacsa, lúd, túzok vadászásáról szól. Utasítást ad a kopó betanítására s a borz, róka, nyúl, szarvas, őz, vaddisznó, farkas, medve vadászását írja le. A legújabb kiadáshoz vadász-naptárt is csatolt, melyben elmondja, hogy mely hónapban mire lehet vadászni.

A szobában ülő, könyvek, poros iratok közé temetett embernek jól esik az az üde, friss erdei, mezei légkör, hova az író elvezet, jól esik a mes-terkélt világ helyett az ősi egyszerűségben, a ter-mészetben s annak szép állatvilágában mozogni. De a vadász kétszeres élvezettel és haszonnal ol-vashatja e munkát, mely kellemes visszaemlékezé-

seket ébreszt benne, szenvedélyét fokozza, ismereteit bőviti. (E cikk kevés változtatással a Magyar Kritika 1899-iki évfolyamában megjelent.)

1896-ban jelent meg Vajda legújabb műve: *Magyarság és nemzeti önérzet. Kóros áramok.*

Sajátságos tünet állott elő az utóbbi években a magyar közéletben, mondja az író. Alig egy fél-századdal ezelőtt oly tündöklő nagyságban mutatkozott nemzetünk életereje, faji kiválósága, hogy Európa bámulatát vonta magára s ma mindenfele a magyarság és nemzeti önérzet megcsappanását látjuk.

Ennek a tünetmenynek okát azonban könnyen megmagyarázhatjuk. A kiegyezés óta, hogy az évszázados mulasztást kipótolja, roppant lázas, mohó munkát végzett a nemzet, a mi szépet és jót csak látott külföldön, mindent meghonosítani törekedett. A nemzetiségek gyors beolvasztása sem maradt hatástalanul. Ahhoz pedig, hogy ez új intézményeket, tudományos, irodalmi, művészeti eszméket, új népelemeket saját egyéniségéhez átidomítsa, még nem volt ideje.

Tagadhatatlanul fontos, sőt létkérdés volt hazánkra e haladás s a közéletnek e megújítása, azonban más oldalról az is bizonyos, hogy e meg nem emésztett idegenszerűségek áradata elnyeléssel fenyegeti önálló nemzeti jellemvonásainkat.

Annál megdöbbenőbb pedig e fenyegető veszély, mert a lázas munkában csak igen kevesen vesznek észre.

Mig alig akad valaki, a ki meghúzná a vészharan-

gokat, jelezvén a közeledő veszélyt, addig az idegen-szerűségeknek vakbuzgó apostolai mint új világ-megváltók tűzzel-vassal terjesztik elveiket s csakis azt tartják szépnek, dicsőnek, a mi idegen s megvetik, a mi magyar.

A teljes visszavonultságban élő író mint csendes szemlélő, jól látja a fenyegető veszélyt.

»Ámulattal állok e tünet előtt, — úgymond — megdöbbsent a közönség némasága, közönye, mely e veszélyes üzelmet körülveszi; mintha alvajáró holdkóros embereket látnék, a kik égő csávákat dugdosnak nyári szárazság idején egy alvó család szalmafedelébe. Nem kockázatnélküli, semmiesetre sem kellemes dolog ilyenkor vészt jelezni, segítségért kiáltani. De ki bírná el a lelkiismeret furdálását, hogy kényelméből egy perczet nem akart fölállozni, mikor másokat ily nagy veszedelemben láta forogni.

Hát el kelle magamat határozni e lépésre, noha másrészt a közönség közönye, néma türelme kételkedni készítette saját felfogásomban és sokszor már-már elaltatta aggodalmamat és azt a vigasztaló sejtelmet ébresztette, hogy hátha bizonyynyal nem nekem van igazam. Hátha ez eset forogna fönn, akkor bocsánat, hogy egy kéménytűz miatt föllármáztam a várost. Ám ha aggodalmam alapos, akkor mégis nem hiábavaló kötelességet teljesítek; mindenesetre: salvavi animam meam.«

Műve tulajdonképen nem rendszeres, kerekded alkotás, hanem az újabb időben itt-ott megjelent

kisebb-nagyobb czikkek gyűjteménye. De egységes az eszmekör, melyben mozog, közeli rokonság fűzi össze a tárgyakat, melyekről szól, egységes a hang, mely rajtok keresztülvonul. Egységes a forrás, melyből fakadnak: a nemzeti érzés meglazulása fölötti aggodalom. Egységes a végczél, melyre irányulnak: önálló, fényes nemzeti műveltség fölépítése. Józan ítélet és megfigyelés, az olvasót is magával ragadó viharos szenvedély, komoly tanítás és magas költői szárnyalás egyesül benne.

A nemzeti önérzet hanyatlását látja a szerző mindenfele. Az írók művei, a hirlapok hemzsegek az idegen szavaktól, a magyar jellemet nemcsak visszatükröztetni, sőt felfogni sem képesek, idegen bálványok után futkosnak, frankomániába estek. Magasabb nemességünk és főrendünk Londonból, irodalmunk Párisból, polgárságunk Bécsből veszi politikai hitvallásának és izlésének napi parancsait. Egy új irányzat vergődött felszínre, mely kizárólagos szabadalmat tulajdonítva magának, a modern európaiasság köpenyébe burkolja sivár világpolitikai elveit.

Történettudósaink mindent kiírtani törekednek, a mi nagyszerű volt a nemzet multjában. Megtagadják, kigúnyolják az Attilával való rokonságot, a honfoglalási harczokat. Az író látta a magyart nagynak, dicsőnek; ő részese volt annak a kornak, mely csodatetteivel minden okoskodásnál világosabban bizonyítja, hogy ama nemzeti hagyományok lényegükben igazak, a hősi harczok végbementek, a

hősök éltek s mi azoknak utódai vagyunk vérben, érzelemben, vitézségben, testi, szellemi és erkölcsi képességekben.

Minden nemzet — írja tovább — erejét, lelkesedését a multból, a történelemből meríti. Halálos vétek, szinte hazaárulás lerontani, kigúnyolni, megsemmisíteni azt, a mi abban nagy s a mi a nemzetet nagy tettekre képes ösztönözni. Ezer éve él a nemzet hitében, hogy Attila a mi ősapánk, hogy Árpád hősi csatákkal foglalta el e földet s most előállanak a szárazlelkű tudósok s valóságos bálvány-rombolást visznek véghez.

Igaz, hogy a tudomány az igazság kimondása. De vajjon a szerelmi viszonyban szabad-e a go-romba igazságot kimondani? Vajjon nem okosabb-e, ha az ó- és új-testamentom czáfolgatása helyett hallgat az ember s nem veszi ki a mankót a világtalan kezéből. Vajjon nem okosan tette-e Görgey, mikor a vár egyik oldalán kapaszkodó csapatának azt mondta, hogy a másikon már benyomultak a honvédek s ez ügyes csellel elfoglalta a várat.

A nemzeti önérzet e roppant sülyedésének okát a kiegyezés által meghonosított mérsékelt önmegadás, önmegfékezés elvének túltengésében hajlandó látni. A politikában a cselekvés helyett a változhatlanság elvét hirdetik s ez az önkigúnyolásig, a gyáva lemondásig sülyeszti a nemzetet.

Sokat foglalkozik a könyv a jelenlegi magyar nyelvvel. Gyönyörű hasonlatokat mond. »A nyelv a lélek a nemzet testében, mely ha tőle elválík,

bekövetkezik a halál. A nyelv a legdrágább szerv, melyen át a nemzet a lélekzetet veszi, az éltető levegőt szívja, életének, egészségének legfőbb feltételét. A nyelv a nemzet életének vére, melyből egy cseppet is kiereszteni örültség vagy árulás. A nyelv a nemzetiség lényege, lelke, élete, minden idegen szó holttetem rajta.«

Nemes büszkeséggel, kimondhatlan örömmel hirdeti, hogy a magyar nyelv szépség, gazdagság, fejlődési képesség, eredetiség, hajlékonyság tekintetében a legelsőekkel is kiállja a versenyt, sőt felülmulja azokat. És mégis mit lát? Az írók, a magyar nyelv e hivatott apostolai, a hazafiságtól legjobban duzzadó politikai szónokok roppantul használják az idegen szavakat, még oly fogalmak jelzésére is, melyekre 3—4 gyönyörűbbnél gyönyörűbb szavunk van. A különféle iparágak, kereskedelem, sportnemek (lóverseny), a tudományos szakmák el vannak árasztva az idegen szavaktól. A magyar nép a világ legelső katonája volt mindenkor s most regrutákról, rezervistákról, manővrozásról stb. beszél, mert századok óta rontja nyelvünket a közös hadsereg hivatalos nyelve, testületi szelleme.

Minden nép saját alantibb voltának bizonyítékát adja az idegen szók használatával. Éppen ezért, mivel saját fajukat alacsonyítják le, az idegen szavakat hajhászók a legocsmányabb bűnt követik el. »Parancsolásra termett, uralkodói szájba illő hatalmas nyelvünk van és mint a vad indián, a ki

hitvány üvegdarabért becseréli a drága gyémántot, remek magyar szavak helyett idegenekkel akarnak pompázni.« Mintha karikást forgatna, úgy suhogtatja a nyelvrontókra irányzott csapásait. »Sok minden, a mi szent, lett mostanság bitanggá a hazában, de semmi sem bitangabb, mint az irodalmi nyelv. Ezt oly mohó buzgalommal rongálják, aljasítják, mintha csakugyan a muszka czár számára dolgoznának jó fizetésért. Őrködni kell a nyelv tisztasága fölött, be nem eresztetni még egy zuglapba sem és egyáltalán az egész irodalomból kiebrudalni az oly embert, a ki nem tartja kötelességének mindenekelőtt megtanulni a nyelvet, mielőtt íróvá lenne.« Tartson a közönség népitéletet és könyörtelenül utasítson vissza minden oly lapot és könyvet, melyek idegen szavakkal szennyezik be nyelvünket.

* * *

Mielőtt e könyv méltatásában tovább mennénk, állapodjunk meg kissé.

Hogy íróink valóban mennyire keverik nyelvünket idegen szavakkal, ennek kimutatása végett egy napilapunk egyetlen vezércikkéből a következő idegen szavakat jegyeztük ki: *Apponyi allokucziója, inaugurált egy irányt, frappáns eredetiség, finom nüánsz, kontinuitás, dementi, históriairás, illuzórius programm, a faj sovén ábrándjait legitimálja, per fas et ne fas, a históriai fejlődés logikus és imperativ természetű, direkt, tradicziók, skandalumok, primitiv, civilizáczió, uniszónó kon-*

statálják, stádiumokra osztja, a pragmatikus, históriairás frázisai, dignitások környezik, a gyilkolás paroxizmusa; a szabadelvű pártban apprehendáltak, konferáltak, konplanáltak, kompromittáltak (ez egy mondat volt).

A lapok, írók, a tudományt hirdető apostolok nyomán a közbeszéd is nagyon használja az idegen szókat. Nem csoda tehát, hogy e tünetet aggodalommal néző, hevülékeny Vajda oly hevesen fakad ki. Palágyi lapja, a *Jelenkor*, melyet tudtommal Madách Imre fia, Aladár anyagilag, Vajda erkölcsileg nagyban támogatott, valóságos irtóháborút indítottak az idegen szavak ellen. Pályázatokat hirdettek jó magyar szavakra, melyekkel azokat pótolni lehetne. E mozgalomban fiatalos lelkesedéssel vesz részt Vajda s a bíráló bizottság egyik tagja. Nyelvészeti, tudományos készültségek talán nem volt nagy, de hibájukat menti lelkesedésük, jó szándékuk s az illetékesebb körök hallgatása s amaz eljárása, hogy vagy egyáltalán nem foglalkoztak ez ügygyel, vagy csak keztyűs kézzel nyultak hozzá, vagy a szélsőségig menő óvatos, megalkuvó észrevételeket tettek.

E mozgalom élénk viszhangra talált országszerte, bizonyítja a pályázók nagy száma s a beküldött rengeteg szó. A napilapok s az illetékes vezérszakszerű fiúk is tudomást vettek róla, a pályázatok eredményét rendszeren közölték. Helyeselni azonban nem helyeselték, mert a mint mondták, nyelvünknek nem az idegen szó a főbaja, hanem az idegen

észjárás s e mozgalom az idejét régmúlt nyelv-újításra, szógyártásra vezet.

A baj mérlegelésében s e törekvés megítélésében nem volt egész igazuk.

A *Jelenkor* rövid idő múlva bekövetkezett megszüntével véget ért a mozgalom; de Vajda könyvnek és e törekvésnek meglett a hatása. 1897-ben *Madarász József* a képviselőházban szólalt föl az idegen szók ellen s felhívta a bajon való segítségre *Wlassics* miniszter figyelmét, ki erős nemzeti érzésétől indítatva 1000 koronát bocsátott az Akadémia rendelkezésére, hogy alkalmas szójegyzéket készítsen s így született meg 1900-ban a *Magyarító szótár*, *Tolnai Vilmos* szerkesztésében, mely szép és nagy hivatást van hivatva teljesíteni: nyelvünket az idegen gyomoktól megtisztítani. A szerkesztő a bevezetésben éppen úgy kikel az idegen szók használata ellen, mint Vajda, csak hogy kevesebb költői túlzással és több szaktudománynyal. A mi természetes is: a költő hivatása a lelkesítés, a tudósé az oktatás. Hivatásukat mindketten teljesítették. A könyv fel is használta a *Jelenkor* néhány szavát: útszéli (banális), szálfinom (subtilis) stb.

* * *

Most pedig térjünk vissza a könyv ismertetésére. Nem kisebb hévvel támad Vajda »a szőrszálhasogató« nyelv tudósok ellen sem, kik eszeveszetten üldöznek minden oly új szót, mely nem az ő agyafúrt szabályaik szerint készült; »kik a dühösségig

fokozódott szenvedélylyel azon fáradsnak, hogy nyelvünket ismét földhöz ragadt szegénynyé, koldussá, a legkezdetlegesebb műveltség fölvételére is képtelenné tegyék«.

Különben egyáltalán nem nyelvészkedni akar; sokkal magasabb szempontból fogja föl a nyelvet. »Arról van szó, — mondja — megvan-e nemzetünkben a hivatottság arra, hogy egy merőben eredeti, ellenállhatlanul vonzó, sajátos magyar műveltséget teremtvé, meghódítsa azzal a körülötte és vele élő összes fajokat és azokat fölszíva magába, elég erőssé válják, Európa e pontján létét biztosítani? Első feladat, hogy saját nyelvünk legyen csábítóan kellemes, hangzatos és képességgel bírjon az összes tudományos szakmák és a gyakorlati élet minden ismereteinek, tárgyaitak kifejezésére.

Ha nyelvünket megrakjuk idegen szavakkal, nem méltán okoskodhatnak-e így a nemzetiségek: minek hódoljunk meg a hódoló előtt, minek legyünk mi egy inas inasa? Mért legyen az oláh, a tót magyarabb a magyarnál?

A könyv utolsó lapjain az eláradt realizmus ellen szólal föl. A mai nemzedéknek nem kell a fenséges, a magasztos, az ünnepélyes, az eszményi: a sarat, a piszkot, a szennyet keresik, tisztességes, fölemelő jellemű alakok helyett a társadalom salakjait, a testi-lelki nyomorékokat szerepeltetik. Mostan csak mák és lőre terem s csodálatos, a közönség szívesen fogadja e termést. Kemény hangon kél ki ama nagyok ellen, kik a hazai szerényebb viszo-

nyokból külföldre költöznek s idegen nemzeteket szolgálnak. Nagy bünt követnek el ezek önhazájuk ellen, — mondja — mert az író, a művész nem egy, hanem annyi ezer, millió ember, a hányat lelkesedésre tud ragadni, hogy hazájáért éljen-haljon. Lengyelország nem volt kicsiny Matejkónak, Oroszország nem eléggé barbár Verescsaginnak; az olasz, francia művészek, ha bejárják is a világot, saját nyelvük dicsőségét hirdetik: csak a magyar lehet egyedül úgy nagygyá, ha megszűnt magyar lenni s idegen oltáron áldozik.

Tudja a szerző, hogy nem népszerű eszméket hirdet, kemény szavak ezek s hogy meg fog értők lakolni. Talán nyíltan is le fogják hurrogni, bemázolni. Talán úgy fog járni, mint az a csósz, a kinek asztagját felgyujtják a tilosban kapott, megzalogolt szegénylegények. (Czélzás összegyűjtött költeményeire.) De mindegy: a végzet őt a legkegyetlenebb vagy-vagy elé állította. Ha szól, a világ, ha nem szól, önmaga ítéli el magát. Minden becsületes ember előtt első az önbecsülés. Követi tehát lelkiismerete sugallatát és fölemeli szavát.

Ime ezek a mű főbb eszméi. Hogyha Vajda nem népszerű költő is, de hogy milyen tekintély és hogy minden megszólalása irodalmi esemény: fényesen bebizonyosodott e mű megjelenésénél. Minden politikai és szépirodalmi lap hasábszámra foglalkozott könyvével, idézeteket, egész cikkeket közöltek belőle. A Nyelvőr 1897. III. e tanulmány írója tollából eredő terjedelmes cikkben foglal-

kozott vele. Ha kissé túlzottnak is találták állításait, lényegében mindenik igazat adott neki, felszólalását teljesen időszerűnek találta. Abban pedig mindnyájan megegyeztek, hogy a legőszintébb tisztelettel, szinte csodálattal hajoltak meg a nemzeti eszmék, anyagi és szellemi önállóságunk ügyének e nagy harczosa előtt. Örömmel üdvözlék őt, »ki élete alkonyán fiatalabb lélekkel, nemesebb hévvel száll síkra eszményeiért, mint a mai fiatalok«. Azt kívánják: »vajha az új nemzedék lelkesedni tudna az agg bajnok példáján és feladatát a nemzeti művelődés szolgálatában oly hiven és lankadatlanul teljesitené, mint Vajda János«.

A szerzőnek nem volt szándéka a nyelvészkedés, azonban fejtegetései közben okvetlen e térre is át kellett csapnia. Nézeteit a legtágasabb szabadelvűség jellemzi. Új szavak képzésénél csak azt tartja főnek, hogy széphangzású, kifejező, rövid, könnyen kimondható legyen. Idegenszerűnek (pl germanizmus) csak azt tartja, a mi magyarul homályos, érthetetlen, erőszakolt. Pl. jónak találja e szavakat is: békehadargás, hedergés (kisebb és nagyobb szabású manöver h.), szócsintan, mert azt tartja: inkább rossz magyar szót, mint idegent. Elismeri, hogy történnék hibák az újításban, ha oly emberek csinálnak új szókat, a kik nem tudnak jól magyarul. Zugló, vigarda rosszul hangzanak, de ezek is jobbak, mint Krävinkli, Redout. »Jól néz ki« — szerinte — nem magyartalan, sőt kissé költői, mert élettelen tárgyról is életet tételez föl, de « kézenfekszik» már az.

Általában kitetszik e nemű fejtegetéseiből, hogy főképen, tagadhatatlanul kitűnő nyelvérzékére s a nép nyelvének kiváló ismeretére helyezkedik, a tudományos nyelvészetet teljesen mellőzi, holott pedig ezek egymás nélkül könnyen tévedésbe ejtik az embert, a mint hogy a szerző el is követ ily botlásokat. Nagyon helyes észrevétele azonban az, midőn szókészletünk gyarapításának főforrását a nép nyelvében s a vidékiességekben keresi.

Hogy pedig miért használt az író oly erős, szenvedélyes, kemény hangot, ennek okát egyéni sajátágon kívül abban is kell keresni, hogy mindenáron hatni akart, fölriasztani az alvó közönséget. Még így is attól tart, hogy eredménytelenül hangzik el szava a pusztában.

Nyelvi szempontból vizsgálva is érdekes a mű. Sok idegen szó helyett használ magyar szavakat (igaz, hogy néha inkább furcsákat, mint sikerülteket), pl. virtuóz h. *vetélkedő*, szimptoma h. *tiinet*, kupé h. *rekesz*, degredálni h. *lefokozni*, receptció h. *elfogadás*, dunkli h. *sötét*, en bloc h. *tömbökben*, nagy manőver h. *hadargás*, kis manőver h. *heder-gés*, sztrájkolnak h. *bikacsolnak*, csökönyölnek, rene-gát h. *nemzettagadó*, parvenü h. *fölvergődött*, czopf h. *varkocs*, misztifikáció h. *megtévesztés* stb.

Az erőteljes, festő, színező kifejezéseknek, az eredeti szépjelzős szólásoknak, összetételeknek egész özönével él. Kevés írónk van, kinél a tömörség, az erő, a költői képekben való gazdagság oly nagy mértékben egyesülne, mint e munkában. Bizonyára

nem lesz érdektelen és haszonnélküli ezekből felsorolni néhányat:

Polgári kötelességmulasztás, zughelyzet, népóriások, tehetetlen kukaság, gyermekes pöszeség, paraszt szegénység, konok kődarab, tehetetlen dadogó állapot, farkasgúzsba köti, hártavékonyságig nyulékony, szörnyszerű agyafúrtság, hajmeresztő, kétségbeejtő eszelősség, felemás magyarság, európai néptársaink, külföldi származék, idegen szaporulék, viharhullám, korcs elüszögösödés, fanyar meghasonlás, pulya, acsarkodó irigység, tiüнемényes nagyság, ásító unalom, érzéktelen bambaság, goromba valóság, vigasztaló sejtelem, mélységesen iszonyodik, sike-titön üvöltő, feszületrágó, útszéli nyomorék, koldus fölfogás, fölnyalt morzsák, földönfutó magyarság, össze vagyunk nyüigözve, átrokomul, az elfeledkezés örvényszélén, kapaszkodó népkegyvadász, egetverő kamaszság, réműletes sejtelem, vérserkentő uralom, pillangóélet, sipujjas ing, a népszerűség május-fája stb.

Szólások: Szépségtapasz egy ragyás vén asszony arczán; idegen szavakkal való páviánoskodás; nemzeti művelődésiünk díszkertje; könnyebb a ten-geri viharról fogalmat szerezní a szárazföldi pat-kánynak; a nemzeti önérzet álmodása; pukkadással fenyegető önteltség; harcolnak, míg egy izüket mozditják; míg kihál e nemzedék, mely felgyüirt nadrágában jár, derült, száraz, időben és szemére fésüli haját s úgy teszi fel kalapját, mint hajdan az útonálló zshiványok; rákapni az olvasásra stb.

Ime, ezekben kívántuk e művet ismertetni. Tagadhatatlan, hogy van benne túlzás, a részletekben tévedés; de elvégre is lágymelegséggel még kevés nagy dolgot tudtak megvalósítani. Mint hajdan Arany Toldija, úgy lépett elő megásott sirja széléről Vajda, hogy megküzdjön a magyarságot megcsúfolni akaró idegen szellemmel. Vannak az ő fegyverzetén is itt-ott rozsdafoltok; de a mai könnyű fringiákhoz szokott nemzedék elámulva néz a súlyos buzogányra, a sötéten villogó fegyverzetre s a küzdő vasizmaira. Maga pedig a küzdelem után visszatért magányába — meghalni.

HIRLAPI CZIKKEI.

Körülbelül 3000 prózai cikket irt a különféle lapokba, húsz év óta leginkább a *Politikai Ujdonságokba*, *Háború- és Világkrónikába*, *Képes Néplapba*, *Vasárnapi Ujságba*, néhányat a *Magyar Szalonba* és *Egyetértésbe*. Prózai cikkek írására a kényszerűség vitte. Mikor e cikkekből egy kötetre valót kellett kiválogatnia és e végből az egészet áttekinti, maga írja, hogy e cikkek csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyarú kényszerűségének szüleményei.

»Csöndes irtózattal — úgymond — és mélabúval tölt el e négy évtizeden át általam prózában irt különféle tárgyú cikkek és munkálatok soka-

sága. Mintha egy óriási piramis emelkednék előttem, melyet az ókori rabszolga munkásságával magam emeltem sorsom mostohaságának emlékeül. Mert bizonyos, hogy mindezek a művek igen csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyarú kényszerűségének szüleményei. Verset irtam, nem mikor kedvem volt, mert az volt mindig, hanem mikor időm volt. Prózát kellett írnom, vagy akartam, vagy nem, későn, korán. E cikkek mindenike egy-egy sirhalom, mely alá egy meg nem született költemény eszméje, hangulata van temetve. Talán egynémely verses művem is jobb lehetett volna, ha több időt, pihentebb erőt fordíthatok ezek kidolgozására.«

A szükség hozta létre tehát e cikkeket, azonban nyugodtan s meggyőződéssel állíthatjuk, hogy köztünk egy sincs, mely közönséges férczelmény, lapptöltelék lenne. Szóljon az irodalomról, művészetéről, napi eseményekről, írjon utazásáról, elmélkedjék társadalmi kérdésekről, cikkei mindenkor *tartalmasak*, bennök mindenkor van önálló ítélet, eredeti felfogás.

*Petőfi*ről már sokan irtak; de ő mint közvetlen szemlélő és kortárs tud érdekes és új dolgot írni. Nem életrajzi apróságokat mond el, hanem egyéniségét magyarázza és a ráfogásoktól igyekszik megtisztítani. A költőt ő 40 év után is azon a magaslaton látja, a hova ifjú lelkesedésében helyezte. **Ha** nem is a legnagyobb költőnek, de mindenestre a legnagyobb tehetségnek tekinti őt. Mivé lett volna, ha az Göthe vagy Hugo korát megéri! Talán

szellemének árjával úgy elborította volna a világot, hogy csak egyedül látszott volna ki a tengerből.

Talpraesetten magyarázza itt-ott előforduló pongyolaságát: Minek öltöztesse bársonyba a juhászlegényt, minek tegyen számára aranyos nyeret. Némelyek által felfedezett nyerseségének, különcségének is megadja magyarázatát. Petőfi a népben látta a nemzetet s ezért szerette azt, az arisztokracziát gyűlölte, mert a nép ellenségének tartotta. Innen van, hogy magyar ruhában járt, hogy népiesen viselkedett, hogy minden formaságot megvetett; de az illendőség ellen, különösen lefele sohasem vétett. Némelyek féktelennek, lázasnak ítélték. Ő nem ilyennek ismerte, mert hiszen a márcziusi napokban talán senki sem volt higgadtabb, mint ő. Pedig a márcziusi mozgalmak fölött hiába humorizálnak egyesek, az ifjúság könnyen életével fizethette volna meg, a mit ekkor tett. Hát még Petőfire nézve mily végzetessé válhatott volna e dolog, mert ő nemcsak vezére volt e mozgalmaknak, hanem megindítója, végrehajtója. Ő nélküle bizonyára nem lett volna meg márczius 15-ike.

A *színészet*ről szólva, örömmel tapasztalja, hogy a jelen nemzedék méltó utódja a réginek. Igaz ugyan, hogy azok nagyobb, ezek kisebb utat tettek a tökély felé, de a régiek útja sokkal könnyebb volt az új nemzedéknél. A finom színezés, a hűség, az egész játék egybeolvasztása az, a miben a mai nemzedék előbbrevitte szintügyünket.

Örömmel látja, hogy csalódott, mikor azt hitte,

hogy a magyar csak komoly darabok előadására alkalmas. Örömmel látja, mert így nem kell külföldön keresnünk az ezirányú élvezetet, mert nem kell »zengerájok«-ba járni, mert ezáltal biztosítva látja a nemzetnek úgy nyelvbeli, mint fizikai szaporodását, lévén az a tapasztalat, hogy legjobban a kedélyes ember- és állatfajok szaporodnak.

Az *ujságokról* szólva, úgy a lapokat, mint a közönséget megrójjá a botrányhajhászásért. Élénk tollal festi a riporter lótását-futását s kimondja, hogy a riporter és a közönség a legnagyobb ellenségei egymásnak, holott egymás nélkül el nem lehetnek. A riporter haragszik a közönségre, mert nem méltányolja odaadó fáradozását, a közönség pedig megveti a riportert, mint a ki — eszmei szempontból — nagyon is alsórendű szolgálatokat tesz.

A hazai és külföldi eseményekre vonatkozólag is mindig tud valami tanulságot mondani.

A francziák által tartott Hugo Viktor-féle ünnepélyről elmélkedve, minden tartózkodás nélkül kijelenti, hogy egy nemzet sem egyesít magában annyi jó tulajdonságot, mint a magyar s mégis hol vagyunk a dicső francia nemzethez képest. Mi ennek az oka? Az irigység. A hegyek magasságát nem a gerincz, hanem a csúcsok kiemelkedése szerint határozzák meg. Nálunk senki sem tud magasra kiemelkedni, a történelem s a mai tapasztalat egyaránt bizonyítja, hogy éppen legnagyobb férfainknak volt és van legtöbb ellensége, kicsi-

nyitője. Mig Franciaország — a mint a mai ünnepély is bizonyítja — egy szívvvel és lélekkel hajlik meg a nemzet valódi nagyjai előtt.

Garibaldi 1878-ban, mikor szobrot akartak emelni neki, ezt mondta: »Mig Olaszországban egy koldus van, mig nincs elég iskola, addig ne is gondoljatok arra, hogy nekem szobrot emeljetekek.« E mondással kapcsolatban ügyesen elmélkedik, hogy vajjon a hadvezérek vagy pedig a nemzet bölcsei, profétái-e a nagyobbak. Ez utóbbiak javára dönti el a kérdést, mert mig a hadvezérek csak szűkebb körre és időre, addig a proféták az egész emberiségre s évezredekre hatnak.

A munkáskérdésről szólva, a költészetre nézve nem lát abban veszélyt, sőt valódi költészetet, a mikor az egyenlőség tökéletesebb lévén, a lángész könnyebben érvényesülhet s nagyobbbat alkothat.

A Stephenson-ünnep alkalmából találó párhuzamot von a könyvnyomtatás, mint a szellem és a vasut, mint az anyag közvetítője közt. Aztán tréfásan jegyzi meg, hogy minden nemzet azt találta föl, a mire legnagyobb szüksége volt: a kereskedő angol a vasutat, az iskolamester német a könyvnyomtatást, a pipás magyar a gyufát. A vasutakban látja a kor anyagiasságának főforrásait; de egyszersmind azt a csodavasalót, mely az egész világot lehetőleg simára vasalja.

1882. július 11-én bombázta Seymour Alexandriát. Vajda e tényben az izlám pusztulását, a korszellem érvényesülését látja, mely nem tűri a

mohamedán társadalmat (egy-egy félisten, egy baromcsorda közt), politikai rendszert (teljes abszolutizmus) s általában a mohamedanizmus szellemét, mely gátja minden felvilágosodásnak. Amerikában az elnöknel szalonképes az utolsó napszámos is, itt pedig a kedivének kaftánját csókolják a miniszterek. »A kor szellemét — így végzi — még az izlám földi istenei sem tartóztathatják föl. Vagy reformok létesülnek, vagy vége az izlámnak.«

Mikor Miklós czárt lebombázzák, ellátogat az abszolutizmus másik európai fészkebe is. Megrázóan festi a czár helyzetét s csodálattal tekint a nihilistákra, ez újkori Mucius Scaevolákra, ez újkori politikai vértanukra. A czár eme mondását, melyet a lábai alá tiport magyar nemzethez intézett: »Tudjátok meg népek, hogy Isten van velünk«, így fordítja meg: »Tudjátok meg czárok, hogy Isten van a népekkel.«

Igen, sőt mondhatni, legkedveltebb témája a *vadászat*; de nem az újkori, hanem a régi vadászat. Mert nem hiába rokon a vadászat a hadviseléssel, mindkettő ugyanazon a változáson ment keresztül: mindkettő elvesztette ősi eredetiségét, természetességét s ezzel együtt élvezetességét és költőiségét. Ma a katona dróton rángatott gép, talán egy ügyesen összeállított masinával valóban helyettesíthető volna.

Prózaivá lett a vadászat is. A nagy urak lemennek birtokaikra, összecsőditenek egy sereg hajtót s egy nagy falka kopót. A vadász megáll az erdésze által

kijelölt helyen s mint a forgókomédián, elvonulnak előtte a vadak, ő kényelmesen lepuffogatja. Pár óra múlva összegyűl a társaság s következik a lényeg, a 24 órás dáridó. Másnap pedig ország-világ tudja, hogy N. N. főúr mily nagyszerű vadászatot tartott, elesett ennyi meg ennyi száz vad. Azt persze nem írják, hogy milyen mesterségesen nevelt és elővezetett vad.

Milyen volt a hajdani s általában milyen a valódi vadászat? A vadász elindul egy, legfeljebb két kopóval, behatol a rengetegbe, megállapítja a csatatervet, hogy honnan kezdje a hajtást, mikor ereszsze el a kopót; figyel minden zöreire, minden nyomra, működésben van minden érzéke. Az is gondot ad, hogy mely állást válassza, a honnan a vadat valamely keskeny nyíláson át hevederen találja.

Ez a valódi vadászat, a milyent talán már csak az amerikai őserdőkben találni. És mily fenséges az erdő boltozatos homálya különösen éjjel. De nemcsak fenséges, hanem a kripták, temetőik csöndjénél is borzadályosabb. Tiszteletet parancsol a tenger, a puszták végtelensége, elhagyatottsága, rettenetes a csaták veszélye; de nem oly borzadályos, mint egyedül lenni éjjel a rengeteg közepén. Itt csönd van, némaság uralkodik; de azért közelben a holdfényben tánczó lombok suttogása s a távolból hallatszó ismeretlen hangok vegyüléke, az itt-ott formálódó alakzatok annyira foglalkoztatják a képzetet, az idegzetet, mint semmi más.

Tisztán csak azon érzelem, a mit az okoz, hogy

az ember önmagára, saját erejére, bátorságára van hagyatva, oly gyönyörteljes borzadály, melyhez hasonlót sehol sem lehet érezni.

Ehhez hasonló eszméket találunk a *Nyári les* (gyermekkori visszaemlékezés) című idillben:

Immár hegyélen száll le a nap...
Fák árnyai nyulnak előre.
Rejtek sűrüből most indul a vad
Ki, párja után, legelőre.

Most egybe az erdő mint a pokol
Rémmel telik el, besötétül...
...Tévedt utazó bolygván egyedül
Bezzeg veti most a keresztet.

De az ördögtől sem fél a vadász...

Ott jár a derentor, félve kitér
Előle parasztgyerek, asszony;
Szegénybe pedig meg-megfagy a vér,
Ha zörren szél a haraszton...

»Legszebb az erdő — írja egy helyen — a maga szűzies tisztaságában, fertőzetlenségében, méla csendjében, a midőn mintegy háborítlan családias otthonában, bűvös madárnyelven, elfeledkezve, önmagával beszél és titkait, ha el nem is árulja, de sejteti. Belevinni a falut, a várost a maga léha zajával, részeg tivornyájával, orditozó durva csőcselékjével, nem annyi-e, mint megszenségteleníteni a templomot, csárdást tánczolván a középén, filkózva az oltár előtt.«

Ha a vad nagyon elszaporodik és károkat okoz,

ám tessék népes, zajos hajtóvadászatot tartani; de ne ez legyen a valódi vadászat.

Szépen, vonzóan írja le a kacsázást, az októberi és novemberi, majd a deczemberi vadászatot, a mikor a frissen leesett havon keresi a vadász a vad nyomait, s jól kifáradva, kiéhezve ér haza a meleg szobába a párolgó ételhez s regéli el kalandjait.

Erős hazafias érzés, nemzeti önérzet szólal meg számos cikkében, főképen azokban, melyekben fővárosunk fejlődéséről, az 1885-iki kiállításról, a magyar konyha előnyeiről, a vendéglők megmagyarosításáról stb. szól.

Az utóbbi időkben nagyon visszavonult a nyilvánosság teréről; de legújabban mintha csak megifjodott volna, mintha csak új életkedvet kapott volna, mintha az elmulasztottakat akarná kipótolni: az Egyetértésben, a Magyar Szalonban, a Fővárosi Lapokban, az Otthonban s főképen a Jelenkorban minduntalan találkozunk nevével. Czikkei leginkább a nemzeti önérzetről, a magyar nyelvről szólanak, mindig érdekesen s csodálatos erővel és lelkesedéssel.

Meglepő e cikkekben az a rajongás, az a nemes büszkeség, a melyre az író a magyar faj kitünő tulajdonságai, nyelvének szépsége ragadja. Különös, hogy ilyen előrehaladott korú ember a maradiság helyett ily buzgó hirdetője legyen az előrehaladásnak, a nemzeti megújulásnak; hogy odaálljon a legifjabbak csapatába s még ő lelkesitse, irányítsa

őket. Tisztán látja kora nagy hibáit; de nem esik kétségbe, hanem azt mondja: Lesz még ünnep e világon! A magyar nagy lesz, dicső lesz, 20—25 millió ember fogja majd e földön zengzetes, gyönyörű nyelvünket beszélni.

Az eddigiekben kimutattuk, hogy Vajda cikkei mindenkor tartalmasak; de az idézetekből prózájának egy másik tulajdonsága, az *erő és tömörség* is kitűnik. Kevés szóval sokat mond s szavai nemcsak kifejezők, erősen színezők, hanem gyakran oly súlyosak, mintha megannyi gránitsziklák volnának. E tulajdonság pedig a mai korban, a mikor a gyors napi termelés oly lapossá, szintelenné és erőtlenné tette prózáinkat, kétszeresen megbecsülendő.

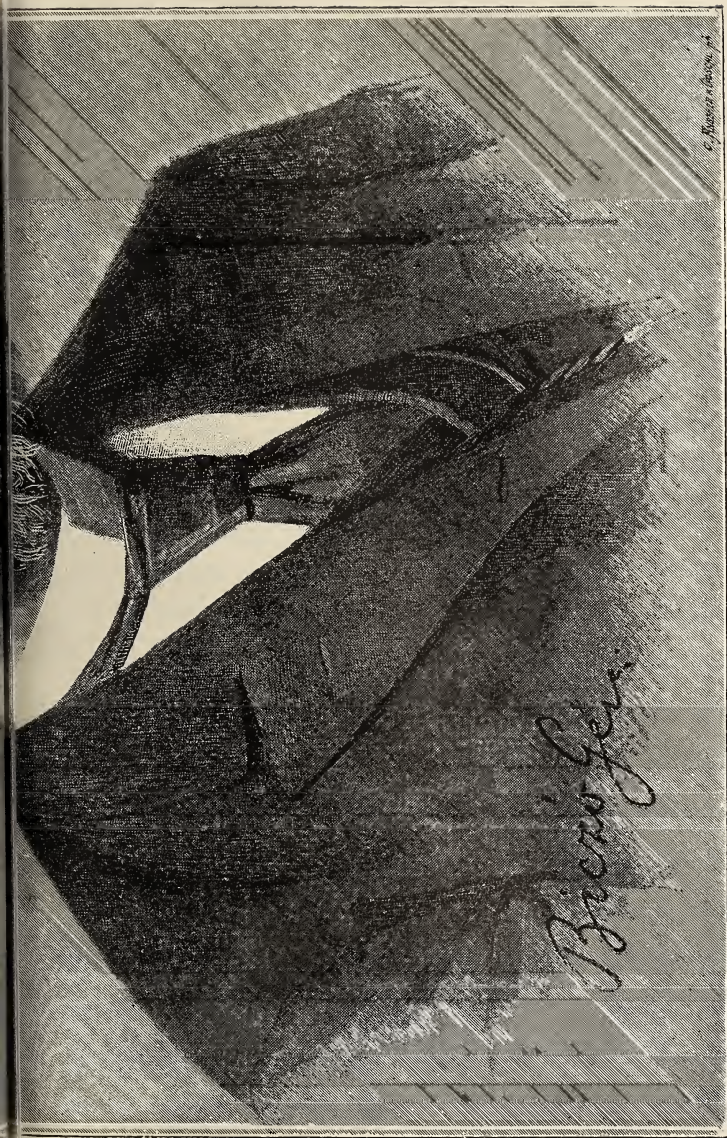
Az erő néha kisebb-nagyobb mérvű nyersességbe csap át, például Petőfiről szólva, ezeket mondja: Sehol sem látszik meg rajta, hogy kereste, hajánál fogva hurczolta, csirizzel ragasztotta volna össze rímeit. . . . hogy mivé lett volna Petőfi, e lélektani kérdést egy nyersuborka evő muszka zsoldos vágta ketté. Más helyen: Terem a politikus táblabíró, mint a subagallér. — A természet őszi dérrrel mintegy beszappanoztá a mezőt, hogy aztán leborotválja. — Ki hitte volna a piszeorrú, aprószemű, széles pofacsontú, tökevő, spirituszivó inasliberiájú népről (oroszokról) . . . Úgy fürdik, mint egy jól hizott mangalicza a possadó mocsárban . . . Elvégre az észszerűség törvénye uralkodik a világon, egyes emberek megtévelyod-

VAJDA JÁNOS 1886-BAN.

hatnak (a nyelvrontók), de az örök törvények megmaradnak... A 30-as évek elején a magyar pórnök még így szólt fiához: flam, mosd ki a szádat, német szó volt benne...

Az erő és tömörség mellett lépten-nyomon valódi *költői szépségekre* találunk. Szebbenél-szebb jelzői kifejezések minden lapon találhatók, a nélkül azonban, hogy nyelve virágos lenne, például: rettentés Niagara; rejtélyes, homályos, hitregés erdők, égbenyuló, erdős bércek stb. Petőfiről szólva, mondja egyhelyt: a csalogánydalos tavaszra következett volna a hősköltészet nyarának fényes dele, azután a dráma gyümölcsdús ősze, a komor tragédiák, dermesztő, halottruhás, havas tele... Szórta magából az aranyat, mint a mesebeli tündérkirály, a kinek kincse több volt, mint a mennyit képvisel a nyomorú föld, melyen a halandók boldogítására megjelent... Önkénytelenül, a nélkül, hogy akarta volna, örökké sziporkázott, mint a karbunkulus. Élczei, ötletei nehezek; sulyokszerűek voltak, melyek egyszerre leütötték, a kit értek, mint a mészáros taglója a remekbe vágott bikát.

Néha egy kissé nagyon is czifra, például: hazafiúi és műinyenczi lelkesedésem pezsgőpoharát egészen csordultig töltötte, hogy a múzsák istennőinek ily forró csókkal felavatott kedvenczei is vannak. — Szóval ez oly este volt, midőn a vidámság édes bűbájú istennői ringattak álomba, melynek képein szakadatlanul hallatszottak át e kedves szellemek templomának tündércsengetyűi.

Legköltőibb nyelve akkor, midőn a természetet és vadászatot dicsőíti. Élénken, az állatnak minden lelki mozzanatát hiven tükrözve írja le a deczemberi nyúlvadászatot.

A nyúl felriasztva az eb által, melynek csaholását hegy-völgy viszhangozza, esze nélkül, sebesen fut egy dárabig egyenes irányban, míg utóbb nem hallja az áruló kopó csaholását. Ekkor kissé felbátorodik, de másfelől ijedez az ismeretlen, szokatlan környéktől, hol nem igen járatos, szeretne visszatérni szokott tartózkodása helyére, hol minden bokrot ismer.

Visszaindul, de mintha hallaná a kopó egy vakkanását valami hegyélen, de a mely ismét elnémul, hihetőleg, mert a kopó völgybe ért; a nyúl oldalt ugrik, hallgatózik, tűnődik, fusson-e még messzebb és onnan térjen vissza, vagy talán már most is meg lehetne koczkáztatni a visszatérést?

Elmegy még messzebb, ez biztosabb lesz és baktat sebesen fölfelé; de már minek? — gondolja magában, hisz a kopót már nem hallja. Hátha itt újabb veszedelem éri, ez otthoniatlan, ismeretlen vidéken? Csak vissza! vissza! És indul vissza tanyája felé. De már megint az az átkozott kopóhang! Felugrik és fülel iszonyú aggodalmak közt. Egy kissé megint az idegen tájak felé menekül. De hátha csak a szíve dobogott. Hiszen a kopó már biztosan elvesztette nyomát. Biztatja magát és harmadszor, negyedszer visszafordul fekhelye tája felé.

Haj, bezzeg ő nem mondhatja, mint az angol polgár, hogy az ő háza az ő vára!

Hogy gyakran mily költői magaslatra emelkedik stilusa, álljon itt például a következő részlet, melyben a régi világ eltűnését siratja:

A gőzmozdony, a villamdrót, telefon átfuródik mindenben, behatol az érintetlen rengetegbe, kifüstöli Dodona berkeiből a miszticizmust; a villám, a gáz bevilágít a szakadékok, barlangok titokzatos éjjelébe és szétűzi onnan a bűvös rege szent homályát. Nincs többé nagy-szerű csoda! Ez éktelen zajra felriadnak a vigályos ligetek, a pázsitos berkek tündérei, a zordon fenségű bérce-nek szörnyei és elköltöznek innen mindörökre, mert hiszen meg van írva, hogy örökké éljen az eszmény, el kell neki itt a földön enyészni.

Ugyanily gondolatokat fejez ki a *Vasuton* című gyönyörű költeményének a következő részlete:

... Tölgyei a rengetegnek
 Álmaikból fölrezennek
 És a csöndes erdőn a fák
 Mélabúba
 Összesúgva
 Társaiknak mondogatják:
 »Hegyeink méhéből — kérded —
 Hova lettek a tündérek?
 Gnómok, rémek, gyíksárkányok,
 Óriások, tüzet hányók?«
 Szörnyeinkről már maholnap
 Még a dajkák sem dalolnak.
 Emberek nyeregbe fogták,
 Nézzed — imhol lovagolják!...

A költő alaptulajdonságait: a gondolkodó főt, önállóságot, élénk képzelőerőt, a költői nyelvet prózai munkáiban is megtaláljuk; de itt általában derültebb a hangja, sőt néha humoros is. Kemény osztorozásra itt is találunk, de oly sötét kétségbeesésre,

megállapodni nem tudó töprenkedésekre, milyenek költeményeiben gyakoriak, nem akadunk.

Nyelvében előfordulnak ugyan ilyenek : orrontani, lerakosznak, banga nyúl, szodébban (dühösebben), nyiffant, kovácsol, izgodik (igazodik), czédaság stb., de azért népiesnek nem mondható. Eszejárása, kifejezései mindenkor okszerűek, világosak és tősgyökeres magyarságúak. Ha elkövet is itt-ott hibát, például : nem-e? irodalmár, kihullározás, ez áll, békehadargás (manőver), nyomtéveteg, gusztus, utórezgésével fülében halad, igényeknek megfelelő, régóta már úgy vagyok az irással ... stb. ezek a más íróknál lépten-nyomon előforduló nyelvbotlásokhoz, idegenszerűségekhez képest, számba sem vehető csekélységek.

KÜLFÖLDI ÉS HAZAI KÖLTŐKHÖZ VALÓ VISZONYA.

Sok folyó ömlik a tengerbe, de azért a tenger tenger marad s eredeti jellegét, tulajdonságait megtartja. Nincs költő, a kire más kisebb vagy nagyobb írók hatással ne lennének. Petőfinek eredetiségét senki sem meri kétségbevonni s mégis bizonyos, hogy alföldi rajzain Gaal József, tréfáin Csokonai, gúnyján Heine, daczos szabadságszereteten Shelley, pátoszán Shakespeare, néhány románczán Arany hatása érezhető.

Vajda Jánosnak is határozottan kifejlett, eredeti költői egyénisége van, de költészetén mégis észrevehetni bizonyos hatásokat és pedig nem annyira hazai, mint inkább külföldi írókat. Zilahi Károly a *Vészhangokra* 1860-ban írt kritikájában egyenesen azt állítja, hogy Vajda teljesen Petőfi hatása alatt áll, iskolájának közvetlen és tulajdonképeni tanítványa s költészete olyan, mintha Petőfi a Felhőkől, vagy az 1847-ki borongó költői korszakból egy darabot elvesztett és azt Vajda megtalálta volna. Szinte látja több darabján s általában összes művein azt a befejezetlenséget, a mely ezt a megtalálást igazolja.

Azok előtt, a kik ismerik a Petőfi-utánzók sallangos költészetét s Vajda tartalmasságát, felesleges bizonyítgatni, hogy mennyire tévedett Zilahi. Petőfi egyszerű, világos, egyszerre áttekinthető, mint a róna; Vajda mélységes, homályos, rejtelmes, titokzatos, mint a rengeteg, a hol született, gyermekkorát töltötte, a melynek zúgását, lombátorát oly gyönyörűen megénekelte s a melynek fenséges szépségeit csak az tudja élvezni, a ki behatol sűrűjébe. Mindössze csak az élénk, merész fantázia, a néha elhanyagolt külső alak, a korlátokat ismerni nem tudó szenvedély tekinthetők rokon tulajdonságaiknak.

Világosabban észlelhető költészetén Vajda Péter hatása, mert a természetért mindketten egyformán rajognak, a jobbágy és úr viszonyát mindketten érintik (Ártor és Ida, Kiállhatatlan szép, Bojtár Bandi). Vajda János sem mozog tágas körben s a különös

neveket, szavakat szintén szereti, sőt kifejezőbb szavakat is gyárt (Árviola, Dalima, sirámok, vészhangok).

Nagyobb szellemi rokonságot mutat azonban négy nagy nyugoteurópai íróval: Hugo Viktorral, Byronnal, Shelley-vel és Heineval.

Hugo Viktor a francia romantikus iskola feje, szereti a drámai előadást, szaggatott, szenvedélyes felkiáltásokat, a nagyszerűt, csodálatost, megdöbrentőt, harczot, vihart, poklot, halált. Szeret nagyítani, a mérhetetlenséget festeni. Fegyvere, ha támad, nem a nyíl, hanem a bárd. E tulajdonságok mind észlelhetők Vajdán is. Shelley-hez különösen a szellemökön borongó búskomor hangulat által s az Isten és ember létének kutatásával hasonlít, azonban Shelley istentagadását nem találjuk meg költőnkénél. Byron alaptulajdonságaiból — lelkesedés, megvetés, örült szenvedély, mély bánat, hit és vallási kétely — szintén sokat lelhetünk föl Vajdában.

Heinét magyar fordítója, Endrődi Sándor a következőképen jellemzi: Szerelme nem valami jótékony, kényelmes hőmérsékű parázskisugárzás, de rettenetes hatalom, a lélek legmélyein sustorgó, pokol-lánggal égő szenvedély, melyet ugyan távolról mindig kísér az érzelgős rajongás, a szelid epekedés, de szerelme sötét pompájában mégis inkább egy rémes, gyászos regéhez hasonlít, melynek vége a nyomorúság, a halál. Megsebzett, hányatott szive a virágbalzsamos, madárdalos tavasz-

tól várja a gyógyulást, de nem kapja meg, mert mindig olyat keres, a mi elveszett. Egy pillantás dalaira arról győz meg, hogy romantikus és pesszista. Mindenütt nyomort lát, az igazság keresztre van feszítve, csak a pénz, a csúszás-mászás boldogít. Az ember sorsa iszonyú, az élet valóságos zsidvásár.

Sok, Vajdára is találó vonásra akadunk e jellemzésben, sőt még néhány versük eszméjükre s fel fogásukra is megegyezik, pl. Heine a *Kérdésekben* éppen azt kutatja, a mit Vajda több bölcselmi versében: Egy ifjú a sivatag tenger előtt áll s kérdi a hullámoktól:

Ó, fejtsétek meg nékem az élet
Kinzó, ősrégi talányát...
Mondjátok meg: mi az ember?
Honnan jött? Hova megy majd?
S a csillagokban ki lakik fenn?

A habok csak tovább mormolnak, a szél csak tovább üvölt s a csillagok hidegen, közönyösen fénylenek s a bolond ifjú csak várja, várja a feleletet.

Vajda a *Nyári éjben* így ír:

Vergődő lelkem is magába'
Csak jár, kutat, bár tudja jól,
A mit keres, meg nem találja,
Hiába fárad, fuldokol.
Szeretné tudni, kit szolgál;
Hol itt az úr, ki ő, mi ő?
Keresse fönn a csillagoknál!
Vagy ő az, az örök idő?

Mindkettőnél találunk oly költeményre, melyben a költészet legfényesebb magaslatáról egyszerre sárba pottyanunk. Heine egyik szerelmi dalában (Itt állok...) sóhajtozik, hogy ha fecske volna, kedvese ablaka fölé rakná fészket, ha fülemile volna, csak neki énekelne:

S ha gimpli volnék, rögtön
Elfoglalnám szived:
Rád hat a gimpli bánat,
S gyógyítasz gimpliket.

A hangból való ily kellemetlen kiesés van Vajdánál a *Fürdői emlékekben*. A fürdő utain egy leánynyal találkozik és szive oly nehezzé lesz, hogy Atlasz is alig volna képes fentartani. Kétségbeesve vonul a rengetegbe és sóhajtozik, hogy miért is mult el a lovagkor, mikor a lovagok a szépek lábaihoz borulva nyögték: Szeress vagy meghalok:

És elég volt a szépnek ennyi;
A lovag is célt ért vele,
Ki nem nevette érte senki
S a rendőr sem fülelte le.

E hasonlóságok mellett azonban lényeges különbség van köztük. Vajda nem hányódik annyira a szélsőségek között, a szerelem nem annyira érzékies nála, ha szatirizál: fedd, dorgál, ostoroz, de nem sért. A pesszimizmus mindkettőjükben megvan, de míg Heine magát a teremtest is

kigúnyolja, tagad mindennemű haladást, hazáját, a katolikus vallást, a túlvilágot is pellengérre állítja, kigúnyolja s az emberszeretet hiányzik verseiből, addig Vajda a 48-as mozgalmakat a legnagyobb lelkesedéssel üdvözli s ostorát is a hazas népe érdekében suhogtatja.

Nem kevés rokonságot találunk a nagy olasz pesszimista, *Leopardi* és Vajda költészete közt.

Mindkettő eredeti, merész, nagy, hatalmas szellem. Leopardinál is legérdekesebb költészetének bölcselkedő része, melylyel előbb saját, később az egyetemes bánatot, minden eszményen való kétségbeesését zengi. Mindketten foglalkoznak a végtelenséggel s mindkettőnek van is *Végtelenség* című verse. A természet mindkettőjük szerint örök rejtély, könyörtelen. Az ember csak játékszer kezében.

A természetet mindketten gyönyörűen festik. Nincs olyan költő, ki Leopardinál szebben rajzolná; csakhogy míg Vajdának legjobb barátja, jótevője, egyetlen vigasztalója, valóságos üdülő menedékhelye a természet, addig Leopardi az emberiség legnagyobb ellenségének tartja, az emberi nyomor legfőbb okozójának s felhívja az embereket, hogy fogjanak össze s küzdjenek ellene.

S valóban Leopardival roppant mostohán bánt el a természet. Míg Vajda hatalmas, szinte herkulési alak és vas-szervezet: addig ő nyomorék, ideg- és szembajos. Lelke is beteg. Éppen mint Vajda, viszontszerelemre nem talál soha, vágyai kielégítetlenek maradtak. Mily fájdalmas, szinte szívet

metsző szerelni versei vannak s mily gyöngéd ellágyulásában !

Otthon a szülei háznál keserves fiatalsága volt ; Vajda valóságos tündérálomnak becsüli a magáét. De abban megegyeznek, hogy egész életükön nehéz anyagi helyzetben vannak, azonban Leopardi nyomora sokkal nagyobb. Már kora ifjúságában, 17 éves korában gyakran öngyilkosságra gondol.

Már első ifjúi zajgása közt
Az örömök, kínok meg óhajoknak
Gyakorta hivatam a halált. S mi hosszan
Elüldögéltem kutunk oldalán :
Tünődve, hogy ne öljem-e vizébe,
Reményeim meg bánatim.

A mult dicsőségével szemben mindketten a jelentepedését gyalázzák. De mig Vajda erős, alkotó, cselekvő, addig Leopardi csüggeteg, verseiből tompa kétségbeesés szól :

Az élet unalom, csömör, a világ sár,
Csak egy vigasztalás van : a képzelem.

Az új magyar lirának főbb sajátosságai : A hazafias érzés háttérbe szorul a szerelem előtt, ebbe pedig sok érzékies vonás vegyül. A nemzeties kérdések helyét szocialis ízű eszmék foglalják el s nagy tért foglalnak el a bölcseleti kérdéseket taglaló bölcselmi énekek, melyekből a megnyugvásra vezető összhang legtöbbsnyire hiányzik. A költőkben a verselési ügyesség megvan ugyan, de

új versformákat nem teremtenek, sőt a külső alakot gyakran elhanyagolják.

Ez új líra körülbelül a 60-as évekkel kezdődik s mintegy visszahatása a petőfieskedők népieskedésének, tartalmatlanságának s eredménye a folyton szaporodó külföldi nagy írók fordításainak. Az új irány főbb vonásai legelőször észlelhetők Vajda János költészetén, kit éppen ezért az új magyar líra atyjának tekinthetünk. Ha nem is oly vezéregyéniség, mint hajdan Vörösmarty, Petőfi s Arany volt: úgy irányánál, mint későbbi fellépésénél fogva az új írók legnagyobb része Vajdát tekintheti vezérének.

Hogy ez állítás mennyiben állja meg a helyet s hogy Vajda hatása az új nemzedékre milyen fokú, ennek kimutatása végett nem lesz érdektelen néhány rokoneszmét és párhuzamot bemutatni.

Vajda János a *Tavaszi felé* II. így szól:

Én már kijártam, elvégeztem
Az egész életiskolát.
Komédia csak már előttem
Maga a zord valóság.

Dömötör János:

Meguntam a magam fáját,
Az emberek zaját, baját.
Minden dolgod, emberfia,
Komoly képű komédia.

(*Meguntam.*)

Tavaszelé I. részben azt reméli Vajda, hogy a természet ölen megnyugszik.

Ne félj szivem, derülj, vigadj
Szegény bús rabmadár,
Nem örök a hó, sem a fagy,
Fogságod majd lejár.

De nem soká leszek rab itt,
Majd immár eljön az,
Ki engemet kiszabadít
A jó, a szép tavasz.

Ábrányi Emil is így vigasztalja magát:

Habár az emberek gyűlölnék,
Lám még mosolyg rám az ég!
Tudom, ha majd az új kikeletnek
Pompája nyit völgyön, hegyen,
A fakadó bimbócskát én is
Megindult szívvel nézhetem...

Azután alább:

A föld, a jó föld hogyha egyszer
E fáradt ajk végsőt sóhajt:
»Pihenj fiacskám« örök ágyát
Én nekem is megveti majd!

Ugyanezt fejezi ki Vajda, a mikor azt kívánja, hogy a mély vadonban, félreeső völgy ölében aludja örök álmát:

Ó, milyen jó volna ottan...
Ismeretlen sirgödörbe
Elaludni mindörökre
S ott egyebet mit se tenni,
Csak pihenni, csak pihenni.

A szerelem érzékies hangja szól Vajdánál a
Pásztorórákban :

Sötétben is ... ah, még csak ott
Úgy sütsz, lobogsz, hogy majd elégek
S az üdv izzó kohója, hol
A csók terem, mi bűvösb annál?
Az tüzezebb mint a pokol
És édesebb a mennyországnál.

Reviczky :

Égess el! Kéj s tűzhalálra vágyom,
Szerelmed mágiáján adjam ki lelkem.

Szoritsatok, hogy többé föl se keljek,
Ti hókarok s mégis lángot sugárzók!
Hevitsd agyam, te perzselő lehellet!
Szikrázzatok ti izzó tűzparázsok!

Még hasonló képet is találunk a kettőnél, mert
Vajda is azt mondja fenti költeményében :

A vállad oly hideg, fehér,
Mint a szűz hó a Kárpátokban.
És mégis gyújt, ha közel ér,
Perzsel, mint villám olthatatlan.

Sokszor felhangzik a panaszos kérdés Vajda
ajkairól: minek élni, miért születni. A céltalan
életről panaszkodik *Palágyi* is :

Csak ténfergek, csak ballagok,
Azt sem tudom, mit akarok.

Az emberek rosszaságát lépten-nyomon hangoz-
tatja Vajda. *Ignotus* még tovább megy, már a

bölcsőben fekvő csecsemő szemeiben is a bűn sugarát látja villogni.

A magány utáni vágy szól Vajdánál:

Boltozatos, titkos sűrűk mélyén
Háborítlan alacsony kis hajlék,
Ó, ha ottan élhetném le békén,
A mi napjaimból hátra van még.

Lipcsey Ádám (Hangulat):

Szivem olyan, mint a falevél,
Nyári nap, ha rátűz, elalél,
Keresi a csöndes félhomályt,
Hol hivalgó fény, zaj sohse bánt.

Mit nekem a kapzsi emberek,
Ha befogad árnyas, hűs berek.

Hasonló hangokat hallat *Szabó Sándor* a *Mementóban*. A méla fenyesek árnyában jár, a zizegő ágak azt súgják fülébe, hogy egykor nyugalmas szemfedőt adnak neki, a mezők illatos virágai azt ígérik, hogy koszorút tesznek sírjára:

S a föld, a melyen sok csalódás, bánat
Fájó keservet okozott nekem,
Tompán dobogja léptemre a választ:
»Ölembe csendes nyughelyed leszen.«

Rokon érzelmek, eszmék vannak Endrődi *Visszavárlak* s Vajda *Találkozunk* című rapszódiajában. Mindkettőben meghalt kedvesét keresi föl a költő az éjféli órában.

Vajda az *Otthon* című elégiában panasza meg a természethez, a lenge fákhoz, a napsugaras lige-

tekhez, a völgyekhez, a halmokhoz s elmondja nekik, mennyi megbántást kellett szenvednie az emberektől. *Zalár* is hazamegy, kinegy a kertbe, eszébe jutnak a rég letűnt idők, a tovarepült ifjúság, az elmúlt örömök:

Ó, világ! mit láttam én abban,
Elkérték lelkem, én odaadtam.
Mosolygó, szép virág volt e lélek,
Illatában angyalok fürdének.
Visszaadták már... de összetépve,
Nincs rajt egy sértetlen levélke...
Mért hallgattam a baráti szóra?
Őszi rózsa, fehér őszi rózsa.

Az eltűnő hab, az elillanó felhő ezt súgja Vajda fülébe:

Nincsen itten állandóság,
A mi él, mind elmuló. (*Balaton partján.*)

Győri Vilmos is ezt hallja a habmorajból:

Örökre nincs állandó semmi, semmi,
S pótolhatatlan nincsen senki sem.
(*A parton.*)

Rossz a világ, hamisság, szédelgés, hazugság, szivtelenség uralkodik az igazság, irgalom és hűség helyett, mondja *Endrődi* az *Éjszaka* című bölcselmi énekben. Még kegyetlenebbül ostoroz Vajda a *Jubilatében*. Barát *Ferencz* pedig látva e földön történő szörnyűségeket, tagadja, hogy Isten van az égben.

Vajda a sirről szólva, ezt mondja:

Tömlöcztartó lehetett az,
A ki a sirt feltalálta.

Hasonló eszmét fejez ki *Koroda Pál*, mikor azt mondja, hogy nincs szabadság e világon, még a sir is örök rabság.

A létről elmélkedve Vajda, azt kérdi:

Mi itten örök: a halál-e vagy a lét?
A sirban a kezdet, bölcsőben a vég?

Majdnem egész hasonló kérdések találhatók *Szomori Károlynál*:

Lét és enyészet, egy se kezdi,
Vaj' melyik akkor hát a vég?
Ahhoz, hogy éljünk, csak születni,
Avagy meghalni kell előbb?

Sok rokonságot mutat költészetével a korán elhunyt *Komjáthy Jenőé*, kinek munkái éppen halála előtt kevés idővel jelentek meg *Homályból* címen. Hasonlóság köztök az eszményi gondolkodás, panasz a lét ellen, a halálvágy, a nagy természeti titkok, az istenség kutatása, itt-ott jelentkező érzékiség.

De Komjáthy sokkal elvontabb. Költészetében sokhelyt alig van valami kézzelfogható, alig ismer törvényt, azt kívánja, hogy egyedül a sziv kormányozza a világot s a szép, jó, igazság, szabadság győzzenek a világon. Önmagát hirdeti a mindenség középpontjának. A forró nyár az ő évszaka, a légbe, napba vágyik s valóságos napimádó. Vajdánál még szertelenebb, túláradóbb.

Abban mindketten megegyeznek, hogy a jövőtől várják az elismerést, dicsőséget, halhatatlanságot.

Daczára Vajda nagy elvonultságának és népszerűtlenségének, igen sok tisztelője, bámulója és magasztalója volt.

Halála előtt napokkal és utána hetekkel a napi és heti lapok hosszú cikkekben foglalkoztak vele és ha akadt is egy-két író, ki sötét és kedvezőtlen képet festett róla; de a többségnek szinte rajongó hangja valósággal meghatja és felemeli az olvasót s azt az erős hitet ébreszti föl, hogy mégis nagy szellemnek kellett annak lennie, ki előtt irodalmunk kitünőségei így meghajolnak.

Endrődi, Ábrányi, Bartók, Zempléni Árpád, a Palágyi testvérek és mások mily gyönyörű sorokat irtak róla életében és midőn már rég porladozott, hiányát érezték öreg barátjuknak és legalább szellemével akartak társalogni.

Milyen sorokat, hasábokat tudnék tőlük idézni! (»Üstökös hullott le az égről!« »Vajda Jánossal az utolsó nagy stílú magyar dalos költő szállott sirba.«)

De térszűke miatt legyen szabad csak egy-kettőre szorítkoznom, melyek a nagy költő jellemére vetnek világot.

»Igen, — így ír róla *Ábrányi* a Pesti Napló 1898. április 18-ik számában — évek, sőt évtizedek kapcsolak hozzá, a magános költőhöz, a ki nem kereste senkinek a barátságát, mert félt a csalódástól, de végtelen hűséggel viszonzta mindazok rokonszenvét, a kik hívek maradtak hozzá. A büszkével szemben ijesztően rideg és gőgös

tudott lenni; a gyöngékkal szemben meghatóan gyöngéd és alázatos.

Hosszú, bizalmas kóborlásaink, kedélyes vacsorálgatásaink képei után most felsuhan eléem, mint fekete árnyék, a januári haldoklás emléke.«

Bartók Lajos remek verset irt az öreg lantosról, kit senki sem ért már meg s idegenül jár otthonában.

Palágyi Lajos megható gyöngéd hangon írta meg Vajda János emlékezetét és a következő költeményt írta hozzá :

VAJDA JÁNOS EMLÉKEZETE.

A város utczáin egyedül haladva,
Valami káprázat fog el olykoron :
Megjelen előttem a költő alakja,
Nagy eszmék borúja a zord homlokon.

Nem halt meg a költő, városunkban jár még,
Hódolón köszöntöm, úgy mint hajdanán,
Járunk együtt hosszan, két sötétlő árnyék,
Napfényes utczákon ... lassan ... tétován ...

Szól ő bús haraggal : »Jaj, hogy itten élek,
Hol tolong a kapzsi alkusz nemzedék.«
Felelek rá halkan : Ó, boldog a lélek,
Mely itt is megőrzé forró, szent hevét !

»Ott, hol szerte árad sebhegesztő béke,
Azt az erdőt, völgyet mért is hagytam el...«
Éppen az a költő örök dicsőisége,
Hogy itt is ama szép honról énekel.

»Ó, hogy e bűnversenyt nézmem kell sok évig,
 S meg nem javíthatom, mert jobb sohse lesz!...«
 Végigélni tisztán, kibírni mindvégig,
 Halhatatlanságnak nagy próbája ez.

»A pokolnak kínját lelkemben viselve,
 Se itt, se túl nem ínt felém szebb haza...«
 Poklot azért szenved a költőnek lelke,
 Hogy másoknak legyen égi vigasza.

»Nincs igazság, jónak nincs jutalma itten,
 Bossz az Isten és rút tréfát űz velünk...«
 Mégis csak jóságos mihozzánk az Isten,
 Ki ily költő-szívet adott minekünk.

... Így vitázunk ketten, de ime, ¹ az árnyék
 Egyszerre mellőlem eltűn nyomtalan.
 Ah ő temetőben porladozik már rég
 S én e nagy városban járok egymagam.

Csüggedten bujdosom, lelkem mélyén fázom,
 Az ő izzó lelke, hogy nincs már velem,
 Álhivők között e szolgai világon
 A lázadó titánt, ó, hogy keresem.

Bár maga hit nélkül, mégis hitforrásom,
 Mi volt ő énnekem, hej, csak most tudom!
 Lázadása nélkül mit ér megadásom?
 Lelke része nélkül mit e nyugalom?

Az ő pokla nélkül hol van az én mennyem?
 Zord kétsége nélkül mit ér ez a hit!
 Kinek vívódása csillapít le engem?
 Kétségb'esésével, ó, ki bátorít?

Nemcsak szépségeért közöljük e költeményt, hanem azért is, mert benne az újabbi költői nemzedék egyik legkiválóbb tagja mesterének vallja Vajdát s nyílt tanuságot tesz amaz állításunkról, melyet e tanulmány egy másik helyén bővebben kifejtünk, hogy költészetünk legújabb irányának Vajda a megindítója s atyja, a mint ezt különben *Kardos Albert* is mondja *Endrődi A magyar költészet kincsesháza* művéhez írott irodalomtörténeti ismertetésében.

Szépen tükrözi e költemény a mester és tanítvány viszonyát. A tanítvány nem tudja feledni a már régen sirjában porladó mestert s a mint az utczákon bolyong, im' egyszerre megjelenik és szembe jó, a kivel szive-lelke annyit foglalkozik s együtt járnak és beszélgetnek úgy mint hajdanán. A mestert keserű, bús haraggal tölti el a mindennapi élet szennye s lelke mély sebekkel vérzik. A tanítvány szelid szavakkal igyekszik enyhíteni az égő, sajgó fájdalmakat.

Hogy *Palágyi* mennyire mesterének tekintette Vajdát, meghatóan írja meg ezt *Vajda emlékezete* című művében, melynek egyik pontját idézzük:

Úgy is áll ő előttem s így álland mindvégig, mint példányképe, eszménye a magyar költőnek, ki a maga író-apostoli küldetését teljes mértékben felfogja s mind halálig hiven követi. S ha arra a veszteségre gondolok, mely ért, vigasztalhatlan vagyok. Mert íróink közt legtöbbet tőle tanultam, legtöbbet neki köszönök s hiába keresek mást, kinek szavát, véleményét, ítéletét oly föl

tétlen bizalommal fogadhatnám, mint az övét. A mikor tévedtem, a mikor hibás útra tértem, a dicsőült volt az, ki szigorún és igazságosan mondotta meg nekem véleményét s mindig úgy tekintetem őt, mint az egyetlen íróink közül, kinek valamely munkámról vagy tervemről való véleményét tudnom kell. Nemcsak irodalmi, hanem társadalmi, életelvi ügyekben is az ő ítélete volt az, a mit mindenekelőtt hallani kívántam s bár gyakran lesújtott, mindig éreznem kellett igazságát, eszményiségét. S jutalomnál és elismerésnél többet ért nekem, ha csak egy szóval is biztatott, ha csak valami halvány buzdításra méltót talált munkáimban. Őt elvesztvén, igazán elárvultam s velem együtt elárvult az a néhány író, a ki tisztelettel környezte a halhatatlant.

KÖLTÉSZETE ÁLTALÁBAN.

LEGSZEBB KÖLTEMÉNYEI.

Költeményeinek száma a félszázadhoz képest nem nagy, eszmeköre, melyben mozog, majdnem szűknek mondható. De az bizonyos, hogy nem azok az elsőrangú hegységek, a melyek nagy területre terjeszkednek ki, hanem a melyeknek csúcsai magasabbra emelkednek. Már pedig négy nagy költőnket kivéve, nincsen más, a ki annyi, valóban remekszépségű költeményt irt volna, mint Vajda.

Tekintsünk meg közelebbről ezek közül néhányat.

A *Búcsú* művészi és mégis természetes külső alakja, az egészen végigvonuló mély, de gyöngéd szerelem, szívet-lelket megreszkettető méla fájdalom

mával tűnik ki. A hang folyton emelkedik benne s gyönyörű akkordban végződik.

Száll a hegyre címűben gyönyörű képet fest: a hegyet, a zúgó erdőt barna felhő takarja el, a fáról hervadt levelek hullanak, tompa lehangoltság vesz erőt mindenben, a közeledő megsemmisülés tudata mint nehéz árnyék lebeg a táj fölött. Az egész természet egy mélyen érző lényynyé lesz, mely sóhajt, mereng a pusztuláson s néma váddal kérdi a természettől, hogy miért születünk, ha meg kell halni. A hangulat, az érzelem és a természeti kép harmoniája páratlan; de tökéletes az összhangzat a költemény külső formája és a gondolat közt is. A sorok szinte érzékitik az erdő zúgását, a köd nehézkes borongását, a természet mélázását.

A külső alak által hasonlóan szépen érzékelteti a gondolatokat a *Vasuton* című költemény. Az egész vers csupa hangfestés, csupa lüktetés, haladás, repülés. Szinte halljuk a kerekek dübörgését, a lánczok csörgését, a vágató vonat zaját; szinte látjuk a repülő városokat, a tarjagos füstfelleget, a zuhanó, izzó sziklafalat, a hajladozó erdei fákat. Szemünket, agyunkat bűvölet fogja el, azt hisszük, hogy a mesék országába jutottunk, hol kövült barátok monoton imája zúg, összefűzött kísértetek láncza csörög s a kocsit tüzet hányó sárkányok röpitik tova. Ennél fantasztikusabb költeményt hiába keresünk irodalmunkban.

Tavaszi felé II. váltakozó hangulata s az e hangulathoz alkalmazkodó, mindvégig fenséges, hatal-

mas, de az elején vadabb, nyersebb, a végén finomodó hangja által tűnik ki. Életunalom, elfásultság, a világ megvetése tölti el a költő szívét. De kimegy a természetbe s annak tiszta levegője, szűzi pompája elűzi agyáról a sötét borút, meglágyítja elfásult szívét s az ifjúkor emlékeit idézi föl lelkében.

Eltakartam képed a szerelmi vergődésnek remek kifejezője. A költő legyőzi önmagát, kitepi szívéből a méltatlan képét. Kéri a csillagokat, a tiszta égboltozatot, hogy segítsék őt ez önlegyőzésben s ha majd a földben szerelmi kínjai között sehol sem talál nyugvóhelyet, fogadják be végtelen birodalmukba.

A *Sokat gyötörtél* címűben a lángoló szerelem, az életbölcselem, a rajongás és a kikerülhetetlen megsemmisülés tudata egyesül. Egyfelől az élet, másfelől a halál. Mig szemei imádatlalt függnek kedvesén, agyában nehéz gondolatok támadnak: a biborajk, a tündöklő arcz, a fenséges termet egykor mind oda lesz. A hóhér idő ádáz kezével mindent megsemmisít. Szörnyű törvény uralkodik a természetben; a születés oly nagy vétek, hogy ezért mindenkinek meg kell halnia.

A *Vaáli erdőben* gyöngéd hangja, a természetből vett remek képek, sejtelmes lemondása, a *Szegény öreg koldus* rövidsége, hatásos, szinte drámai refrénje által tűnik ki. Lehet-e egy saját életével, a világgal betelt ember vágyát szebben festeni, mint e költemény teszi? Az utóbbi három helyzetet fest elénk, három érzelmet ébreszt bennünk,

szép fokozással. Egy mélyen érző szívnek egész benső világa tárul elének.

Gyermekkorom tájéka elégiájában gyönyörűen van feltüntetve a gyermekkor naiv felfogása, mely mindenütt tündéreket, fényt, ragyogást lát és az öreg emberé, kit az élet, a tapasztalás megtanított, hogy mindez csak a képzelem műve. De mégis szeretne meggyőződni róla, hátha — ha másutt nem is de — otthon mégis csakugyan olyan a világ, a milyennek gyermeki szemével látta. De lemond e vágyáról, mert hasztalan élnének a tündérek, hisz szive már úgy is holt, hasztalan zengene a bölcső danája, hisz fülei már előre hallják a siró harangszó kongását. Elmult az ifjúság, a dicsőség, a verőfényes dél; sötétül az égbolt, zúgni kezd az ősz baljós szele, megásva a sötét sirgödör, csak egy csuszamlás és mindennek vége lesz. A sir szélén álló öreg visszamegy a bölcsőhöz, még egyszer felidézi a gyermekkor tündérvilágát, ragyogó szinekkel festi annak naiv boldogságát.

A költemény második részében a hang komorrá, a kép sötétté lesz s ott ásit a fekete sirverem. Mennyi kép, mennyi szín, mennyi eszme és gondolat! S a költemény mégis egységes, nemcsak tartalmi összefüggésénél, hanem az egészen végigvonuló elégikus lemondásnál fogva is.

Kerekdedsége, külső és belső befejezettsége, találó hasonlata, meglepő ellentétei (a jéghideg szív szembeállítása a külvilág felolvasztó ragyogásával,

a hosszú téli éj és felkelő nap) teszik remekké a *Hűsz év mulva* című dalát.

A *Városligetben* ellentéte a *Tavaszi felé-nek*, de alapeszmében megegyezik azzal: a világ rosszasága által megbántott szív örömet, enyhülést talál a természet ölében. E költemény, a végén beállott hirtelen fordulattal nemcsak meglepi, hanem szinte megdöbbeníti az olvasót.

Míg az *Otthon* gyöngéd, naiv hangjával mélyen meghatja az embert, addig az *Üstökösben* a költő képzelme a magasba száll, nyelve is emelkedett, sorai szinte harsognak, szavai oly erősek, súlyosak és finoman csiszoltak, mint a gránitoszlopok. De míg ez óda bizonyos fájdalmas akkordban végződik, az *Állatkertben* mindvégig megtartja emelkedettségét, merész, fenséges hangját.

A *Jelenetek* tökéletes, művészi stanzái, lüktető ritmusa s az egésznek alaphangulatát kifejező, vissza-visszatérő sorai által emelkedik ki. A kifejezések tömörsége, a különböző képek sokasága, az egymást hirtelen követő gondolatok valósággal drámaivá teszik e bölcselő éneket.

Nem kevésbé kifogástalan külső alakúak a *Nádas tavon* és *Hajón*, melyekben igen szépen érzékelteti az alapgondolatot: hogy hátha csak álom, csalódás az egész élet.

KÖLTÉSZETÉNEK TÁRGYAI.

Költészetének legfőbb tárgya a *szerelem*. Hogy milyen a szerelme, azt önmaga jellemzi legjobban:

... nem tudok szeretni lanyhán,
Csak szertelen, szörnyen, nagyon.
Úgy ég vérem, mint a kátrány
A tengeren kigyúlt hajón.

Mint salétromos rakéta,
Mely égbe vágyva sustorog,
Erőködését mosolyogva
Nézik a fényes csillagok.

Hogy mily nagy hatalmat tulajdonít a szerelemnek, a *Szerelem hatalma* fejezi ki:

Ki ura vagy seregeknek,
Kit népek, országok rettegnek.
E szép szemek sugarától
Remegsz, a földön csúszol-mászol.

... egy parányi, láthatatlan
Szikrában oly nagy hatalom van.
A dinamitnak egy morzsája
Nagyobb úr mint a Himalája.

Tövébe, hogyha akna furva,
Egy öntudatlan gyermek ujjá
Érintse meg és hurrah, egyben
A Csimborasszo légberöppen.

Mikor szeret, mint a láva borítja el szerelme tárgyát, eget-földet összehord hasonlatnak s még az Uristentől is félti, hogy megirigyli boldogságát. Nem csoda, hogy nem tud találni olyan lényre,

a ki szintén úgy tudjon szeretni, mint ő. A mikor csalódik, fájdalma éppen úgy nem ismer határt, mint boldogsága. Megátkozza önmagát, a világot, a természetet. Ki akarja irtani lelkéből a szenvedélyt, de nem lehet. Ideáljai nemcsak angyalok, hanem démonok is, kik éjjel-nappal gyötrik. Ezért mondja egyhelyt :

Nem való az én szerelmem
 Sem az égbe, sem a földre ;
 Nincs az teremtvé csöndes
 Olvadó szelid gyönyörre.
 Pallos és tűzláng kell annak ;
 Egyik átkos vérét ontja,
 Mig a másik szünet nélkül
 Megemészti sustorogva.

Innen van az, hogy szerelmi versei közt alig van egy-kettő, a melyben derültebb hang volna, a legtöbben a fájdalom, a kétségbeesés, a belső küzdelem az uralkodó hangulat. Ha Kisfaludy Sándor *Himfyje* szelid érzelmességéért lírai regénynek nevezhető, Vajda *Szerelem átkát*, *Gina emléket* s egyéb szerelmi verseit méltán drámának mondhatjuk, tömör, szaggatott nyelvéért, a benne uralkodó szenvedélyért s a miatta boldogtalansággal bűnhődő költőért.

Hazafias költeményeiben figyelemmel kíséri a haza sorsának változásait. A nagyszerű idők és események által elragadtatva azt jósolja, hogy dicsőségben, fényben, szabadságban az első nép lesz a magyar. De csalódik s az új fordulattal nincs

megelégedve: a megalkuvókat kerítőknék, a hazát bukott anyának nevezi s kérdi, hogy vajjon megengedi-e a becsület, hogy ezután is szeresse. Az újabb kor fejlődését látva, majd a jövőbe vetett reményének ad kifejezést, majd a gúny legélesebb fegyverével támadja meg a korrupciót, az üzérket, kik árverelik a kerületeket, a hon ügyének papjait, kik maguk kövérek, míg hazájuk mint az Isten a keresztfán, olyan meztelen.

Gyakori tárgyai költészetének a *bölcselmi eszmék*, melyekkel a metafizika foglalkozik. Kutatja a lét, az élet célját, a bölcső és sir titkát, a végeesség és végtelenség eszméi foglalkoztatják. Hasonló eszmékkel, kutatásokkal találkozunk Arany János, Tompa Mihály lantján is; de míg ők a hitben megtalálják kérdéseikre a feleletet s a kibékítő összhang mindig meg van költeményeikben, addig Vajda az újabb korhoz képest, mely szeret eszére támaszkodni, megállapodásra jutni legtöbbször nem tud s gyakran ismétlésekbe bonyolódik.

A lírai téren ebben a három irányban működén, áttérhetünk *elbeszélő költészetének* jellemzésére. Vajda annyira lírikus, hogy e tulajdonságát e műfajban sem tudja megtagadni. Legtöbb elbeszélő költeménye a költő egyéni érzelmeit és helyzetét tünteti föl. Legtöbb személye oly szenvedélyesen szeret, mint maga a költő (például Artor és Bojtár Bandi); valamint a *Szerelem átkának* eszményét megveti a költő, úgy veti meg és hasonló okból Alfréd is Izidort.

VAJDA JÁNOS UTOLSÓ ÉVEIBEN.

Valamint a költőben többször van érzékiesség, úgy van Artorban és Alfrédban.

Jellemei nem eléggé változatosak, nőalakjai legtöbbször a *Szerelem átká* méltatlan és *Gina emléke* hideg szépségének változatai. A *Szerelem átká*-nak méltatlan ideálja és Izidora, továbbá Leona azonosak. Hideg, de ellenállhatatlan szépségek: Gina, Dalima, Árviola. Általában kevés színt használ.

Cselekvénye néha a terjedelemhez képest igen kevés, meséiben a véletlennek néha szintén nagy szerepe van (Alfréd regénye, *Találkozások*). Szerelmi költeményei közül némelyik egészen hasonló epikai darabjainak egy-egy részletéhez (például az álom Alfréd regényében és a *Szerelem átká* XXII.). A *Szomorú körutas*, *Mit kongnak, bongnak...* alapeszméje ugyanaz, mint számos bölcselmi énekének s ez alapeszme annyira uralkodóvá lesz bennök, hogy inkább bölcselő költeménynek tekinthetők.

Legjobbak elbeszélő művei közül *Béla királyfi* és *Törzsök Jankó*, szintén jobbak *Találkozások* még *Ábel* és *Aranka*. Az előbbieket teljesen hibánélküliek, az utóbbiakban azonban már némi fogyatkozások vannak.

ROMANTICIZMUSA, PESSZIMIZMUSA, A TERMÉSZET IRÁNTI RAJONGÁSA.

Vajdának ez általános ismertetésénél meg kell emlékezni romanticizmusáról, pesszimizmusáról és a természet iránti rajongásáról.

A *romanticizmus* alatt a szellemnek magasra-törekvő, merész fölemelkedését értjük, mely csodálatraméltó, magasztos eredményeiben bámulatra ragad s ellenállhatlanul szívünkhöz szól. Ez irány jelen századunk elején uralkodó volt irodalmunkban s legnagyobb képviselője Vörösmarty Mihály. E romanticizmus főjellemvonása, a mely aztán teljesen megkülönbözteti a Vajdáétól s az általános európai romanticizmustól az, hogy egészen nemzeti jellegű. Költőink a nemzet dicsőséges napjairól választották a tárgyat, hogy a régi nagyság feltámasztásával buzdítólag, serkentőleg hassanak az új nemzedékre. Ugyanebből az okból a szabad-elvű eszméknek is nagy tért engedtek.

A Vajda romanticizmus a csapongó képzeletében, fenszárnyaló eszményiségében, a csodákban való hitében s ezzel szemben a világ rendeltetésének, az emberi lét titkainak kutatásában s az egyéniségében rejlő ellentétekben nyilvánul. Szereti a különöst, csodálatost, szertelent. A természet erői megelevenednek előtte, az erdő tündérekkel népesül be, a rengeteg mélyéről sóhaj hallatszik, a falevelek halkán suttognak. Szerelni ideáljai nem közönséges lények, szépségek és az ezen alapuló hatalmuk

kifejezhetetlen: fölemelnek és lesújtanak, dicsőítenek és eltörpítenek, éltetnek és megölnék. Lényök elérhetetlen, de azért mint valami légi tündér a tündöklő magasságban, végigkísér az egész életen, sőt a sirba is követ. A költő szerelme nemcsak a földön, hanem a túlvilágon is él, üdvözt vagy boldogtalanná tesz.

Hazafias költészetén is megvan a romantikus vonás s a nagy időkért, a hazai hősökért s általában a hazáért való rajongásban nyivánul. (Hogy a nagy férfiakat mennyire csodálja, bizonyítja az a körülmény is, hogy egy nyáron a schönbrunni kertbe mindennap ellátogatott, hogy ama fák alatt merenghessen, a hol valaha Napoleon járt.) Elbeszélő költészetének romantikus jellegét a már jelzett lírai vonásokon kívül például az álmok s a beszélgető harangok adják, nem is említve, hogy a mesék már magukban véve is romantikusak.

A *pesszimizmusnak* általában két fajtája van. Az egyik az elméleti pesszimizmus, a világfájdalom, mely tehetetlen, lágy panaszokban, életuntságban nyilvánul. A másik a gyakorlati pesszimizmus, a mely keresi és látja a hibákat, élére állítja a dolgokat, hogy javítson, ennek főjellemvonása az erő, fegyvere a szatira.

Mig például Ányos Pálban határozottan az első fajtájú pesszimizmusra találunk, addig Vajdát a gyakorlati jellegű hatotta át. Annyi benne a férfias erő, a hazáért, az emberiség nagy eszméiért való lelkesedés, hogy lágy panaszkodóvá, holdvilágfalóvá

már csak ezért sem lehet. Inkább rosszat vár, mert sokat csalódott, rosszaknak látja az embereket, elhibázottnak a világot, mert az ideálizmus annyira áthatotta, az eszményiség oly erős üveget tett szemére, hogy nemcsak a nagyobb hibákat látja tisztán, hanem a kisebbeket is észreveszi. Látván, hogy az eszményiség és a gyakorlati élet közt milyen nagy a különbség, lelkét egészen előnti a keserűség.

Pesszimizmusáért embergyülölőnek, hazáját megvetőnek szokták mondani. Keményben, Aranyban és Petőfiben is van pesszimizmus, de ki vonná kétségbe azt, hogy szeretik hazájukat és az emberiséget. Éppen így nem lehet vádolni Vajdát sem. Olvassuk el költeményei közül a *Lenni vagy nem lenni* címűt, a *Credot*, vagy prózai munkáit, azonnal tisztába jövünk e kérdéssel.

A pesszimista mindent megvet, a természetet is. Vajdát a világgýülöllet vádja alól legjobban tisztázza az a körülmény, hogy nemcsak szereti a természetet, hanem valósággal rajong érte, annyira, hogy egész joggal nevezhetjük őt a *természet költőjének*.

Alig van költeménye, a melyen e tulajdonsága meg ne látszanék. A természet tisztaságát, szépségét nála senki szebben, meghatóbban ki nem fejezte. Az *Otthon*, *Gyermeckorom tájéka*, *Balaton partján*, *Bikoli fák alatt*, *Vaáli erdőben*, *Városligetben* stb. mind a természetről szólnak. Elmélkedő költeményeinek elvont eszméit a természet jelenségein a legszebben érzékelteti. Bánatában,

életunalmában, az emberek rosszasa elöl a természetbe menekül panaszkodni, enyhülést, vigasztalást kérni.

Társalog, játszik, bizalmaszkodik, szeretkezik, együtt szomorkodik, borong a természettel. Kimegy a zöld erdőbe, bekiált a sűrűbe s attól várja a vigasztaló szót. Valósággal megelevenedik nála és az ő szemében a természet: a szél oly szomorú nótát zúg, hogy a fák borzongnak, a galy remeg a levelek tánczolnak a légben; a vadon nyög és zúg; a szél elalszik a falevelen; a fák összesúgnak; a nap összekapja ragyogó palástját, leszáll s illatnyelven suttognak a virágok; a lombok intve csalogatnak; a légben tánczol a napsugár, a bokor kéjtől rezzen össze; erdő-mező pihegve elalél a gyönyörtől; a ragyogó nap aranszegélyt fest a lomboknak; alkonyat után egyszerre megelevenedik a természet, az éj minden földi s égi lény, az állatok és kisértetek mintegy varázsütésre mind mozgásba jönnek. Még az állatok is emberileg érző lényekké lesznek nála: az őzek szánják, a verebek kinevetik a boldogtalan szerelmest.

Nagyon szereti a képeket a természetből venni. Az elaggott ember halálát az érett gyümölcs lehullásához, kedvese fehér vállát a Kárpátok szűz havához hasonlítja. Az emberi élet képét a víz hullámzásában látja: a hullám a bölcső, a völgy a sir; az egyik születik, a másik elenyészik. Lelke tükrén a felhőt viszfénytelen bús ingoványhoz hasonlítja.

De magukat a természeti jelenségeket és a ter-

mészetet is gyönyörűen festi. Például szép tájképet fest e néhány sor:

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Félreeső völgy ölében,
Sűrű árnyak enyhelyében...
Abban a kis házikóban...

Szépen festi az alkonyatot s a sötétség terjedését:

A nap összekapva fényes
Sugárszárnyait, az égről
Lebukott a mély tengerbe
És utána jött az éjjel,
Úszva-csúszva a látkörben
Homálykarjait előre
És előbbre nyujtogatva...

E pár sorral a tavasz kezdetét, a hegyi patakot s a viszhangos erdőt varázsolja elénk:

Majd verni kezd az erdő szive —
Csörg a patak, szól a kakuk.

Az őszi borongást, a természet pusztulását így festi:

Vége már a szép napoknak,
A virágok hervadoznak.
Bágyadoz a nap sugára,
Lombjai a rengetegnek
Mélabúsan integetnek.

E festések annyival is inkább szépek, szinte megragadók, mert a tárgyat, melyet rajzol, nem halottnak, mozdulatlannak tünteti föl, hanem élőnek, mely a hangulatot nemcsak jelképezi, kifejezi, hanem maga is átérzi.

NYELVE.

Nyelve sem népiesnek, sem egészen a szalonok, iskolák, vagy tudósok nyelvének nem mondható. A könnyed népiesség helyét bizonyos tömörség foglalja el, a nélkül azonban, hogy a tősgyökeres magyar zamat hiányoznék belőle. Meglátszik, hogy a nyelvet a néptől tanulta, de az az ő művelt izlésén, filozófiai szellemén szűrődött át. Petőfi nyelve is sima, világos, mint a róna, Vajda olyan, mint a rengeteg, mely a futólag szemlélő előtt talán homályos is néha, de a ki belsejébe hatol, jól lát mindent s a legnemesebb élvezetben részesül.

Hogy a népies nyelvhez mennyi az érzéke, nemcsak egyes szavai, szólásformái (retyemotya, aszondom, toróbálni, oszténg, kinek jó a sorja, hevert oldaláról a másakra fordul, elvégezve takaros beszédét, kutya harapását kösd be a szőrével, de ő birta, nagy volt benne a természet), hanem még inkább meséiben, mulattató észjárásában nyilvánul, például :

Szent Iván nap ide, szent Iván nap oda,
Követem tisztesség, ha nem esik, mondva ;
Majd csak elviselem, a mit a sors rám mért,
Áldja Isten hozzám való jó voltaért.

Itt van a pénz anyja, csakhogy ezt megfogluk,
Tojik ez mindennap, mint a jó kotlóstyúk.

Adta gézengúza, rabló sing királya,
Ha világ végén is, de ő feltalálja.

Örömében a griffmadár nagyot kukorékolt,
Majd kihaladt, tőle fölöttük az égbolt.

A gonosz e földön birkózik a jóval,
 Éjszakával a nap, derű a borúval.
 De fundamentoma ez a nagyvilágnak :
 Előbb-utóbb győzni kell az igazságnak.

Nyelvezete a költői stíl legszebb sajátságaival ékeskedik. Szebbnél-szebb színező, hangulatfestő, tárgykidomborító *diszitő jelzőket* használ, például: suhogó avar, hűs éjszak; elhaló, megújuló sóhaj; éjszemével, napsugár-hajával, földi szépség pokol-hatalmával; illanó felhők, illatos hegyoldalak, játszi árnyak, dermesztő némaság, bús enyészet, örök elmulás, bős emlékezet, erőködő, vergődő ember-agy, siralomházi lelkek, lobogó gyász; a végtelenség gyötri bús agyunk... Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába űz, hajt a kétely, fojtó sejtelem... Ti lenge fák, ti völgyek, halmok, Ti napsugaras ligetek... A légen át siró harangszó, Fekete hollók raja száll... Bús éji királyné, fénymezű hold... Szűz ajka, első csókja csattanását...

Nagy bőséggel találunk remek *hasonlatokat*, például: A felhővel takart égbolt egy leszögezett koporsó fedele. Kedvese nélkül az égő csillagok megannyi gyertyafény, mely ravatal körül lobog. Fut kedvese elől, de úgy jár, mint az égő hadi gálya, mely minél jobban siet a partra, annál jobban emésztik a lángok. Szép hasonlat és merész képzelem egyesül e néhány sorban:

Az égbolt csillagos táblája
 Kezedben összefüggő játszma;
 De mérhetlen, végtelen,
 Hogy át nem éri földi szem !

Élénken írja le, valósággal élénk varázsolja Holu-
bár tüzes, toporzékoló paripáját :

Fekete hadméne jön nyeritve, fujva,
Sűrű torzüstöke tűzszemére hullva.
Föllobog sörénye, mint fekete zászló,
Dagadt ereinek hálója átlátszó.

Hosszú nyaka görbül a nagy méltóságtul
S mintha elvagyódnék e kevés világbul,
Fölrugja a földet darabban magasra,
Majd meg türhetetlen égre ágaskodva...

Szépen festi a bánatot e néhány sorban :

Homlokát omló hajába rejtve,
Ama sziklán ül a méla bánat,
Téveteg szemekkel, elmerengve
Képein a mulandóságnak.

Szójátékokra, ellentétekre, fokozásra is gyakran találunk, például: *Szójátékok*: Álmodozva álmodó virággal; Hervadozva hervadó levéllel; Könyörülő Isten, könyörülj meg rajta!... *Fokozás*: Jővel, égj, kárhozz el velem!... Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába úz, hajt a kétely, fojtó sejtelem. Meglepő *ellentétek*: Szébb vagy, mint mind az angyalok és csábítóbb az ördögöknél... Bámultam ezt az embert, ezt a férget, mint egy tündérkirályt... Az óriás nap képe elfér egy harmatcsöppben...

Egyetlen zsarnok, szép vagy, dicső vagy,
Kit imádnak alattvalók,
Te ünnepelt, mindenható, nagy
S én csak szegény hívő vagyok.

Hóhér idő, ádáz kezével
 Letörli ajkad biborát.
 Bepókhálózza csúf redővel
 Fölséges arczod himporát.

Nyelvének jellemző sajátása a gyöngéd finomság és az erőteljesség. Ezért jegyezte meg róla Erdélyi János, hogy nem tudni, Vajdánál mi több, a zaj-e vagy a csend, az erő-e avagy a gyöngédség? Lehet-e például mély érzelmet gyöngédebben kifejezni, mint Vajda teszi:

Ha majd egykor egy igazán
 Hőn szerető szivre vágyol,
 S keresed, de nem mutatja
 Sem a közel, sem a távol.

Akkor emlékezz rám s jöjj el,
 A hová engem temettek,
 S hallgasd ott, mit suttog a fű:
 Szerettelek, szerettelek.

A lágyság hangfestés és alliteráció egyesül e néhány sorban:

Észrevétlen langy lehellet
 Rázza a faleveleket.
 Hajaszáli a vadonnak,
 Hervadt levelek szállongnak.

Az erőteljességre a legkiválóbb példákat találhatjuk. Mikor az üstököst festi, a következőket mondja: Az égen fényes üstökös, uszálya az ég felétől le a földre ér... Csillagvilágok fénylő táborán át a végtelenséggel versenyt rohan... Lehet-e a helyzettel való elégedetlenséget erősebben kifejezni:

Ó, hogy én e förtelmek helyéről
 Nem tudok elmenni valahová.
 Ide vagyok én bűsz végezettől
 Tolvajok, csalók közé zárva.

Mily megrázó erővel nyilatkozik a szenvedély e
 néhány szóban :

A mélységes mély tengerek
 Örvénye úgy el nem ragad,
 Mint ha szemedbe mélyedek,
 Egy szédületes gondolat.

Mint a tömör hegy, nehezedik agyunkra, mint az
 aczél marok szoritja össze szivünket e fölkiáltás :

Ó szörnyű törvény, gyásztétel !
 Mit senki sem kerülhet el,
 Hogy itt születni oly nagy vétek,
 Miért mindennek halni kell.

E következő néhány sorban a magyar nyelv
 minden zengő szépsége, férfias, hatalmas szépsége
 a legnagyobb formatökélyben nyilvánul. Szinte
 látjuk a megrázó sötét háttért, szinte érezzük a
 forró légkört, az égető fájdalmat :

Hogy gyalázat, folt ég a napban,
 Virágkehelyben ronda pók ;
 Nincs szemérem a csillagokban,
 Zsibárú lett a szűzi csók.
 Hogy koldussá szegényült a lét,
 Leélte tündöklő nyarát,
 Üres a végtelen mindenség,
 Ki van rabolva a világ !

Ennél hatalmasabb nyelvezetet még Shakespeare-nél sem találunk. Valóban sok helyen nyelve, merész gondolatai és a meglepő erő Shakespeare-re emlékeztetnek.

Néha az erő sajátságos, szintén az angol költőre emlékeztető nyersségbe csap át, például: A fákat tövestől fájó fogakként kiszaggató szelek... A beteg földnek egynémely pörsenését Csimborasszo vagy Himálája név alatt csodáljuk... A bűnnek első sugára, mint a hentes kése, hatol be a szendergő öntudat szívébe... Az álszemérmes törvény, e sanda csősz... Gorombán elrugott hazám... Minő világ, mi nép! Mint hazatérő csürhe, hogy rohannak, moslék szagát ha szél orrukba hozza... Mig koporsómat dúlják pondrók... A sirhalom e forgó gomb sömörje... Embercsoportok hullámhalmi feküdtek alig ismerhetőleg, mint kirántott s a szakácsné gondatlansága folytán szálkástul összeégett sügérek... Kiüzve a szenvedély bélpoklos ördögét, e kályhafütő bőszült ördögöt...

A szertelenségbe csapó túlzásra is találunk néha; például ilyen, mikor azt mondja, hogy az egész mindenségben csak két dolog van, a mi soha el nem mulik: bánata és az Isten; más helyen pedig azt mondja, ha őt kedvese szeretné, magát az Istent sem irigyelné; ismét más helyen az Istentől is félti kedvesét.

HIBÁI. KÖLTÉSZETÉNEK EGYSÉGE.

Hibái jó tulajdonságaiból folynak: az élénk, fenszárnyaló képzelem néha szertelenségekre ragadja, az erő néha nyerseségre, az eredetiségre való törekvés különczségre viszi. A szép gondolatokat, a tartalmasságot annyira fontosnak tartja, hogy e mellett a külsőt olykor elhanyagolja, az alakot a tartalomért feláldozza. Költeményeiből néha hiányzik a belső összhang, különösen elmélkedő verseiből. E körülmény — ha a műbecs rovására is — hű tükre belső vergődésének, csapongásának és kétségbeesett lelki hányódásainak.

E fogyatkozások azonban csak szórványosak s jó tulajdonságai mellett teljesen elenyésznek. Vajdában újabbkori liránk legnagyobb alakját tiszteljük. Ha költeményeit olvassuk, szívünk egyetlen húrja sem marad érintetlen: egyszer a lelkesedés legmagasabb fokára emelkedünk, majd az elfásultság, a kétségbeesés vesz rajtunk erőt; egyszer az öröm, a reménység tölti el lelkünket, majd az elégikus lemondás, a halál, a pusztulás sejtelve reszekketti meg lelkünk legfinomabb húrjait.

Valamint egyénisége, lelki világa egészen önálló, minden más költőétől különböző, úgy költészete is egészen sajátos, eredeti. Nemcsak társadalmilag elkülönülve, hanem magában áll költői irányánál fogva is. Már általános tulajdonságai: nyelve, fantáziája, természetből vett gyönyörű képei is biz-

tosítják eredetiségét, de még inkább kidomborítják tárgya, eszmeköre, hangulata. Szerelmi liráját minden más költőétől megkülönbözteti a roppant szenvedély és a boldogtalanság, elégiáit a csendes, sejtelmes mélabú, bölcselmi énekeit a végtelenséggel küzködő hányódás s a sajátságos elégikus hang. Kettőben: a kedélyi (természetet dicsőítő) ódában, a bölcselmi énekben egyetlen költőnk sem hasonlítható hozzá. Ezekben a magyar irodalmat ő vitte legmagasabbra.

Alig van költőnk, kinek költészete az egységnek és bevégeztségnek oly tökéletes képét nyújtana, mint a Vajdáé. Az alaphang úgy szerelmi, hazafias, mint elmélkedő és elbeszélő költészetében ugyanaz. Mindenütt mélységes, izzó, lángoló szenvedély nyilatkozik, mely soha el nem enyészik, mely kielégítést soha nem talál, mely hasztalan vergődik, hasztalan küzködik. Mindenütt ugyanaz a merész fantázia, szinte buja költői nyelv, az erőnek és lágyságnak ugyanama finom vegyülete. A szerelemben, a hazaszeretetben, a társadalomban, a természetben, mindenütt különálló, egyedüli, sajátos ő s e tulajdonsága, mint az alapszínezés, minden művén meglátszik.

Ugyanaz a szerelem kíséri végig az életet. A mily olthatatlan volt az ifjú szenvedélye, olyan az öregé is, csak hogy míg akkor erősebb volt a küzdés, a vergődés, a lázongás, a kor előrehaladtával a megadás, a mélabús elmerengés, lemondás lép előtérbe; de érzi a költő, hogy még amaz

örömcarnokokban is azt fogja siratni, a mi itt e földön elveszett.

A hazaszeretet is ugyanolyan hangokon nyilatkozik nála. Az ötvenes években írta a *Virrasztókat*, mely allegorizálja a költőket, kik a beteg, szinte haldokló haza felett virrasztanak; énekökkel, gondoskodásukkal csak ők tartják még fenn életét. A mily szerepet juttat itt a költőknek, olyat teljesít ő mindvégig. Inti, kéri, dorgálja, korholja a haza hűtlen fiait, hogy ne rabolják ki, ne öljék meg a hazát s »mint az árva holt anyjára« ráborul és kéri, hogy ébredjen, eszméljen, mert elle-neinek prédájává lesz.

A milyen rajongó a szerelemben a hazaszeretben, éppen olyan a természetimádásban is. A mint lelke mindig csak a régi eszményképet keresi föl, éppen úgy vezetik vissza vágyai a már öreget az ifjúkori tündérligetekbe, a zöldbársonyos rétre, a sötét rengetegbe.

A természet iránt való rajongás szoros összefüggésben van a nagy természet, a világ, az emberiség titkainak kutatásával. Á milyen eredménytelen a vergődése lélekemésztő szerelmi bánatával szemben, éppen olyan hasztalan keresi kétségbeejtő kérdéseire a feleletet. A természet gyönyörű festése s az áthatolhatlan titokzatosság, mely a sötét háttérben lebeg, egyesül e művekben. Lázás pirral vonja be arcát, kéjes gyönyörrel tölti el lelkét a természet szépsége, — éppen úgy, mint az ideálé — de mint a vámpír szívja vérét, emészti erejét.

a kérdés: micsoda erők, hatalmak működnek itt, micsoda törvény uralkodik a nagy mindenségben, mi a kezdet, mi a vég, mi van a csillagokon túl, mi van a sírok éijelében?

Vajda egyénisége oly teljesen kialakult, fejlett és uralkodó, hogy saját egyéni érzelm- és gondolatvilága látszik meg elbeszélő költeményein is. *A szomorú körutas*, a ki megunva a világ hiábavalóságait, társtalanul bolyong a világban, *Alfréd* kételyeivel, kínjaival, pesszimizmusával, csalódásával, a fölötte uralkodó démon szerelme ellen hasztalan küzdő *Andor*, a mesék, melyek szerint a jó, az igazság csakis a mesevilágban van meg: alapjukban mind ő rá vezethetők vissza.

Női alakjainak is egy mintájuk van: *Gina*. A szerelmi történetek általános vonásokban az ő történetük.

Sokan elítélték Vajdát, mert szerelme oly szenvedélyes, lázas, forrongó, szinte kétségbeejtő. De vajjon a költőtől meg lehet-e kívánni, hogy érzelme a megállapított keretekhez alkalmazkodjék? vajjon a lírának nem az-e a feladata, hogy olyannak tárja elénk a költő belsejét, a milyen az.

Szerelmi verseiben két dolog igen jellemző. Először, hogy a költő saját lelki állapotainak teljes rajzát adja, belsejének minden változását, évtizedek érzelmi világát tárja elénk s így szerelmét nem a megszokott általánosságban, hanem alkotó elemeire bontva tárja elénk. Másodszor, hogy szerelmesének képe is tisztán elénk rajzolódik verseiből. A realiz-

musnak emez, a lira terén való érvényesülését legelőször ő hozta be.

A természetről szóló költeményeiben általában két elemet különböztetünk meg. A naiv természetimádást, a mely az ősi emberen uralkodott, a mi a természet magányában fejlődik ki; és azt a szeretetet, mely azt az embert tölti el, ki jóllakott a világgal. Az első érzelem hatása alatt oly egyszerű, gyermeteg hangon ír, mintha a polgárosodás hideg, józanító lehe sohasem érintette volna. A második érzelem akkor vesz erőt rajta, mikor az élet viharai megtépik, megszaggatják ruháját, lelkét, mikor bűnbánóan lihegve fut a természet keblére, hogy sérelmeit, fájdalmát, nyomorát elpanaszolja.

A KORTÁRSÁK ÉS A KÜLFÖLD VAJDÁRÓL. A KÖLTŐ ÖNMAGÁRÓL.

Vannak, kik azt tartják, hogy a lírai költészet csakis az ifjúságnak való. Ezek azért esnek e téves felfogásba, mert a fiatal írók, fiatalos érzelmekkel, ifjúsági ösztönből írnak lírai költeményeket s döngicsélésök csakugyan csak velök egykorúaknak szerezhethet élvezetet, valamint hogy ők maguk is értebb korukban vagy elhallgatnak, vagy az irodalom más ágait művelik. Vajda fényes bizonyíték arra, hogy a lira a férfikorban is méltó tere lehet a költőnek és hogy szellemi gyönyört nyújthat az

érettebb olvasónak is. Sőt egyenesen kimondhatni, hogy Vajda mély szenvedélye, eszméi, erős hangja miatt egyáltalán nem a zsenébb ifjúságnak, hanem az érettebb korúak költője.

Sajátságos körülmény az, hogy Vajdát ezideig sem az irodalom, sem a közönség nem méltatta kellőképen. Ennek okát sokféle körülmény összejátszásában kell keresnünk.

Nem megalkuvó lélek, politikában, társadalmi életben mindig őszinte volt, nézetét nem tagadta meg. Hizelegni, hajlongani nem tudott, nem akart, az öndicséretet, a bérelt dicsérőket egyaránt megvetette.

Idealista a realizmus korában. Érezvén önértékét, egyéniségét, teljesen érvényesíteni törekedett azt, saját úton, melyen megindult, haladt tovább. Ezért sok támadásnak volt kitéve. Ekkor az erős lelkek tulajdonsága nála is érvényesült. A támadások nemcsak nem félemlítették meg, hanem még merészebbé, még kiméletlenebbé, szinte makacscsá tették. Mikor pedig látta a sikertelenséget, visszavonult; bekövetkezett a mellőztetés, a közöny, az elfeledtetés.

Igaz ugyan, hogy az igazság előbb-utóbb napfényre jut s nem maradhat homályban az, a mi az egekből jön. A nagy szellem érvényesül. De jegyezzük meg, hogy irodalmunkban még mindig a három nagy költő uralkodik. Fényök mindenkit elhomályosít. Az utánzók hozzájuk emelkedni nem tudnak; a közönség pedig annyira varázshatásuk alatt áll, hogy egyedül csak azok irányát tekinti jónak, töké-

letesnek, az új nyomokon haladókat nem veszi észre. Nem első s hihetőleg nem utolsó tünet ez irodalmunkban.

A költő népszerűtlenségéről Milkó Izidor egyik cikkében e jellemző sorokat olvassuk (Pesti Napló 1898. április 14.): »Sokan idegenkedtek a Vajda poézisétől, különösen pedig a Vajda-kultusztól s ezek nem szerették, ha reklámot csináltunk neki. Megtörtént például, hogy cikkelyt irván róla, ezzel a fölírással: *Vajda János és a közönség*, másnap a cikket ezen a címen olvastam az ujságban: *Egy költőnk és a közönség*. A költő neve a dolgozat fölött nagyon is reklámszerű lett volna, gondolta az óvatos szerkesztő.«

Voltak tehát egyesek, kik határozott ellenszenvvel viselkedtek iránta és költészete iránt, mely ellenszenv még halála után is megnyilatkozott. (L. Magyarország 1897. január 29.)

A Kisfaludy-Társaság 1897. január 27-iki ülésén az elnök jelentette, hogy az alapszabályok értelmében Vajda felett emlékbeszédet kell tartani s felhívta a tagokat, hogy ki vállalkozik rá, de egyszersmind hozzátette, hogy nem mindjárt, ráérni egy év, vagy másfél év múlva is. A csendből egyes hangok Endrődi nevét hangoztatták, ki mint lírikus hivatott rá. Endrődi késznek is nyilatkozott rá, mire az elnök hevesen mondta, hogy mit dicsérik annyira azt a Vajdát s figyelmeztette az emlékbeszédirót, hogy ne dicsérje úgy agyon, mintha a legnagyobb költő s legnagyobb hazafi

lett volna; a függetlenségi lapok úgy irtak róla, mintha üldözték volna, pedig régen a Magyar Sajtóba irt, aztán Sennyeyhez tartozott; Aranyinak is kínált a kormány 4000 forint évi jutalmat; de ő nem fogadta el stb.

Bartók és *Vadnay* keltek a költő védelmére s a tagok gyakori helyeslése közben tisztázták a költő politikai multját, ki Széchenyi politikai iskolájáért lelkesült és Sennyeyben oly embernek volt hive, ki az alkotmányos korban főrendiházi elnökké lett; különben is a költő politikai megítélése nem tartozik a társaság elé.

Az emlékbeszédet a mai napig nem tartották meg.

A népszerűséget a költő sohasem kereste, hájhaszta; de a méltánytalanság, melylyel egyesek elbántak vele, erős visszahatást keltett benne. Midőn íróársai előfizetés útján két kötetét kiadták, nagyon boldog volt; de csakhamar elkedvetlenítette a sajtó hűvössége, melylyel munkáját fogadta. Prózáját *Milkó Izidor* ismertette, fölszólította tehát, hogy foglalkozzék költészetével is; de ehhez nem érzett elég erőt.

A megjelent ismertetések feletti sok vita, hosszas töprengések után egyszer kijelentette Vajda, hogy megírja ő azt a kritikát s átadja Milkónak, hogy nyomassa ki saját neve alatt. Ez alig hitt füleinek és csak pillanatnyi szeszélynek vélte a kijelentést, annyira ellenkezett az természetével; de Vajda Milkó sürgetésére csakugyan el is küldte neki Szabadkára az önbírálatot az ő nehezen olvasható,

plajbászszal írott szarkaláb-betűs kéziratát, azzal a kérelemmel, hogy használat után égesse el, vagy ha elkésett, küldje vissza. A kézirat azonban, míg Vajda élt, nem jelent meg s a költő Milkó felvilágosítására maga is belátta, hogy nem is jelenhetett meg; most is a Milkó birtokában van. Vajda halála után mint irodalmi ereklyét tette közzé a Pesti Naplóban. (1897. április 14., 15.)

Roppant érdekes ez az önbírálat, mint kitörés, kifakadás — a költő véleménye szerint — az iránta hosszú évtizedek óta tanusított méltánytalanság ellen. Érdekes mint kifejezője annak, hogy mikép gondolkodott önmagáról, műveiről és a közönségről.

A bírálat lényege a következő:

A nagy katasztrófa óta minden téren a józan, konzervatív, lomha, minden újítástól, emelkedéstől irtózó elem viszi a vezérszerepet. A fellengőbb, érzelmesebb, lángolóbb, fogékonyabb, vérmesebb, zseniálisabb lelkű, magasra törő, tevékeny, teremtképességű elem, az igazi magyar, mely képes volna a hazát előrevinni, háttérbe van szorítva. De ez a jövő, ez fog uralkodni a politikában, az Akadémián, sajtóban, szépirodalmi társulatokban. Ekkor jön meg az ideje Vajda J. költészetének is. Ebben kételkedni annyi, mint kételkedni a nemzet jövőjében. A baglyok eltűnnek az éj sötétében és a déli verőfény etherében fönnen lebegnek az aranyasok.

De most a középszerűség az uralom; a láng-

ész már-már nevetségessé van téve. A költészetben a józanságot dicsérik. Ez Vajdának úgy hangzik, mintha egy vén asszonyt magasztalnának, hogy nem kaczer; mintha azt kívánnák, hogy a tokaji esszencia olcsóbb legyen a lőrénél.

A műbirálók a formát, a technikát becsülik mindenekfelett. Bizonyos, hogy Jupiter redőiben egy hajsza hiba is rontaná a hatást; de mi szebb: Vénusz egy darab fátyolöltözettel, vagy egy koros francia dáma kifogástalan, elegáns, modern pipe-réjével?

Az eszme a költészet lényege. A hol a rím előbb születik meg, az vásári munka, melyet a kereskedő a szegény vevőre rádísputál. Szép gondolat szép formában, ez a főszabály. S ez Vajda 1872 óta megjelent költeményeiben meg is van. Nézzük legfenségesebb költeményeit: *A vaáli erdőben*, *Az üstökös*, *Jelenések*, *Hajón*, *Kárhozat helyén*, *Gina emléke*, *XXX.*, *XXXII.*, *Megnyugvás* stb. Ezekben elérte a tökélyt, melyet a magyar nyelv természete megenged. A nyelvbeli kifejezés netovábbjának példaképe a *Nyári les*.

1847—67-ig irt számos rögtönzésében sok a pongyola s jogosan vádolták formahiánnyal s ezt ismétlik szajkómódra a sajtó felületes, munkával agyonhajszott emberei.

A *Találkozások* a legnehezebb, a legszűkebb formában valóságos remekműve a forma fölötti uralkodásnak. Azonban a legszebb, legelragadóbb műve az *Ábel és Aranka*, melyet nem tud elég-

szer elolvasni. Benne a költői hatások összes neme megvan. Meséje egész új, alapeszméje is (egy ember, a ki rosszat tenni nem tud, még ha akarna sem) s mily szép az előadás, mily eszményiek alakjai: Ábel és Aranka s mily tündéries a befejezés s egyik főértedeme, hogy az olvasó sohasem sejtí, mi következik a következő versszakban.

Silberstein Vajdát mint epikust tartja kitünőbbnek, »engem« lirája lehetőleg még inkább elragad s ebben különálló egyéniségnek tartom nemcsak a hazai, hanem a világirodalomban is. De azért az általam ismert modern beszélek közt *Ábelt és Arankát* választanám.

Látható ez önbírálatból, hogy a költő kiváló, nagy szellemnek tartja magát. Lehetnek, a kik őt elítélik ezért, maga Milkó is, ki közzétette, mentegeti érte. Igaz ugyan, hogy e mentegetés s a jegyzetek, a hosszú bevezetés, mit a közleményhez fűzött, oly hangon vannak írva, hogy egyáltalán nem használnak a költőnek, sőt méltatlanok hozzá.

Mi nem tartjuk szükségesnek se a magyarázgatást, se a mosogatást. Különös dolog mindenesetre ez a megnyilatkozás; de a valódi költőnek egész lénye is különös. Köznapi mértékkel nem mérhető. Van köztük a szerénységnek s a magasra felcsapó önérzetnek is számos példája; elég legyen csak a két szélsőséget, Aranyt és Petőfit említeni; ki töprenkedik azon, hogy melyik magatartása szebb.

A költőt évtizedeken át mellőzték. Némán, de lelkében forrongva és keserőséggel tűrt. Végre kitört. Szólt és a mit mondott, ide iktattuk. Nem egészen új, a mit mondott, megírta már ő azt nem egy költeményében:

Egy csillagom biztat még, a tudat,
— Nem olthatá ki annyi kárhozat —
Hogy feljön egyszer még az én napom...

Sok-sok tisztelője, híve és csodálója van a költőnek úgy e hazában, mint külföldön. Irodalmunk elsőrangú egyénei a legnagyobb elismeréssel szólanak róla.

Endrődi Sándor így ír róla: »Szeretem ezt az embert, mert magát adja költeményeiben, erényeivel, hibáival, ellenmondásaival, egész szívével. Érzem s jól esik éreznem mélyen megillető vagy fölrázó hatásait, nyelvének gazdag költőiségét, rendkívüli erejét s jól esik tisztán látnom e nézeteiben határozott, érzéseiben férfias, ízről-ízre befejezett egyéniség körvonalait, melyek nagyarányúak, imponálóak.«

Ábrányi Emilnél ezt olvassuk Vajdáról: »A lemondásnak, a magánynak, a boldogtalanságnak és a végtelenségben szárnyaló elmélkedésnek nincs nálunk nagyobb poétája Vajdánál. Hálás szívvel nézzük azt a sok kincset, a mit elhagyatottsága és fájdalomja számunkra felhalmozott.«

A külföldi írók is, kik valamikép megismerték Vajdát, nagyrabecsülték költészetét. Németre for-

ditott költeményeiről már szólottuk. *Buttler E. D.* *Mikor a nap süt az égen* költeményét angolra fordította.

Hogy mire becsülték egyes külföldi írók Vajdát, erre nézve ideiktatjuk Szana Tamás, a *Magyarország* 1897. január 27-iki számában *Vajda és a külföld* megjelent cikkének egy részét.

Különösen a külföld költői és műbíráói tudták megérteni és megbecsülni Vajda János mindig eredeti, habár gyakran különczködő, de letaposott nyomokon sohasem haladó költészetét. Erről személyesen volt alkalmam meggyőződni az utóbbi másfél évtized alatt, midőn német-, francia- és olaszországi összeköttetéseim folytán nem egyszer részesültem abban a szerencsében, hogy a magyar költőkről a külföld kiváló írói és közönsége előtt is beszélhessek.

Midőn Sacher-Masoch, a nagy német beszélyíró a nyolczvasas évek elején hónapokat töltött Budapesten, hogy a magyar élettel és a magyar társadalommal közelebbről megismerkedjék, nem egyszer csodálkozását fejezte ki a felett, hogy a magyar írók mit sem tesznek saját maguk és társaik érdekében.

— Láska, — mondta egy alkalommal — az önök Vajdája olyan érdekes alak, mely nagyon megérdemelné, hogy vele a külföldön is szeretettel foglalkozzanak. Hatalmas, őseredeti tehetségnek tartom őt, pedig alig egy-két költeményét ismerem, azt is csak rögtönzött, prózai fordításban, a mint egyik barátom a magyar eredetiből leolvasta.

Mikor aztán Sacher-Masoch 1882-ben megindította az *Auf der Höhe* című tekintélyes folyóiratot, addig nem hagyott békét nekem, míg hosszabb tanulmányt nem

irtam vállalata számára Vajda Jánosról. Ez alkalommal szemelvényeket is közöltem a költő műveiből Radó Antal fordításában s ezek a szemelvények — mint Sacher-Masoch írta nekem — a szemle közönségénél szokatlanul nagy érdeklődéssel találkoztak. A híres német beszélyíró több önálló verset is örömet közölt volna Vajdáról, de később nem kaptam fordítót, a ki sikeresen meg tudott volna birkózni a magyar költő tolmácsolásának nehézségeivel.

* * *

Pár évvel később Velenczében az olasz forradalom költőjével: Marco Antonio Caninivel kötöttem ismeretséget.

Égy alkalommal az öreg úr egy nagyon ismert magyar anthológiát húzott elő a zsebéből. Fölnyitotta a könyvet s a Vajda János nevére mutatott:

— Ez a költő még nincs képviselve a könyvben.

— Nagy poéta, de nem merek vállalkozni arra, hogy lázas szenvedélyének, erőtől duzzadó színes nyelvének tolmácsa legyek. Pedig *Gina emlékének* nem volna szabad az ön könyvéből hiányoznia.

— Fordítson le hát valamit, a mivel könnyebben megmérkőzhetik.

Lefordítottam neki a *Vaáli erdőben* című lírai verset.

Canini el volt ragadtatva s még kétszer ismételtette velem a rövid költeményt. Azután pedig vette az irónját s beírta a verset jegyzőkönyvébe.

— Igazabb, mélyebb lírai költeményt nem hallottam egyhamarjában. Ennek a versnek göthei szépségei vannak. Most már még inkább kíváncsi vagyok az önök Vajdájára. Ha hazamegy, kérem, küldjön tőle minél több verset.

És a jó Canini nem is hagyott addig békét nekem, míg Vajda három-négy versét el nem küldöttem neki Velenczébe. Egyik sürgető levelét megmutattam az akkor éppen betegeskedő költőnek is. Vajda felült az ágyában s a mikor felolvastam neki Canini sorait, mintegy két-kedőleg kivette kezemből a levelet s maga kezdte sabbizálni az öreg olasz poéta csaknem olvashatlan ákombákompjait. Aztán azt mondta :

— Csodálatos, de mégis igaz. Végre-vaahára az én időm is elérkezett.

1885-ben a *Revue internationale* szerkesztősége a magyar irodalmat ismertető cikkeket kívánt tőlem. Első dolgozatom a Petőfi után feltűnt magyar lírikusokkal foglalkozott. Közülök Vajda Jánost ismertettem legtöbb előszeretettel és talán leghosszasabban is. Nehány hétre a cikk megjelenése után Pontederából, Olaszországból kaptam levelet egy fiatal költőtől, ki azt tudakolta tőlem : vajjon olvashatók-e Vajda János költeményei német vagy francia nyelven ? Sajnálattal kellett tudatnom, hogy francia fordítója még nem akadt s németre is csak egy pár van lefordítva a versei közül.

Az olasz poétáról aztán hosszabb ideig nem hallottam semmi hirt. Évek multak el s már-már azt hittem, hogy megszűnt érdeklődni a magyar irodalom iránt. Egyszer azután mégis csak érkezett levél Pontederából, még pedig magyar nyelven irt levél. Az én fiatal olasz poétám írta, a ki nem volt más, mint *Emilio Pavolini*, a pontederai gimnázium tanára.

Megtanult magyarul, hogy eredetiben olvashassa a magyar poétákat, köztük *Vajda Jánost*. Mert Vajda maradt a kedvencze mindvégiglen. Aztán ez a fiatal poéta egész kis füzetet bocsátott közre a magyar költők fordításai-

ból, de Vajdával sehogysem tudott boldogulni, mert a magyar költő elementáris ereje hiányzott belőle. »Félek hozzányulni, — írta nekem egyik levelében — de annál gyakrabban s annál örömeztőbb olvasom eredetiben.«

Igy ítelt a külföld Vajda János felől, a kit saját hazájában mindig csak az írók egy kisebb csoportja ismert el az Isten különös kegyelméből való nagy lírikusnak.

Íme ezekben ismertettük a költő küzdelmes élet- és irodalmi pályáját. Gyenge erőnkhez képest igyekeztünk a lehető tárgyilagossággal költészetének és prózai műveinek értékét feltüntetni; törekedtünk kimutatni, kiknek van igazuk: a kik csodálói, vagy a kik több megróni valót találnak munkáin, mint magasztalni valót.

A költő még nem régen itt élt, járt közöttünk, sirja még friss a kerepesi temetőben. Még a kik szólunk, irunk róla, személyének hatása alatt vagyunk. Ítéleteinkben, véleményünkben személyes indítóokok is vezethetnek bennünket. De jön az utókor, mely tisztábban fog itélni. A jövőtől várta az elismerést a költő, erre hivatkozva fejezzük be mi is tanulmányunkat az ő saját szavaival:

Halhatatlanok bírāja az idő,
Csak akkor tudjátok meg, hogy mi ő,
Ha elmerültek hosszú századok,
S hozzá hasonlót még nem láttatok . . .

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
Bevezetés	9
Szülei, ifjúsága... ..	12
Irodalmi pályája	20
Betegsége, halála	30
Jellemzése ; néhány levele	51
Apróságok, adomák	63
Hazafias költészete	85
Szerelmi lírája	92
Gina... ..	101
Vajda mint pesszimista	109
Bölcselő költészete... ..	116
Elbeszélő költeményei... ..	125
Prózai munkái :	
Röpiratai	138
A többi nagyobb munkái	150
Hirlapi cikkek	171
Külföldi és hazai költőkhöz való viszonya	184
Költészete általában :	
Legszebb költeményei	204
Költészetének tárgyai	206
Romanticizmus, pesszimizmus, a természet iránti rajongása	210
Hibái. Költészetének egysége	221
Nyelve... ..	215
A kortársak és a külföld Vajdáról. A költő önmagáról	225

Öt különböző kori arcképe.

A végtelenség allegóriája.

